

Canvi rural, transformació del paisatge i polítiques territorials a la Terreta (Ribagorça, Catalunya/Aragó)

Alexis Sancho Reinoso

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tdx.cat) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tdx.cat) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tdx.cat) service has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized neither its spreading and availability from a site foreign to the TDX service. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service is not authorized (framing). This rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

UNIVERSITAT DE BARCELONA

PROGRAMA OFICIAL DE DOCTORAT "GEOGRAFIA, PLANIFICACIÓ TERRITORIAL I GESTIÓ AMBIENTAL"

CANVI RURAL, TRANSFORMACIÓ DEL PAISATGE I POLÍTIQUES TERRITORIALS A LA TERRETA (RIBAGORÇA, CATALUNYA/ARAGÓ)

Tesi doctoral

del candidat al grau de Doctor
Alexis Sancho Reinoso

dirigida pel Dr. Joan Tort i Donada

Barcelona, març de 2011

Part

ELS FONAMENTS DE LA RECERCA

CAPÍTOL 1

ASPECTES FORMALS

Estructura del capítol

1.1 Presentació de la recerca	2
1.1.1 Plantejament general i rellevància científica	2
1.1.2 Objectius	8
1.1.3 Hipòtesi	9
1.2 Estructura de la investigació	11
1.3 Fonts i mètodes (I)	14
1.3.1 Consideracions generals: el temps i l'escala	14
1.3.2 Les fonts d'informació escrita	17
1.3.3 Les fonts d'informació oficial	18
a) L'aparell legislatiu	18
b) Els productes del planejament: plans, projectes, estratègies	19
1.3.4 Les fonts i tècniques quantitatives	20
1.3.5 Les tècniques qualitatives	21
a) El treball d'observació en el camp	21
b) Les entrevistes en profunditat	24
1.4 Fonts i mètodes (II): la cartografia i les eines de caràcter gràfic	29
1.4.1 La cartografia emprada	29
a) De caràcter topogràfic	29
b) De caràcter històric	31
c) Eines de caràcter gràfic	32
1.4.2 La cartografia elaborada	33
a) Els mapes de cobertes i d'usos del sòl de l'àmbit d'estudi	33
a.1 La configuració de la llegenda	34
a.2 El mapa derivat dels ortofotomapes actuals	36
a.3 El mapa derivat dels fotogrames del "vol americà"	38
a.4 El mapa derivat de la primera sèrie del MTN	40
a.5 El mapa relatiu a la segona meitat del segle XIX	42
b) Els mapes de cobertes i d'usos del sòl dels estudis de cas	44
b.1 La configuració de les llegendes	45
b.2 Els mapes derivats de les ortofotografies actuals	46
b.3 Els mapes derivats dels fotogrames del "vol americà"	46
1.5 L'àmbit d'estudi. Delimitació, justificació i caracterització inicial	47
1.5.1 La Terreta: cas principal	48
1.5.2 <i>Metnitzer Berge</i> : cas subsidiari	53

1.1 PRESENTACIÓ DE LA RECERCA

1.1.1 Plantejament general i rellevància científica

En el marc de la comesa humana que té a veure amb la generació i la difusió del coneixement (científic o no) de caire geogràfic, la formulació de preguntes que condueixin a l'explicació dels fenòmens territorials esdevé un element de primer ordre. El treball que presentem en aquestes línies vol quedar imbuït dins d'aquesta premissa, amb el ben entès que l'aspiració última no és pas la de respondre, de manera definitiva, un seguit de qüestions relatives a determinades circumstàncies o processos. Més aviat, volem realitzar una contribució –que compleixi uns criteris mínims lligats amb el rigor i la sistematització– a la comprensió de la *complexitat* (entesa en tant que aproximació al coneixement basada en la multiplicitat d'enfocaments).

Volem partir del principi que dita aproximació a la realitat *física* (que ens envolta) només adquireix plenament un sentit quan hi incorporem el punt de vista humà; altrament dit, quan queda explícit el fet que tota la informació sensorial, posteriorment al seu processament en la nostra ment, es converteix en un producte valorat, imaginat, representat i connotat. Si, d'una banda, és cert que la ciència geogràfica representa només una de les múltiples formes d'apropament a una realitat multidimensional, no és menys cert el fet que ho fa amb la voluntat expressa d'abordar els problemes des d'una posició eminentment medidora i hermenèutica. Aquest posicionament hauria de gaudir d'una rellevància indiscutible, en un panorama social on no existeixen les solucions fàcils ni definitives.

És en aquest context que l'Acadèmia, en tant que institució al servei dels problemes socials, no pot quedar-se enrere. Encara que el panorama actual –caracteritzat per una configuració eminentment jeràrquica del sistema polític i econòmic– no sol comportar massa facilitats per a practicar enfocaments transversals i crítics, tenir present la necessitat de practicar una ciència que no obli les seves bases comunes (quelcom, d'altra banda, realment difícil d'assolir, en un context d'especialització creixent a gairebé tots els nivells) és més necessari que mai. La present tesi doctoral, titulada *Canvi rural, transformació del paisatge i polítiques territorials a la Terreta (Ribagorça, Catalunya/Aragó)*, vol posar en pràctica aquest enfocament esmentat, de caràcter integrador, que posseeix la geografia.

Partir de la premissa que el nostre treball ha estat concebut des de la geografia acadèmica (i des d'una perspectiva concreta de fer geografia, que tractarem en els següents epígrafs) no ens sembla incompatible, tanmateix, amb el capteniment de no excloure'n altres

dimensions no estrictament científiques ni acadèmiques. En altres paraules: en aquest treball hem aspirat a tenir sempre present que la geografia va molt més enllà de la dimensió exclusivament acadèmica: la geografia és, per damunt de tot, un saber, un coneixement i, per tant, un patrimoni intel·lectual de tothom. I, conseqüentment, que no hauria d'ésser apropiada per un segment social concret, encara que gaudeixi del prestigi social que atorga el qualificatiu de "científic".

La idea motriu, impulsada pel convenciment d'avançar sota la premissa de la unitat del coneixement (en els termes de Wilson, 1999), ha estat posada en pràctica a través d'un exercici inspirat en una manera concreta de fer geografia: la Geografia regional. Aquesta actitud comporta una responsabilitat important que al mateix temps també significa un estímul: la de comptar al darrere amb un llarg volum d'autors, obres i tendències científiques. Ras i curt: amb una tradició mil·lenària. Tot i que llur sistematització atenta i detallada no esdevingui l'objectiu d'aquestes línies, tampoc no resulta mancat de sentit recordar algunes de les referències més importants. Ens referim als estudis geogràfics per antonomàsia des dels inicis de la Història, amb Estrabó o la *Geografia* de Ptolomeu (al segle II); més endavant, als treballs corogràfics dels viatgers àrabs i europeus que recorren l'*ecumene* durant l'edat mitjana i el renaixement; i, posteriorment, a les bases de la geografia moderna, assentades per Alexander von Humboldt i Karl Ritter. Molts han estat els autors que han deixat la seva contribució en forma de descripcions de llocs i regions, amb la intenció de perfeccionar el coneixement i la comprensió de la realitat que ens envolta.

En el marc de l'anomenada "revolució científica" i de l'adveniment de la modernitat, es consolida el paradigma regional, indissociablement lligat a una escola (la francesa) i un autor (Paul Vidal de la Blache). Això representà una veritable fita per a la disciplina, justament en el moment en què s'estava consolidant el procés d'institucionalització. Aquesta tradició descriptiva, epistemològicament ben ancorada gràcies a les seves connexions amb un pensament filosòfic tan potent com el kantianisme (Gómez Mendoza, 1987), ha arribat fins als nostres dies traduïda en monografies regionals, molts de les quals malauradament no han ultrapassat la seva dimensió descriptiva i omplen volums d'enciclopèdies. Precisament aquesta vocació "poc científica" i historicista ha estat el germen de nombroses crítiques, com els enfocaments positivistes i les seves rèpliques radicals, marxistes o fenomenològiques (per citar-ne les més representatives), generant una dinàmica de debats en el si de la ciència geogràfica que encara perduren.

El concepte de regió ha estat, doncs, un dels que més reflexió ha generat en el si del panorama científic resultant del desenllaç de la segona guerra mundial. La història mostra la varietat de posicions respecte de com dur a terme l'activitat geogràfica, des de petits matisos

fins a posicionaments totalment enfrontats (reflecteixen aquest segon cas els debats entorn del determinisme i del possibilisme, o entre la geografia de caràcter idiogràfic o nomotètic). Mantenint la línia apuntada al darrer paràgraf, la idea central que volem reivindicar en aquest treball és, precisament, el fet que el concepte de *regió*, a més de seguir essent vàlid per la tasca del geògraf, resulta una eina imprescindible per la comprensió del món, precisament perquè ens permet seguir plantejant-nos els interrogants del territori en un marc d'aprehensió intel·ligible i de vocació intrínsecament transversal.

Lligant el seguit d'idees i principis apuntats fins aquí, resulta coherent una concepció de la geografia regional no com una branca especialitzada de la mateixa Geografia, sinó com a una idea del tot oposada: el resultat de la voluntat de posar en relleu la unitat de la disciplina. La geografia ha de ser el pont comú entre diverses maneres de veure i gestionar els recursos físics i humans: si cada coneixement té un llenguatge, la geografia hauria de ser capaç d'entendre les bases de cadascun dels llenguatges que la constitueixen i de generar un diàleg interdisciplinari. En definitiva, la geografia hauria de ser una mena de *llenguatge del llenguatger*. Les seves eines per assolir-ho són la descripció i l'explicació, i ambdues només es poden emprar a través de la comprensió (Ortega Cantero, 1987).

Així, si la geografia és una manera de veure el món, la regió podria ser el seu instrument. En altres paraules: la regió és un mitjà; però, en certa manera, també una finalitat en si mateixa. Un mitjà perquè, al cap i a la fi, la superfície terrestre no és res més que un continu i qualsevol operació de classificació i fragmentació d'aquest continu només evidencia una plasmació d'idees que sorgeixen de la ment i que es materialitzen en fronteres i en classificacions. En definitiva, en un intent d'ordenar i de separar allò no ordenable i difícilment discernible sota el criteri que considera el territori com una unitat. D'altra banda però, la regió és, en un cert sentit, una finalitat de la geografia, perquè hom necessita fixar certes referències espacials per tal de dur a terme la tasca del geògraf. Atrevint-nos a anar més enllà: en tant que protagonistes (subjectes i objectes) del saber geogràfic, els éssers humans construïm, a partir de les nostres percepcions i del seu rerefons cultural, la nostra pròpia concepció de tot allò que els envolta. *Regionalitzar*, doncs, equival a una manera d'interactuar amb el territori.

Amb tota aquesta disquisició teòrica volem posar de manifest que la manera de veure la geografia que més bé encaixa amb les presents pàgines és una visió "analògica" (Ortega Cantero, 1987), que tracta d'entendre l'univers com un Tot on cada element es relaciona amb els altres mitjançant un sistema de correspondències. Es tracta de seguir la referència d'aquells que han estat capaços d'il·luminar el camí: tal i com Alexander von Humboldt va deixar escrit, "una explicació en geografia consisteix a atorgar als fets el lloc que els correspon dins de la

successió de la qual formen part”;¹ fins i tot, tal i com Leonardo da Vinci, el veritable fundador de la ciència moderna, va concebre la comprensió del món, seguint una actitud *holística* i orgànica (Capra, 2008). Sense pretendre plantejaments maximalistes o esotèrics, creiem, però, que com a estudiosos del territori no podem perdre de vista aspiracions d’aquesta naturalesa.

Creiem que el grau en què aquesta declaració d’intencions s’arribi a plasmar en la nostra recerca donarà la mesura de la seva rellevància científica. La tesi pretén comprendre i assumir les dinàmiques de diversos temes que afecten l’àrea seleccionada: les polítiques agràries, el foment del turisme rural, el canvi estructural en l’ocupació de la població, els projectes que poden canviar la fesomia del territori (com la construcció de grans infraestructures), les noves maneres d’afrontar el repte de la conservació del paisatge o el fenomen *neorural* i les noves tendències de mobilitat, per posar només alguns exemples.

Lògicament, afrontar un repte com aquest ens obliga a recórrer a les arrels de cada fenomen, a observar la seva evolució present i a aventurar el seu esdevenidor. I el que encara resulta més rellevant, a comprendre el conjunt de tots els fenòmens com un tot en el territori: és a dir, quins efectes tangibles tenen a l’àrea d’estudi. Altrament dit: la tesi segueix un plantejament essencialment aglutinador. Resulta d’una importància cabdal assenyalar que, en la nostra comesa, partim del territori, i d’un territori en concret. Això significa que hem col·locat al centre de la nostra reflexió un país determinat, amb uns trets propis que han de guiar cadascuna de les nostres passes. No obstant això, aquest fet no hauria d’entrar en contradicció amb un altre, aparentment oposat: el d’apropar-nos a una realitat (la del món rural europeu, amb les seves fronteres difuses) a través d’un cas concret. El cert és que no es tracta simplement de l’estudi d’un territori; sinó que, a més, queda incorporada l’anàlisi de les problemàtiques que afecten una determinada fracció dels territoris rurals a través d’un cas.

Des d’un punt de vista formal, podríem dir que el treball s’identifica amb dues línies de recerca consolidades en la geografia actual, com són els estudis de la muntanya i del fet rural. La intenció ha estat trobar punts comuns des d’on poder observar alhora tots dos fenòmens (la condició de rural i el món muntanyenc). Concretament, hem buscat l’originalitat de la recerca en el fet d’atorgar-li un perfil molt concret, dins d’aquestes dues grans tipologies: ens referim a aquells territoris de muntanya mitjana, sovint caracteritzats per dinàmiques d’abandonament. Som conscients que aquest enunciat pot esdevenir una categoria taxonòmica massa restringida i que no disposi d’un corpus teòric consolidat al seu voltant; tanmateix, aquesta possibilitat no impedeix que haguem pres la idea com un referent, d’altra banda emprat en

¹ Vidal de la Blache, citat per Berdoulay, 1981: 312.

l'observació de les dinàmiques que es produeixen en els espais de la muntanya a Europa. D'altra banda, el fet de qualificar de *mitjana* a la muntanya és, precisament, derivat de la presència de determinats condicionaments territorials que ens han dut a insistir en aquest qualificatiu, i que s'exposen en diferents capítols de la tesi. De la mateixa manera, la noció d'*abandonament* ens ha servit per a aglutinar tot un seguit de dinàmiques empobridores que sovint queden lligades a la noció de muntanya mitjana.

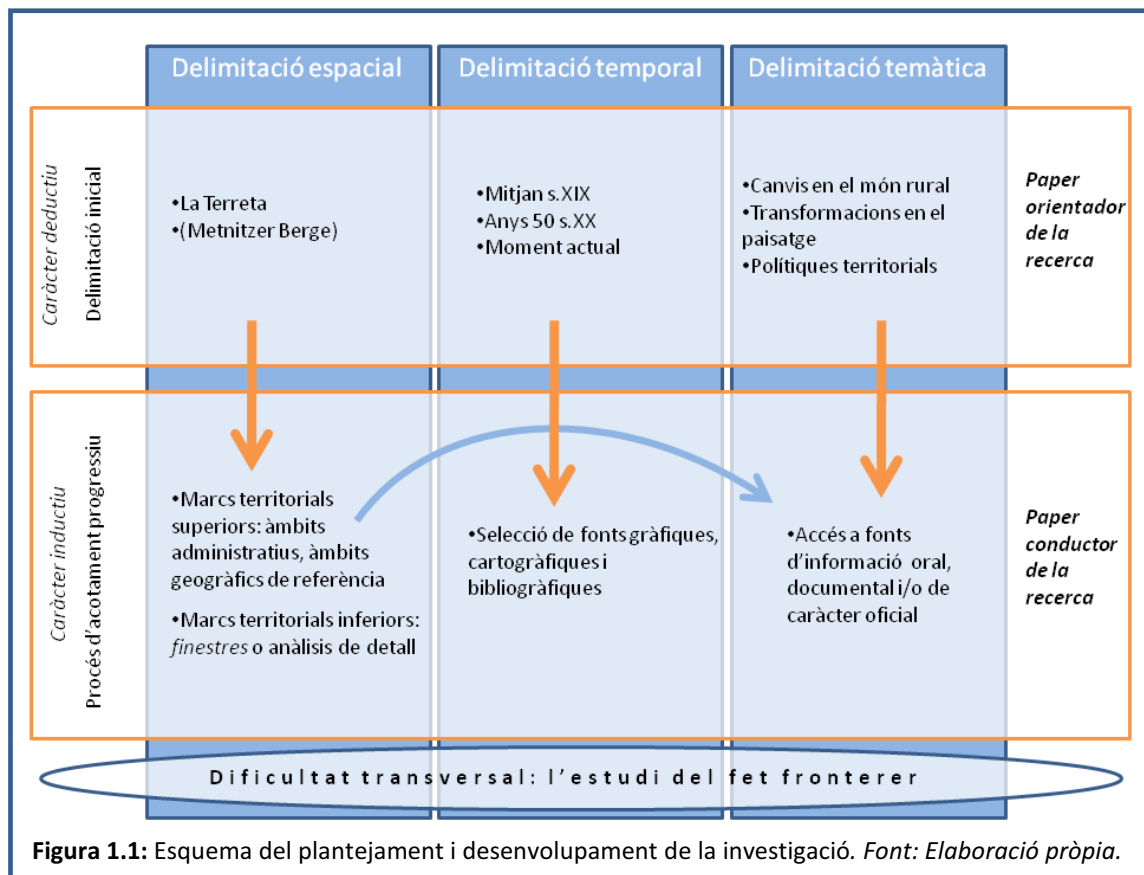
És en aquests territoris que situem la nostra reflexió, per cercar quin és el tractament de les administracions respecte de les seves problemàtiques; problemàtiques que, sovint, no presenten paral·lelismes gaire clars amb les àrees d'alta muntanya. Si, en aquestes, hom sol trobar problemes derivats de la saturació de les activitats turístiques i de serveis en general; en aquelles, les dificultats solen quedar emparentades amb el despoblament, l'abandonament del territori, o la manca d'expectatives econòmiques. Pensem que, tot i que l'atenció que reben des del món acadèmic i de la recerca és rellevant (amb estudis i tesis doctorals) i que, tot i el relatiu auge de visions i plantejaments que comencen a tenir en compte els valors paisatgístics d'aquests "altres" territoris de muntanya, encara resten grans interrogants per a resoldre. Per exemple, quina dimensió hi té i hi pot tenir la població local? O com es poden implantar les noves estratègies de govern del territori? I, en el nostre cas, a més, amb l'afegit d'esbrinar com actuen els límits administratius cara al desenvolupament futur de la regió.

D'altra banda, hem buscat un component d'innovació que atorgués un cert caràcter inèdit al treball. Des d'un punt de vista de la concepció general del treball, el fet que se segueixin esquemes que afirmen que el gran valor de l'aportació de la geografia al coneixement és una visió integrada del territori (i que sovint es consideren com superats o superables) es pot acabar convertint, paradoxalment, en aquesta condició inèdita. Enfront de determinades actituds en voga (dominants i algunes, fins i tot, de caràcter hegemònic) que es caracteritzen per desenvolupar esquemes especialitzats en geografia, la nostra concepció de la recerca busca assolir un mínim grau d'exhaustivitat i de concreció, sense perdre de vista que l'objecte d'estudi del coneixement geogràfic és el territori en si mateix.

A través de la nostra investigació, i considerant-la des d'una perspectiva relacionada amb les finalitats socials de la recerca geogràfica, volem transmetre una intenció concreta: aportar un testimoni coherent i ambiciós de com es pot analitzar amb una visió implicada (però alhora d'origen extern)² una realitat geogràfica concreta. Alhora, posar en relleu la situació de territoris situats en més d'una unitat administrativa, i quines són les preferències

² Ens referim a la nostra relació amb l'àmbit d'estudi, caracteritzada per un desconeixement inicial total que ha passat a ser un coneixement ampli, transversal i –fins i tot– amb un cert grau d'implicació personal en algunes facetes.

que mostra l'actuació pública, que en certa manera representa les visions i algunes de les voluntats d'actuació sobre el territori per part de la societat. Es tracta, segons el nostre criteri, d'una tasca necessària, que no és una altra que l'estudi detingut de les dinàmiques que es produeixen en el territori, i de com l'administració pública (és a dir, el poder sorgit de la voluntat democràtica) fa front a les dificultats que hi sorgeixen. Aquest treball pretén convertir-se en una aportació més per tal de millorar el grau de coneixement actual sobre aquestes qüestions. A través de la descripció i de l'explicació volem arribar a ser capaços de *proposar*, que no és cap altra cosa que expressar el nostre parer, en tant que coneixedors del territori.

El mateix títol de la recerca orienta els assumptes principals que seran tractats. Ens referim, en primer lloc, a la caracterització dels canvis recents (cent cinquanta darrers anys) que el món rural ha experimentat arreu d'Europa i d'altres continents, i que ha adquirit uns trets característics als territoris muntanyencs de muntanya mitjana (els quals presenten, tal i com ja hem advertit, unes característiques que divergeixen de les d'altres regions d'alta muntanya). En aquest sentit, el paisatge (en tant que realitat física i alhora intangible) ocupa un lloc central dins de l'anàlisi de les transformacions mencionades –anàlisi que prendrà un caràcter diacrònic i emprerà diversos recursos (cartogràfics, visuals, coneixement directe de la realitat territorial) per a assolir la seva finalitat. En tercer lloc, s'abordarà la gestió del territori

duta a terme actualment per part dels poders públics; gestió que agrupa tant les polítiques d'organització, planificació i ordenació, així com les noves fórmules de planejament basades en la participació i l'entesa entre diferents actors, més enllà del planejament "físic".

En síntesi, estem parlant d'un exercici d'interpretació del territori orientat cap a diversos elements que configuren una unitat en si mateixos, però que, alhora, es troben íntimament entrellaçats, de manera que permeten desenvolupar una mateixa línia explicativa. Cadascuna d'aquestes unitats interrelacionades es pot resumir en: el coneixement analític dels principis geogràfics de l'àrea d'estudi (una síntesi regional); l'aproximació a les transformacions del territori a través de l'anàlisi del paisatge a diferents escales; l'inventari dels instruments que l'ordenació del territori, en tant que política pública, ha generat per al cas d'estudi; i, finalment, un estudi de l'aplicació de diferents polítiques públiques amb impacte en el territori [figura 1].

1.1.2 Objectius

El present treball té com a objectiu principal abordar un territori geogràficament i històricament homogeni, de caràcter muntanyenc i rural, i administrativament dividit. Aquesta tasca es realitzarà a través de l'observació i de la comprensió dels canvis recents que l'han conformat i de l'anàlisi de l'actuació dels diferents actors del territori (poders públics i determinats agents privats), i ha de portar com a resultat la detecció de problemes i la formulació de propostes de solució.

L'enunciat anterior queda desenvolupat mitjançant uns objectius específics, relacionats amb cadascun dels tres pilars de la recerca:

- a) El coneixement de les dinàmiques territorials pròpies dels espais rurals perifèrics i de muntanya mitjana, on situem el cas d'estudi. A tal efecte, ens hem proposat:
 - a.1) Recollir propostes teòriques interessants de la literatura científica consolidada, amb especial atenció en els models anomenats de canvi o transició rural.
 - a.2) Sintetitzar els principals trets geogràfics i històrics de la regió d'estudi, tenint en compte tant els trets que han configurat la seva actual fesomia, com aquelles tendències més recents que afecten, en diversos plans, el territori aquí tractat.
- b) L'estudi de la transformació del paisatge. Al seu torn, aquest objectiu comporta:
 - b.1) Elaborar un plantejament general com a pauta d'anàlisi basada en talls temporals. Recórrer als estudis previs en el camp científic corresponent.
 - b.2) Generar una cartografia pròpia com a eina bàsica d'anàlisi, recolzant-nos amb altres materials gràfics i literaris d'interès qualitatiu.

b.3) Interpretar els resultats obtinguts en clau paisatgística i establir les reflexions pertinents.

c) L'anàlisi crítica de l'actuació pública. Anàlisi que es fonamenta en:

c.1) La recopilació i l'estudi de tots els instruments generats pel planejament que afecten a l'àmbit d'estudi, tant a nivell horitzontal com vertical, en les diferents escales d'organització del poder.

c.2) L'elaboració d'una prognosi en relació amb les possibilitats del territori i amb l'acció dels agents públics i privats que hi intervenen.

1.1.3 Hipòtesi

Prèviament a l'enunciat de la hipòtesi de treball hem de fer una remarca prèvia. Concretament, assenyalar que som conscients dels efectes de l'adopció d'una metodologia hipoteticodeductiva, que té un paper indiscutible en el panorama científic actual, però que no s'ajusta de la mateixa manera en ciències socials que en ciències experimentals o exactes. En Geografia, com a ciència que estudia el territori (i, per tant, les relacions entre les societats i l'ambient físic i biòtic on s'insereixen), la formulació prèvia d'hipòtesis, així com el seu manteniment durant el procés investigador i la seva contrastació final, representa unes dificultats evidents, que sovint no permeten una flexibilitat que, d'altra banda, resulta necessària i convenient per a l'assoliment dels objectius (Ruiz Olabuégana, 2003). La present recerca assumeix aquesta dificultat; en qualsevol cas, es fixa com a propòsit una mínima i necessària fidelitat al rigor metodològic que, tanmateix, no ha de repercutir de manera negativa en l'assoliment dels objectius descrits de forma precisa en l'epígraf 1.1.2.

Dit això, la idea bàsica de la tesi respon al següent plantejament:

Els territoris rurals que la literatura científica consolidada ha identificat com a marginals i perifèrics han patit un seguit de canvis molt profunds, que es manifesten de manera especialment intensa en indrets com l'àrea d'estudi seleccionada, amb uns trets històrics i geogràfics molt característics. Observar, des de diversos punts de vista, com ha canviat la *imatge* física i social del territori (és a dir, el paisatge), és el procediment triat per a constatar aquests canvis. I estudiar la resposta de la societat i els seus representants (a través de la política pública i, més específicament, de l'orientada al territori) és la manera de calibrar com s'encara aquesta situació (reconeguda com a problemàtica) per part de les instàncies polítiques, administratives i acadèmiques, com també per part d'altres agents del territori.

Per tant, l'inici i el final de la tesi és un territori determinat, amb el propòsit de mostrar, a través d'aquest cas, quin model de societat estem construint.

La **hipòtesi central** que deriva de l'aclariment anterior és la següent:

La regió d'estudi ha patit, en un període de temps relativament curt –durant la darrera meitat de segle–, una transformació molt profunda, probablement la més accelerada de la seva història. Aquesta mutació pot ésser explicada a partir de dos processos que són, ahora, causa i conseqüència: el despoblament i el declivi d'un model d'aprofitament del territori que podem qualificar de "tradicional". Els inevitables canvis que es continuaran produint ho faran en un context molt diferent al de les darreres dècades, i seran positius o no, en bona mesura, segons el grau en què es compleixin dues premisses:

- a) El capteniment de la classe política per a superar les múltiples limitacions que l'aplicació de les polítiques públiques presenta en aquest àmbit fronterer i profundament rural.
- b) La capacitat de la població local de pressionar la classe política i demandar una gestió pública adequada a les seves necessitats.

En el territori estudiat, aquestes premisses estan marcades, segons la nostra interpretació, per tres aspectes fonamentals. En primer lloc, pel fet que la classe política encara actua en el territori seguint esquemes que sovint poc tenen a veure amb les noves recomanacions i línies d'actuació que es proposen des del món acadèmic i professional (avançar cap a la societat del coneixement i actuar vers el territori d'una manera *proactiva* i participativa). En segon lloc, per un fort condicionament demogràfic condiona les capacitats d'actuació (en clau col·lectiva) de la població local; en aquest sentit, un element que cal tenir en compte és la complexa situació en clau de creació d'identitats col·lectives que caracteritza un "desert-frontera" (en expressió de Pierre Vilar)³ com la Ribagorça. I en tercer lloc, per una manca d'una veritable visió integradora del territori en el si de les institucions públiques que pugui aglutinar les diverses polítiques sectorials en una estratègia homogènia i coherent. És a dir, una estratègia que permeti, en darrera instància, assegurar unes mínimes oportunitats de desenvolupament per tal que la població local que vulgui continuar al territori (o la que desitgi establir-s'hi) trobi les condicions pertinents per a fer-ho. Els límits administratius juguen, en aquest darrer aspecte, un paper transcendental, perquè obstaculitzen l'assoliment d'una política territorial adequada.

1.2 ESTRUCTURA DE LA INVESTIGACIÓ

D'acord amb l'objectiu i la hipòtesi de la recerca, i en consonància amb allò anunciat al primer epígraf del present capítol, procedim a descriure la manera com el nostre treball queda estructurat a nivell formal. En aquest sentit, els continguts de la tesi estan organitzats per sis nivells jeràrquics, cadascun amb una nomenclatura diferent [figura 1.2], amb l'objectiu d'evitar

³ Vilar, 1964.

confusió a l'hora de fer al·lusió a informacions contingudes en un altre punt del treball. És important remarcar que el present apartat té un caràcter eminentment enunciatiu: és a dir, posa èmfasi en els aspectes formals alhora que descarta una descripció detallada dels continguts. En contrapartida, els aclariments, les justificacions i les descripcions concretes dels epígrafs i subepígrafs que conformen cadascun dels capítols apareixen en un seguit d'apartats previs, que encapçalen els capítols 2, 4, 5 i 6, amb la nomenclatura “.0”.

La recerca parteix de les tres idees fonamentals que el mateix títol explicita: en primer lloc, comprendre els canvis que han afectat el territori rural; en segon, monitoritzar els canvis físics i culturals en el paisatge durant la seva ocurrència; i, per últim, analitzar l'actuació pública canalitzada a través de les múltiples polítiques que tenen una vinculació més o menys explícita amb el territori. La segona part del títol fa referència a un territori concret (la Terreta), que esdevé l'àmbit d'estudi. De tot això es desprèn una tesi dividida en quatre parts, tres de les quals es corresponen amb cadascun dels tres axiomes acabats d'esmentar: es tracta, respectivament, de les parts II (“Territori i paisatge a la Terreta”), III (“Les polítiques territorials i la seva incidència a l'àmbit d'estudi”) i IV (“Interpretació en clau propositiva i consideracions finals”).

<i>Simbologia</i>	<i>Denominació</i>
I.....	Part
CAPÍTOL 1	Capítol
1.1	Apartat
1.1.1	Epígraf
a)	Subepígraf
a.1	Subepígraf

Figura 1.2: Nivells jeràrquics amb què s'estructura la present investigació, amb les nomenclatures corresponents. *Font: Elaboració pròpia.*

La **part I** (“Els fonaments de la recerca”) aglutina tots aquells aspectes de la recerca amb un caràcter previ, que són necessaris per a dotar de les condicions formals que tota recerca acadèmica ha de complir. Aquests requisits formals que conformen la primera part es divideixen en dos capítols. El capítol primer resta dedicat al conjunt d'elements relatius a l'etapa inicial d'una investigació. Nosaltres n'hem identificat quatre: el plantejament inicial o el *per què* i el *per a què*, a l'apartat 1.1 (“Presentació de la recerca”, dividit en tres epígrafs); la forma com queda estructurat el treball i que descriuen aquestes mateixes línies (1.2); els mètodes emprats (el *com*, traduït en els apartats 1.3 –“Fonts i mètodes (I)”, incloent fonts bibliogràfiques, eines de planejament, fonts de naturalesa quantitativa i qualitativa i una consideració inicial relativa al temps i l'escala– i 1.4, dedicat exclusivament a la cartografia, tant l'emprada com l'elaborada); i, finalment, l'àrea d'estudi (el *què*, a l'apartat 1.5, on es presenten els dos casos seleccionats).

Per la seva banda, el segon capítol (“Bases teòriques i precedents de la recerca”) està dedicat al marc epistemològic de la recerca i segueix la lògica tripartida del títol: un primer apartat (2.1 “L’evolució recent dels territoris rurals i de muntanya”) diferencia entre diversos aspectes vinculats al món rural muntanyenc; un segon se centra en el paisatge (2.2 “La dimensió paisatgística de les transformacions del territori”); i un tercer apartat (2.3 “La gestió dels territoris rurals i de muntanya”) es concentra en la gestió del territori. L’apartat previ (2.0) profunditza en l’estructura del capítol.

La **part II** consta de dos capítols. El tercer (“El territori actual: una visió de síntesi”) té una vocació clarament explicativa, mitjançant la descripció geogràfica i a partir de dues premisses: d’una banda, la de proporcionar una visió el més àmplia i transversal del territori estudiat; de l’altra, la d’intentar mantenir la història del territori com a referent permanent, com a via i mètode per a comprendre les dinàmiques presents i futures. La primera idea queda resumida a l’apartat 3.1 (“Visió de conjunt”), mentre que la segona es troba desenvolupada en dos: el 3.2 (“Els factors físics i biòtics en la configuració del marc ambiental”) i el 3.3 (“El component humà en la formació del marc territorial”).

En aquest mateix bloc de la investigació, el capítol quart (“La transformació del paisatge durant els darrers cent cinquanta anys”) segueix la mateixa línia argumental que l’anterior, però centrant-se explícitament en l’estudi del paisatge. A banda de l’apartat previ (4.0 “Justificació del capítol i una precisió terminològica prèvia”), l’anàlisi es vertebrava en tres apartats, plasmades pels apartats 4.1, 4.2 i 4.3. El primer (“L’impacte de les transformacions recents: una anàlisi diacrònica a través de la cartografia de cobertes i usos del sòl (1956/57-2007)”) exposa els resultats de l’ús de recursos cartogràfics a diferents escales; el segon (“L’impacte de les transformacions des del segle XIX a través d’alguns estudis de cas”) eixampla el marc interpretatiu del paisatge; i el tercer (“Aproximació al paisatge de la Terreta”) refon els dos apartats previs.

La **part III** està conformada per dos capítols més, el cinquè i el sisè. El cinquè (“Bases, instruments i actors en el planejament als territoris de muntanya mitjana”) mostra, a més d’un apartat previ (5.0, “Remarca inicial”), dues idees diferents a través de quatre epígrafs: les eines de planejament a escala regional (5.2) i subregional (5.3), a més del conjunt d’actors vinculats directament o indirectament a aquesta activitat (5.4, “Més enllà del pla. Altres actors amb incidència sobre els àmbits d’estudi”) i d’un apartat dedicat a la dimensió política del marc territorial (5.1 “El marc jurídic i administratiu de l’activitat planificadora”).

El sisè capítol (“L’aplicació de polítiques amb incidència territorial. Anàlisi d’algunes experiències significatives”) s’inicia, com en el cas de l’anterior, amb un apartat de caràcter previ (6.0, “Remarca inicial sobre la naturalesa del capítol”). En els cinc restants, queden

distribuïts diferents camps de les polítiques públiques analitzades: la política agrària i de desenvolupament rural a l'apartat 6.1; la política forestal i d'espais protegits al 6.2; la política d'infraestructures al 6.3; les polítiques de promoció del territori al 6.4; i, en darrer lloc, una diagnosi general a nivell municipal al 6.5.

La tesi culmina amb la **part IV**, que tradueix la nostra pròpia reflexió obtinguda a partir dels resultats dels capítols i parts anteriors. Aquesta part queda dividida en dos capítols finals: el setè ("La Terreta, cruïlla de territoris. Un assaig crític en clau de prognosi") i el vuitè ("Conclusions"). El primer desenvolupa els seus arguments a través de quatre apartats, dedicats, respectivament, a quatre elements de reflexió i crítica. El 7.1 ("Sobre l'adequació de les polítiques públiques al territori") avalua els esforços de la intervenció pública i el seu ajustament als problemes territorials; el 7.2 ("Sobre el paper de la societat en la gestió del territori") estableix un examen de l'actuació dels agents socials respecte d'aquestes qüestions; el 7.3 ("Sobre el futur d'un paisatge canviant") manté la mateixa línia crítica, però observant els problemes des dels postulats del paisatge; i el 7.4 ("Sobre el govern d'un territori ple d'incerteses") se centra en les dificultats pròpies del territori estudiat. El capítol número vuit té unes característiques, pel que fa al seu contingut, que el diferencia de la resta en termes formals (i, concretament, d'extensió). Es dedica, exclusivament, a verificar els postulats inicials de la recerca (8.1 "Contrast amb el plantejament i la hipòtesi inicial") i a recapitular unes conclusions finals (8.2).

Aquests continguts conformen el cos central d'aquest projecte; tanmateix, el present treball incorpora altres seccions: una versió reduïda dels resultats de la investigació en anglès, un apartat dedicat a la bibliografia i uns annexos; totes tres reben un tractament formal aliè a l'estructura de la recerca. Per raons que tenen a veure amb la facilitat organitzativa, les referències bibliogràfiques seran ordenades únicament per ordre alfabètic, descartant llur classificació segons els capítols. El fet que moltes obres siguin emprades en més d'un capítol dificultaria la seva distribució segons aquest criteri. Per contra, el material recollit en els annexos sí que queda organitzat en diversos apartats que responen a una estructura en capítols. Per la seva banda, les pàgines prèvies a aquest cos central de la tesi també són independents de l'estructura general.

1.3 FONTS I MÈTODES (I)

La metodologia seguida per a la realització de la tesi doctoral es basa en diferents tècniques i informacions de diferent naturalesa, encara que les de caràcter qualitatiu tenen un paper preponderant, a causa de la magnitud i a la subjectivitat intrínseca que es deriva dels

problemes i dels objectius plantejats. A efectes pràctics, ens hem guiat pel següent principi: la realització d'una investigació fidel als mètodes hipoteticodeductius (selecció dels territoris d'estudi, dels instruments de planejament i de les problemàtiques concretes) no pot impedir dur a terme plantejaments inductius; uns plantejaments que es fan necessaris a mida que anem perfeccionant els enfocaments previs com a conseqüència d'aprofundir el nostre coneixement de la realitat geogràfica local [figura 1.1]. Només l'adquisició d'informacions qualitatives (posteriorment aprofitades de manera ordenada) ens conduirà a l'objectiu final, anteriorment apuntat.

1.3.1 Consideracions generals: el temps i l'escala

L'enunciat anterior ens porta a una qüestió fonamental, que té a veure amb l'enfocament de la investigació: les variables temporals i escalars en tant que dos factors transcendents en l'estudi del territori.

En termes estrictament espacials, la recerca queda ben acotada en un territori determinat, que presentarem més endavant.⁴ Aquest àmbit esdevé l'escala general de referència. En principi, això significa que cadascun dels temes desenvolupats en els capítols i epígrafs troben la seva justificació en el seu ajustament a la realitat territorial estudiada. Més enllà d'aquesta constatació, la realitat és que, al llarg dels capítols i en determinats moments, practiquem enfocaments diversos, que troben la seva lògica en realitats territorials diferents a la de referència. Eixamplar la mirada analítica i buscar unes referències geogràfiques més extenses (per exemple, les diferents unitats administratives, reconegudes des de la oficialitat – i, per tant, marc de referència obligat per alguns dels aspectes centrals de l'estudi com les polítiques territorials) ha aparegut com una necessitat. Ara bé: cal tenir en compte que allò que dóna peu a què apareguin altres realitats territorials és, precisament, l'àmbit d'estudi situat en el rerefons de la recerca.

El mateix ocorre quan, en moments puntuals, hem optat per aprofundir l'escala d'anàlisi i abordar situacions de detall. Els exemples presents en diversos capítols són "finestres" que permeten apropar-nos a la realitat a través d'una referència escalar diferent; estratègia que ens ha permès observar uns elements i uns processos difícilment abordables des de l'escala de referència. Per a la nostra comesa, la seva finalitat no ha estat una altra que la d'aportar una informació complementària per a un coneixement més ampli del cas general d'estudi.

Des del punt de vista temporal, podem sintetitzar aquest dinamisme *interescolar* amb la següent afirmació: partim del present, recorrem al passat recent, i aprofitem aquestes

⁴ Vegeu epígraf 1.5.

informacions per assajar un retrat del futur. A efectes concrets, el que ens interessa és, en primer lloc, identificar els elements que ens proporcionen la descripció del territori de referència en el moment present (concretament, durant els anys en què s'ha desenvolupat la recerca, que inclouen el període entre 2007 i 2010). Segons aquest plantejament, el fet de recórrer a la perspectiva històrica (entesa com un coneixement en simbiosi amb la Geografia) resulta quelcom inevitable.

Seguint els interessos de la recerca, ha estat el període recent on hem prestat una atenció més intensa. Hem identificat dos moments temporals que han representat les dues referències principals en aquest cas. En primer lloc, una fita del passat més recent, com són els anys 1950; en segon lloc, una referència (no tan precisa en termes temporals, però d'una importància indiscutible) situada a mitjan segle XIX. La selecció concreta d'aquests dos moments temporals serà justificada en cadascun dels capítols i epígrafs que ho requereixin. Tanmateix, i a mode introductori, podem dir que ambdós moments s'identifiquen amb dues fites en l'evolució recent de la regió d'estudi: els anys 1950, com a punt d'inflexió en la consolidació de la contemporaneïtat al món rural català, espanyol i europeu; l'equador del segle XIX, com a punt que assenjala, per als mateixos contextos geogràfics, la culminació de la introducció de les relacions capitalistes en un estat modern.

Per l'exposat fins aquí, hom dedueix la importància de l'escala estesa a tot el treball i durant tota l'etapa investigadora; i, encara més, la seva transcendència en el manteniment d'un discurs determinat. Tot i que partim d'unes premisses, d'uns objectius i d'una hipòtesi ben definits, la construcció de l'edifici de la recerca no resulta fàcil, i encara ho és menys en un exercici amb una intenció explícitament transversal. És per aquesta raó que, a efectes de mètode, el gran repte de la tesi ha estat mantenir un discurs coherent i més o menys homogeni durant tot el procés. Una tasca que, al llarg del desenvolupament de cadascun dels capítols i epígrafs, no ha resultat pas senzilla: el necessari enfocament cap a assumptes transcendents (però que en el conjunt de la investigació tenen un pes puntual) explica aquestes dificultats. En aquest sentit, la pèrdua del fil conductor del treball podia representar la ruptura de l'equilibri general i, consegüentment, l'amenaça de *desvertebració* de la idea d'equilibri, inherent a la nostra tasca.

A efectes pràctics, ha calgut un procés continuat de delimitació temàtica continuada (al llarg del període de recerca) que ha completat un altre procés –estrictament inicial– de delimitació espacial i temporal de la investigació (i que ja ha estat justificat [*figura 1.1*]). De l'exposat en l'epígraf 1.1, hem de posar de manifest una altra dimensió espaciotemporal aplicada a la metodologia. Abordar la transversalitat temàtica del treball obliga a executar unes passes concretes i en un ordre determinat. A més de les esmentades delimitacions

espacial i temporal, també ha estat necessari un procés de definició temàtica. Aquest tercer exercici també ha representat un procés temporal, més enllà de constituir una decisió tancada en un inici. Hem partit d'unes idees-motriu (que apunta l'epígraf 1.1 i que queden desenvolupades al capítol 2), com la *ruralitat* o la muntanya, però hem construït la recerca amb la dificultat inherent de combinar l'exhaustivitat amb la visió de conjunt, de tal manera que la primera ha quedat sotmesa al criteri de la segona.

A la pràctica, aquesta actitud ens ha obligat a establir uns criteris orientatius també des del punt de vista temàtic. Qüestions relacionades amb la política agrària a les àrees de muntanya, els canvis en el paisatge o les relacions transfrontereres han rebut una atenció explícita i mantinguda al llarg de la recerca. Altres temes de transcendència territorial indubtable han estat estudiats només parcialment: turisme i serveis, protecció del territori i el paisatge, polítiques socials...). El criteri adoptat segueix la lògica de les característiques que presenta el cas principal d'estudi; trets que seran presentats a l'apartat 1.5 i que seran desenvolupats en profunditat al llarg del capítol 3.

Encara ens queda apuntar un darrer aspecte lligat a l'esquema general de la metodologia emprada en la recerca i a través del qual es manifesta, més nítidament, la complexitat espacial i temporal. Abordar un territori fronterer com la Ribagorça s'ha traduït en unes dificultats que han quedat paleses a l'hora de construir un discurs homogeni en un indret no reconegut per cap administració. Tal i com queda plasmat en l'esquema de la figura 1.1, el "factor frontera" es troba present al llarg de la recerca, perquè representa una dificultat afegida en cadascun dels aspectes estudiats, independentment de la seva transcendència espacial o temporal. La recerca d'informacions de qualsevol mena, tant quantitatives (dades estadístiques) com gràfiques (cartografia, fotografia) o qualitatives (informació derivada d'entrevistes), il·lustra perfectament el fenomen acabat d'enunciar. La no disposició d'informació homogeneïtzada a banda i banda de la ratlla fronterera ha generat dificultats importants a l'hora d'estudiar realitats que no s'ajusten a les divisions administratives oficials. Per tant, no podem perdre de vista "el cost d'estudiar la frontera".

1.3.2 Les fonts d'informació escrita

El volum d'informació escrita i publicada compleix una funció primordial en qualsevol recerca. El nostre cas no esdevé pas una excepció a aquesta tendència, ans al contrari: la bibliografia ha estat una font elemental per a nosaltres, fins al punt que l'hem emprat al llarg de tota la recerca. La primera comesa que ha complert ha estat la de proporcionar-nos informació al voltant dels dos aspectes fundacionals de la recerca: d'una banda, sobre l'àmbit

d'estudi; de l'altre, sobre les problemàtiques d'estudi. El nostre tractament ha estat, però, diferent, segons es tractés del primer cas (en què hem intentat aprofitar qualsevol element vinculat amb el territori que estudiem, independentment de la temàtica que tractés), o bé del segon (en aquest cas, hem hagut d'adoptar criteris per tal de seleccionar aquells textos que consideràvem més escaients a la nostra investigació).

Òbviament, aquests criteris tenen a veure amb el grau d'adequació del contingut de cada obra als nostres propis interessos. Si els continguts i enfocament d'una obra resultaven escaients al nostre parer, la referència ha estat emprada. A més d'això, han jugat un paper secundari criteris que perseguïen conformar una certa dispersió pel que fa l'origen acadèmic dels autors i, fins i tot, pel que fa la data de redacció. Probablement, i malgrat aquesta intenció d'introduir un cert equilibri en aquestes facetes, el volum de treballs i aportacions de professionals procedents de la geografia és predominant, i els textos més recents han estat considerats de manera especialment atenta. Un repàs detingut a la llista de recursos bibliogràfics emprats, al final del present treball, pot donar una idea de la pretesa *transversalitat* (en termes d'autor, procedència –geogràfica i intel·lectual–, moment de publicació de l'obra i, fins i tot, llengua en què ha estat redactada).

Per la seva banda, la premsa ha estat un altre recurs a través del qual hem intentat aproximar-nos a la informació que ho ha estat publicada ni en llibres, ni en revistes especialitzades. Normalment es tracta d'unes informacions d'una naturalesa diferent, ja sigui en clau descriptiva (narrativa, de notícies o successos coberts per periodistes) o analítica (reflexions o comentaris d'opinió). Ambdues possibilitats han estat especialment escaients en l'anàlisi de processos actuals, com conflictes al voltant de l'aprovació de determinades infraestructures; o bé en debats al voltant d'aspectes no resolts, com la organització territorial, determinats instruments de planejament o lleis i decrets a tramitar en els parlaments. Respecte de l'ús dels mitjans de premsa escrit, hem de posar de manifest que no ha estat sistemàtic, sinó que, més aviat, ha tingut una naturalesa puntual. Els mitjans consultats van des dels diaris de màxima tirada a nivell espanyol, català o aragonès, fins a determinats portals d'informació a nivell local o regional, o *blogs* de caràcter personal o col·lectiu. L'apartat dedicat a la bibliografia cita els més emprats.

En tercer lloc, també han estat emprades un seguit de fonts primàries, encara que la freqüència en llur utilització hagi estat similar al de la premsa escrita: és a dir, puntual. Concretament, ens referim a un seguit de textos històrics –com narracions i descripcions sobre el territori– que han estat emprats en el capítol 4, en combinació amb altres fonts i

instruments cartogràfics i gràfics.⁵ De fet, moltes d'aquestes descripcions formen part de la bibliografia utilitzada, perquè han estat publicades en compilacions. D'altres, però, són purament fonts primàries, pertanyents a col·leccions d'arxius. En aquest sentit, ha estat emprada documentació relativa als segles XVIII i XIX, procedent de llibres de caràcter fiscal o lligades al poder civil: formularis de resposta a preguntes oficials, o narracions sobre els recursos disponibles en cadascun dels pobles i viles.⁶

1.3.3 Les fonts d'informació oficial

L'anàlisi de la intervenció pública en el territori s'ha basat, en bona part, en l'estudi detingut de determinats instruments, entre els quals cal situar el conjunt de textos legals (que li donen validesa), així com els instruments propis de planejament (que materialitzen aquesta intervenció en forma de plans). Lleis i plans són, per tant, eines metodològiques de primer ordre en la present recerca.

Un criteri que marca la utilització d'ambdues eines està lligat a la delimitació temporal del treball: en concret, la nostra prioritat en aquest punt ha estat l'estudi de la realitat actual. Això significa que sense oblidar l'origen de les polítiques, ni tampoc la seva evolució posterior, a la nostra tasca ha prevalgut el moment present.

a) L'aparell legislatiu

Des del punt de vista jurídic, qualsevol actuació pública en el territori ha de quedar inserida i justificada en un context legal determinat. El conjunt de textos legals, jerarquitats segons la seva importància (lleis, ordres, decrets) queden, al seu torn, a disposició del públic a través de les publicacions oficials emeses pels agents governamentals: diaris i butlletins oficials. Per a cada entitat politicoadministrativa que ha implicat la present recerca, hom troba una font de publicacions d'aquests textos legals.⁷ El seu accés ha resultat poc difícil, a causa de la disponibilitat d'aquestes fonts als llocs web oficials dels respectius òrgans de govern.

Naturalment, cadascun dels textos legals emprats en la recerca⁸ ha rebut un tractament diferent, segons la seva importància per als nostres propòsits. Així doncs, a la pràctica hem establert alguns criteris per a la seva mínima jerarquització. D'una banda, la transcendència de cada text legal ve donada pel seu tractament jurídic: en aquest sentit, una llei sempre ha tingut

⁵ Vegeu apartat 1.4.

⁶ El subepígraf 1.4.1 b) fa una relació detallada d'aquestes fonts.

⁷ Vegeu taula 1.1 (annex I).

⁸ Vegeu l'apartat corresponent fins del recull bibliogràfic.

prioritat d'anàlisi en el nostre treball, per sobre de decrets i ordres, amb un caràcter teòricament menys transcendental. D'altra banda, la selecció d'aquells textos que han rebut una atenció més detallada ha vingut donada per la seva afinitat temàtica amb la recerca: els temes on hem concentrat la nostra anàlisi són els que ens han exigut més atenció a nivell jurídic.

b) Els productes del planejament: plans, projectes, estratègies

Una de les dificultats més importants en la nostra anàlisi ha estat l'organització de la informació, cosa que es manifesta en la mateixa estructura de la tesi. El dubte ha estat com integrar cadascuna de les polítiques sectorials que incidien en el territori estudiat, per poder oferir i estructurar una anàlisi i una reflexió coherents, al voltant de la intervenció pública i (però també privada) en el territori.

Uns instruments de primer ordre per a la nostra tasca han estat els productes del planejament territorial: els plans amb un caràcter transversal. Aquests documents tenen la funció d'orientar tota la intervenció d'un govern (o de diversos) sobre un territori i, per tant, esdevenen una eina imprescindible en un estudi com el que presentem. Aquests instruments es complementen amb uns altres de caràcter parcial o sectorial –els quals, òbviament, representen un conjunt molt més nombrós. En aquest cas, hem hagut d'establir criteris de jerarquització, segons el tipus de política pública a la qual s'adscriuen. Els apartats 5.0 i 6.0 exposen la justificació de la selecció de les polítiques on hem incidit més, i que coincideixen amb els assumptes de més transcendència en el món rural i de la muntanya.

Pel que fa l'accessibilitat d'uns i altres, podem afirmar que hi ha una diferència important entre els plans de caràcter transversal i els de caràcter sectorial o temàtic. Els primers es troben a disposició, en la major part dels casos, a través del portal web dels respectius departaments responsables del planejament de cadascuna de les unitats territorials implicades en aquest estudi. Els segons, en canvi, han representat, en alguns casos, més dificultats d'accés, havent estat necessari la recerca del document físic.

1.3.4 Les fonts i tècniques quantitatives

Les fonts de naturalesa quantitativa emprades en la present recerca són, en bona mesura, de caràcter estadístic. Aquestes dades juguen un paper fonamental en determinats capítols, especialment el tercer i el quart; tanmateix, en el conjunt de la investigació són un complement secundari: necessari per a sistematitzar determinades informacions (i, de retruc,

per a donar coherència i credibilitat a l'estudi), però supeditat a les reflexions de caràcter qualitatiu.

El capítol 3 és el que fa servir amb més profusió l'aparell estadístic. El volum de dades emprades procedeix majoritàriament dels organismes públics oficials que produeixen l'estadística. Les dades recollides queden plasmades en els quadres i taules de l'annex II. Les dades produïdes per nosaltres solen quedar plasmades en el mateix text del capítol. En aquest punt, tornem a insistir en l'ús subsidiari de la informació estadística, a causa del mateix enfocament transversal de la tesi. Aquest fet incideix de ple en diverses dades estadístiques: per exemple, les dades dels recomptes de població (censos i padrons) més recents han prevalgut per sobre de les sèries històriques, que han rebut un tractament molt selectiu i puntual. D'altra banda, les dades relacionades amb les activitats econòmiques han resultat essencials per a comprendre, per exemple, la dimensió del sistema agrari. En una regió profundament rural, el cens agrari resulta també una eina a tenir en compte, encara que cal tenir especial cura amb aquesta font, car la seva darrera revisió publicada queda ja molt llunyana (1999);⁹ i, com alguns autors han assenyalat,¹⁰ la seva utilització a nivell municipal exigeix molta atenció.¹¹ Altres instruments de transcendència territorial inqüestionable, com el cadastre, han estat objecte de consulta puntual i, per tant, no s'han emprat de forma sistemàtica.

El capítol 4 ens ha exigít el treball amb dades quantitatives, amb la diferència important que, en aquest cas, la major part han estat generades per nosaltres mateixos. Els resultats numèrics compleixen un rol important, en combinació amb l'anàlisi general, de vocació qualitativa, per a l'anàlisi i el coneixement de les dinàmiques del paisatge. D'una banda, els processos de càlcul derivat de la confecció dels mapes i cobertes de sòl de tot l'àmbit d'estudi consisteixen en l'obtenció de dades alfanumèriques amb un caràcter elemental, a partir dels quals hem obtingut els percentatges d'ocupació del sòl de cadascuna de les categories definides als mapes. Una altra manifestació del càlcul ha estat l'aplicació d'algunes fórmules senzilles que permeten aproximar-nos a allò que alguns autors anomenen el "metabolisme del territori" (Tello i Garrabou, 2007) durant els diferents moments temporals escollits per a l'anàlisi.

⁹ Malauradament, no hem pogut fer servir les xifres del nou cens agrari, que a data d'agost de 2010 encara no han sortit a disposició del públic.

¹⁰ Majoral, R. (1979): *La utilización del suelo agrícola en Cataluña*. Barcelona: Universitat de Barcelona [tesi doctoral inèdita].

¹¹ Vegeu els problemes concrets a efectes del nostre estudi al subepígraf 3.3.2.c).

1.3.5 Les tècniques qualitatives

Les tècniques de caràcter qualitatiu constitueixen els fonaments de la recerca. En aquest sentit, hem dut a terme dues tècniques que normalment són considerades amb un caràcter eminentment qualitatiu: la realització d'entrevistes i el treball d'observació en el camp. Els objectius que han incentivat la seva elecció es troben relacionats amb l'obtenció de noves informacions rellevants per a la recerca, que sovint no es troben institucionalitzades ni recollides en bibliografia, i que únicament es poden obtenir per mitjans orals o d'observació personal. Hom no ha de relacionar la rellevància esmentada amb informacions amb un caràcter estrictament generalista, ja que aquest tipus de dades se solen caracteritzar per no haver estat filtrades i, conseqüentment, per exigir un procés posterior de selecció per part nostra. Les dades solen tenir un caràcter puntual, i poden estar vinculades a experiències individuals. D'aquest fet hom pot deduir una important manca de sistematització, que a priori dificulta la seva explotació per a la recerca; al mateix temps, però, hom hi troba un caràcter excepcional que ens empeny a aprofitar al màxim aquestes dades.

a) El treball d'observació en el camp

El treball de camp té a veure amb un nombrós conjunt de tècniques qualitatives amb una característica comuna: la seva plasmació pràctica sobre el terreny. D'aquí que sigui fàcilment deduïble la seva gran transcendència en l'estudi del territori i, en general, en geografia. El plantejament de la recerca, anunciat a l'inici del capítol, posa de manifest per si sol la conveniència de l'ús d'aquestes tècniques; una aplicació que ha tingut dues dimensions ben diferenciades. D'una banda, un conjunt de tasques de verificació cartogràfica per a la realització dels mapes de cobertes i usos del sòl. De l'altra, les tècniques orientades vers l'aprofundiment en el nostre coneixement de la geografia del país (en un sentit ampli: tant dels seus paisatges com dels aspectes humans i socials). A priori, ambdues tècniques tenen uns objectius i uns mètodes clarament diferents: la primera persegueix l'assoliment dels seus objectius amb una certa dosi d'objectivitat –sovint difícil d'assolir, però– i amb un mínim nivell de sistematització; la segona té un caràcter declaradament subjectiu i no sistemàtic. A la pràctica, però, s'han acabat influenciant mútuament, perquè tant l'observació "oberta", com aquella que ha estat decididament enfocada a la contrastació de la informació continguda en els mapes, tenen en comú la voluntat de recollir dades qualitatives sobre el territori.

Aquesta relació entre els treballs de validació cartogràfica i l'observació oberta ha estat basada sovint en la simultaneïtat. En aquest sentit, és important posar en relleu que el treball "d'escombrat" general de l'àmbit d'estudi, necessari per a la realització dels mapes que

engloben la seva totalitat, va tenir un caràcter previ. Aquest fet ens ha permès una primera aproximació sistemàtica al territori analitzat, que probablement no hagués estat reeixida mitjançant algun altre tipus d'aproximació més puntual i/o selectiva. Al mateix temps, però, convé recordar que la segona etapa de validació dels mapes (els relatius als casos d'estudi) s'ha produït en la fase final de la recerca, i amb força simultaneïtat amb una observació molt més intencionada. La idea subjacent a aquest procediment ha estat el convenciment que, una vegada assolit un inventari general del territori estudiat, les circumstàncies ens havien de permetre enfocar temàticament i espacialment la nostra anàlisi, per tal d'accedir a certes idees que simplement no hauríem estat capaços d'interioritzar amb anterioritat.

Com que el treball de validació cartogràfica es troba íntimament vinculat als mètodes de generació dels mapes, seguirem tractant la qüestió a l'epígraf corresponent (1.4.2). Aquestes línies quedaran dedicades, doncs, a les tècniques emprades amb l'objectiu d'apropar-nos a l'univers humà del territori estudiat. Aquesta ha estat una tasca que hem realitzat, especialment, en la segona etapa de la recerca, quan l'anàlisi de la intervenció pública ens ha exigít contrastar la informació que, ja sigui de forma escrita o oral, rebíem sobre cadascuna de les intervencions. El contacte amb els interlocutors ha pres formes i continguts ben diferents:

- D'una banda, trobades purament espontànies i irrepetibles, de caràcter més o menys breu (que apareixen esmentades al llarg de la recerca amb el codi "C"); tot aquest conjunt de trobades tenen en comú el fet de no haver estat preparades amb anterioritat per part nostra, i es troben emparentades amb el que alguns autors identifiquen com a "observació participada" (Ruiz Olabuénaga, 2003: 166). Segons aquesta fórmula, l'observador (representat per nosaltres) s'insereix enmig de l'escena, en una situació en què els diferents actors no disposen d'un discurs premeditat de forma conscient. En total hem comptabilitzat 36 converses;¹² una llista on hem afegit exclusivament aquelles converses en què hem pogut adquirir noves dades al voltant de l'àrea d'estudi –des de dades concretes fins a percepcions sobre els aspectes humans de l'univers social del territori estudiat.
- Un altre conjunt representatiu de les converses mantingudes tenen un caràcter lleugerament més formal. La major part han estat fruit de trobades durant les estades de camp realitzades durant la segona part de la recerca (a partir de la tardor de 2008); trobades que, al contrari que les converses anteriors, han estat provocades per nosaltres. A més, la pràctica totalitat de les vegades l'interlocutor havia estat advertit prèviament (normalment via telefònica) de què es produiria la conversa. Abans del

¹² Vegeu la taula I.5 (annex I).

contacte, nosaltres hem preparat un guió de la conversa; guió que, en cap cas, ha quedat estructurat en preguntes concretes, sinó més aviat en grans temes que hem anat proposant de manera més o menys ordenada, amb un important component de dinamisme respecte de la direcció que la conversa semiconduïda anava prenent. El grau d'heterogeneïtat d'aquest conjunt de trobades (esmentades al llarg de la recerca amb la clau "TC") provoca que les circumstàncies en què s'han produït, així com la durada de la conversa, siguin molt diverses. En total, hem comptabilitzat 23 converses d'aquest tipus.¹³

És evident que, en situacions com aquesta, el comportament de l'investigador té una transcendència indiscutible. Al respecte, hem de reconèixer que la nostra actitud en relació a l'observació al camp no ha resseguit una trajectòria lineal ni constant al llarg del procés investigador. Més aviat al contrari: la nostra implicació ha crescut, tant quantitativament com qualitativament, al compàs de l'evolució de la recerca i del nostre propi coneixement de l'àmbit d'estudi. D'aquesta manera, els contactes establerts a l'inici han respost a un perfil de conversa breu, distanciada, en què l'entrevistador i l'entrevistat s'han situat molt allunyats entre sí, pel que respecta a la percepció del territori i els seus problemes (com a la major part de les converses del primer grup –"C"). A mida que ha anat avançant la investigació, els contactes han estat més profusos i també més prolongats en termes temporals; i sovint hem estat nosaltres, com a entrevistadors, els qui hem provocat les trobades, fins al punt que aquestes s'han acabat produint en l'espai personal de l'entrevistat (la seva llar, per exemple). El coneixement de l'univers social de la zona ha permès la pràctica d'aquests mètodes; són les converses del segon grup ("TC").

La forma de procedir en les converses del primer grup (absolutament espontànies) té, naturalment, tants punts positius com negatius. Per un costat, hom pot pensar en una escassa rendibilitat en l'obtenció d'informació, derivada del fet que tant el que pregunta com el que respon es troben en condicions d'igualtat (amb la consegüent impossibilitat de registrar la conversa o de prendre nota *in situ*). Aquest desavantatge queda compensat amb la potencialitat d'aquest tipus de trobades, on l'absència de planificació (i, per tant, de sistematització) no impedeix considerar-les com una tècnica important per a obtenir fites que serien inassolibles sense aquest plantejament tan extremadament flexible.

El treball de camp ha transcendit, però, els aspectes purament antropològics. I ho ha fet fins al punt que podem afirmar que una recerca sobre el territori no pot renunciar a dedicar períodes temporals a apropar-se'n fins a una escala 1:1; és a dir, cal trepitjar el territori per a

¹³ Vegeu taula I.7 (annex I).

comprendre els processos que hi tenen lloc. Uns processos que sovint són esmentats o descrits en obres escrites, o bé que són explicats per determinades veus (autoritzades o no), però que se'ns mostren amb tota la seva potència quan podem reconèixer-los per nosaltres mateixos. Podríem dir que aquesta actitud ens permet, com en el cas de les converses espontànies, seguir avançant en el procés investigador a partir de la formulació de nous dubtes que cal resoldre per a seguir endavant.

b) Les entrevistes en profunditat

Les entrevistes en profunditat representen un pilar fonamental de la recerca, perquè han proporcionat un volum molt important de la informació qualitativa que conforma, en bona mesura, l'esquelet de la investigació. En total, han estat realitzades 31 entrevistes;¹⁴ uns exercicis que, seguint el plantejament dels manuals sobre tècniques qualitatives, podem qualificar com a “converses professionals amb una o més persones per a un estudi analític d'investigació o per a contribuir als diagnòstics o tractaments socials” (Ruiz Olabuénaga, 2003: 165).

Seguint els trets del quadre 1.1, totes les entrevistes han estat plantejades segons una mateixa concepció general, basada en preguntes concretes, però de resposta normalment oberta (no pas binomial o *booleà*). Han estat entrevistes semiconduïdes, perquè amb les preguntes introduïm el subjecte en una temàtica. Però no han estat tancades, en la mesura que l'entrevistat podia proposar temes semblants que nosaltres no haguéssim proposat. Han estat entrevistes individuals perquè, exceptuant alguns casos, les converses s'han produït en una situació en què només hi havia un sol entrevistat. Pel caràcter obert de les preguntes, podem considerar que les entrevistes han tingut un caràcter no estructurat, en el sentit que no han estat interrogatoris on l'entrevistador ha procurat corroborar unes idees prèvies, sinó que amb les preguntes hem buscat l'obtenció d'unes informacions que ignoràvem anteriorment.

¹⁴ Vegeu taula I.6 (annex I). Les entrevistes han quedat completades amb nou converses telefòniques (citades durant el text amb la clau “TF”); converses que han inclòs consultes puntuals per a completar i/o actualitzar informació, o bé també entrevistes breus a persones que no havien estat entrevistades personalment.

L'entrevista:

- Pretén comprendre, més que no pas explicar, alhora que vol corroborar un seguit d'informacions prèvies recollides per altres fonts i mètodes.
- Busca maximitzar el significat d'allò que es planteja.
- Adopta el format d'estímul/resposta, sense esperar la resposta objectivament vertadera, sinó subjectivament sincera.
- Aspira a mantenir un rigor mínim d'objectivitat. Tanmateix, pot obtenir respostes emocionals, que passin per alt la racionalitat.

L'entrevistador:

- Es presenta a l'entrevistat, tot explicant l'objectiu i la motivació del seu estudi, així com els motius de l'elecció de l'entrevistat.
- Controla el ritme de l'entrevista, en funció de les respostes de l'entrevistat.
- Formula preguntes sense cap esquema fix de categories de resposta.
- Altera sovint l'ordre i la forma de les preguntes, n'afegeix de noves si convé.
- Permet interrupcions i la intervenció de tercers, si convé.
- Si s'escau, no amaga els seus sentiments ni els judicis de valor.
- Explica tot allò necessari respecte del sentit de les preguntes.
- Improvisa freqüentment el contingut i la forma de les preguntes.
- Estableix una "relació equilibrada" entre familiaritat i professionalitat.
- Adopta l'estil "d'oïdor interessat" i avalua les respostes en les anàlisis posteriors.

Les respostes són obertes per definició, sense categories de respostes preestablertes.

En principi, són registrades amb gravadora; tanmateix, el procés de registrament és molt flexible i resta obert a canvis en qualsevol moment.

Quadre 1.1: Trets bàsics de les entrevistes realitzades. *Font: Elaboració pròpia a partir de Ruiz Olabuénaga (2003) [la traducció és nostra].*

Cadascuna de les entrevistes té un caràcter molt diferent; fins a cert punt, resulta molt difícil poder considerar-les com un conjunt homogeni o sota una mateixa tipologia. Una vegada més, la causa es troba íntimament lligada amb la naturalesa transversal de la investigació, la qual ens ha obligat a escollir una base d'entrevistats molt àmplia, formada per un conjunt de persones que sovint comparteixen pocs aspectes en comú, ja sigui des del punt de vista geogràfic, professional, de posició social, etc.

Tot i l'heterogeneïtat que hom dedueix d'allò que acabem d'exposar, el cert és que les entrevistes realitzades es diferencien de les trobades espontànies produïdes durant el treball de camp pel fet que les primeres, "lluny de constituir un intercanvi social espontani, comprenen un procés, un tant artificial i artificiós, a través del qual l'entrevistador crea una situació concreta –l'entrevista– que, lluny de ser neutral, implica una situació única." (Ruiz Olabuénaga, 2003: 165). Això implica que aquestes converses planificades tenen, no obstant, un caràcter d'excepcionalitat important, tant en termes espacials com temporals: una entrevista és un esdeveniment únic, entre dues persones, en un moment donat i en un indret concret.

En aquest sentit, dos aspectes fonamentals a considerar són els que tenen a veure amb el disseny de les entrevistes i amb la selecció de la mostra o conjunt de persones entrevistades. Pel que fa al primer aspecte, durant la primera fase de la recerca (és a dir, en el plantejament de la hipòtesi, els objectius i la metodologia), vam definir la realització d'entrevistes semiconduïdes com una de les principals tècniques a dur a terme durant el treball. Més endavant, amb l'establiment de l'estructura i dels blocs temàtics a desenvolupar, vam poder realitzar un llistat amb un seguit de perfils "teòrics" que els entrevistats havien de complir (bàsicament, la seva relació amb determinades activitats transcendents a l'àmbit d'estudi, o bé la seva activitat professional en institucions el coneixement de les quals resultava de primera necessitat per a complir els objectius de la recerca).

A la pràctica, durant els primers anys de la investigació vam establir com a objectiu prioritari el coneixement de la realitat "interior" de l'àmbit d'estudi. En aquest cas, les entrevistes necessàries havien de portar-nos cap a la població local: tant persones amb un càrrec de representació pública, com altres que fossin interessants per la seva activitat professional (desenvolupada en l'entorn agrari) o, simplement, per les seves experiències vitals lligades amb els canvis en el territori (per exemple, emigrants). Durant la segona etapa de la recerca, el nostre espectre va incorporar la realitat externa al cas d'estudi. A efectes pràctics, sorgí la necessitat de contactar amb representants de diversos organismes públics o privats amb una mínima implicació en el territori objecte d'estudi.

La configuració de la mostra es va anar gradualment materialitzant amb la inclusió d'un seguit de noms propis, pertanyents a les persones que havíem d'entrevistar. Aquesta darrera passa només ha estat executada a mida que ha anat avançant la recerca, i sorgien les necessitats d'obtenció d'informació relacionada amb determinats nivells o agents de l'administració. Hem basat la selecció del personal en el mètode de mostreig no probabilístic anomenat "bola de neu", mitjançant el qual un entrevistat ens dirigia cap a l'interlocutor següent. Hem considerat aquest mètode adequat per les pròpies característiques del nostre treball, però, especialment, per la realitat de l'àmbit d'estudi, amb una població escassa, dispersa i heterogènia,¹⁵ on un escombrat sistemàtic probablement no s'adiu amb els nostres objectius.

Nosaltres hem incidit en aquest procediment introduint dos criteris orientadors de la cerca de persones a entrevistar: la nostra coneixença del subjecte i la relació del subjecte amb el territori estudiat. El primer té a veure amb la nostra relació amb l'entrevistat. En aquest sentit, val a dir que nosaltres sempre hem posseït unes mínimes informacions de caràcter previ

¹⁵ Vegeu capítol 3.

sobre la persona entrevistada (relatives a la seva trajectòria i/o càrrec professional). No obstant això, podem diferenciar aquelles entrevistes realitzades a individus que, per diversos motius, coneixíem personalment i que, ja sigui en el moment d'establir la coneixença com posteriorment, decidim entrevistar, d'altres trobades mantingudes amb individus amb els quals no ens unia cap vinculació (directa o indirecta) i que van ésser contactats directament per a realitzar l'entrevista. Podem afirmar que el primer conjunt s'associa normalment amb persones vinculades al territori, mentre que el segon col·lectiu se sol correspondre amb persones que no tenen vincles amb l'àmbit estudiat.

Veiem com el primer criteri ens porta automàticament al segon: no és el mateix entrevistar una persona que tingui un coneixement del territori, a una altra que no en tingui. Això ha incidit, fins i tot, en el tipus d'entrevista realitzada, sobretot en els continguts que es poden desenvolupar. En alguns casos, l'entrevista s'ha produït per uns motius molt concrets: una eina de planejament, o una actuació concreta sobre la qual necessitàvem informació oficial i amb coneixement de causa. Un cas ben diferent el constitueixen aquells interlocutors interessants pel seu càrrec o pel seu discurs. En aquest cas, l'entrevista ha adoptat un caire nítidament obert, amb preguntes que han generat unes altres o un intercanvi d'opinions amb l'entrevistador. És per això que no hem basat aquesta tasca en un model únic d'entrevista, sinó en dos diferents, que s'adaptin a aquests dos perfils.¹⁶

Anant més enllà en aquesta caracterització, podem diferenciar els subjectes entrevistats segons es tracti "d'interlocutors-clau" per a la nostra recerca, o bé interlocutors que ens han proporcionat informacions de caràcter puntual. Els interlocutors-clau són persones que poden aportar informacions fonamentals, que han permès construir els nostres arguments qualitatius més rellevants. Un exemple clar són alguns dels entrevistats procedents de l'àmbit públic, capaços d'oferir amb rigor informacions sobre la intervenció pública a la zona d'estudi, i alhora establir un diagnòstic (subjectiu, però raonat) sobre la dimensió territorial d'aquesta intervenció. El segon grup està constituït per testimonis singulars, que aporten informació puntual lligada a llocs concrets, a històries de vida individuals o familiars, o a casos personals il·lustratius de les formes de vida actuals o passades (llocs de treball, mobilitat, costums, oci, consum...).

El mètode emprat per a registrar la informació no ha estat idèntic en tots els casos. Normalment hem optat pel registre de la conversa mitjançant una gravadora de veu; tanmateix, no sempre hem seguit aquesta tècnica. Existeixen casos en què hem optat per no encendre aquest dispositiu: normalment, per una decisió unilateral per part nostra; en casos

¹⁶ Vegeu el quadre I.1 (annex I).

molt excepcionals, per desig exprés de l'entrevistat. Un altre aspecte a esmentar és el fet que les entrevistes s'han produït, en la pràctica totalitat dels casos, una sola vegada. Només sota circumstàncies excepcionals s'ha produït un nou episodi d'entrevista amb la mateixa persona.

El procés que envolta la realització d'una entrevista no acaba amb la finalització de la conversa, sinó que té un segon episodi durant la seva transcripció posterior. En aquest cas, també hem adoptat uns criteris mínims de caràcter comú sobre aquest procés. Aquests criteris han implicat la no transcripció íntegra i amb caràcter literal de l'entrevista. Com és lògic, per a aquelles entrevistes que no han estat gravades, aquesta possibilitat quedava descartada des d'un bon inici. Tanmateix, tampoc hem realitzat aquesta tasca amb les que hem enregistrat. Així, hem optat per una transcripció que perseguia l'obtenció de les idees principals, en un procés de filtratge que nosaltres mateixos hem realitzat amb l'audició posterior de la sessió. Això no implica, però, que, en determinats passatges de la conversa, no haguem optat per transcriure literalment.

La informació obtinguda a través de les entrevistes ha estat emprada en nombroses fases de la present investigació. La inclusió d'informacions procedents de les entrevistes (ja sigui processada per nosaltres, o bé citant declaracions literals) en el present text resulta força freqüent. La referència a l'entrevistat s'ha resolt com les converses citades al subepígraf anterior (en aquest cas, han rebut la clau "E" –seguida d'una xifra nombre que indica el lloc dins d'un ordre establert per nosaltres seguint un criteri estrictament cronològic).¹⁷

¹⁷ Vegeu taules I.5, I.6 i I.7 (annex I).

1.4 FONTS I MÈTODES (II): LA CARTOGRAFIA I LES EINES DE CARÀCTER GRÀFIC

La cartografia encapçala un segon conjunt de fonts, dades, mètodes i tècniques emprades al llarg de la recerca, i amb un paper capdavanter dins del present apartat. La primera gran distinció que cal fer en aquest punt té a veure amb la naturalesa de la informació cartogràfica: d'una banda, les fonts; de l'altra, les tècniques. A continuació, unes i altres seran tractades de forma individualitzada.

1.4.1 La cartografia emprada

El criteri que ha orientat la tria dels instruments cartogràfics ha estat la del coneixement en profunditat de l'ocupació del sòl i de la seva evolució temporal. Això significa que en aquesta recerca ha estat emprada de manera profusa cartografia que va més enllà dels paràmetres topogràfics i que pot proporcionar informació dels usos del sòl i dels canvis que ha sofert l'ocupació del territori en els darrers temps. Aquesta funció és normalment abordada a partir de l'establiment de la cartografia moderna de caràcter topogràfic, sense oblidar la possibilitat de disposar de mapes de caràcter històric que ens poden aportar informacions qualitativament rellevants al nostre respecte.

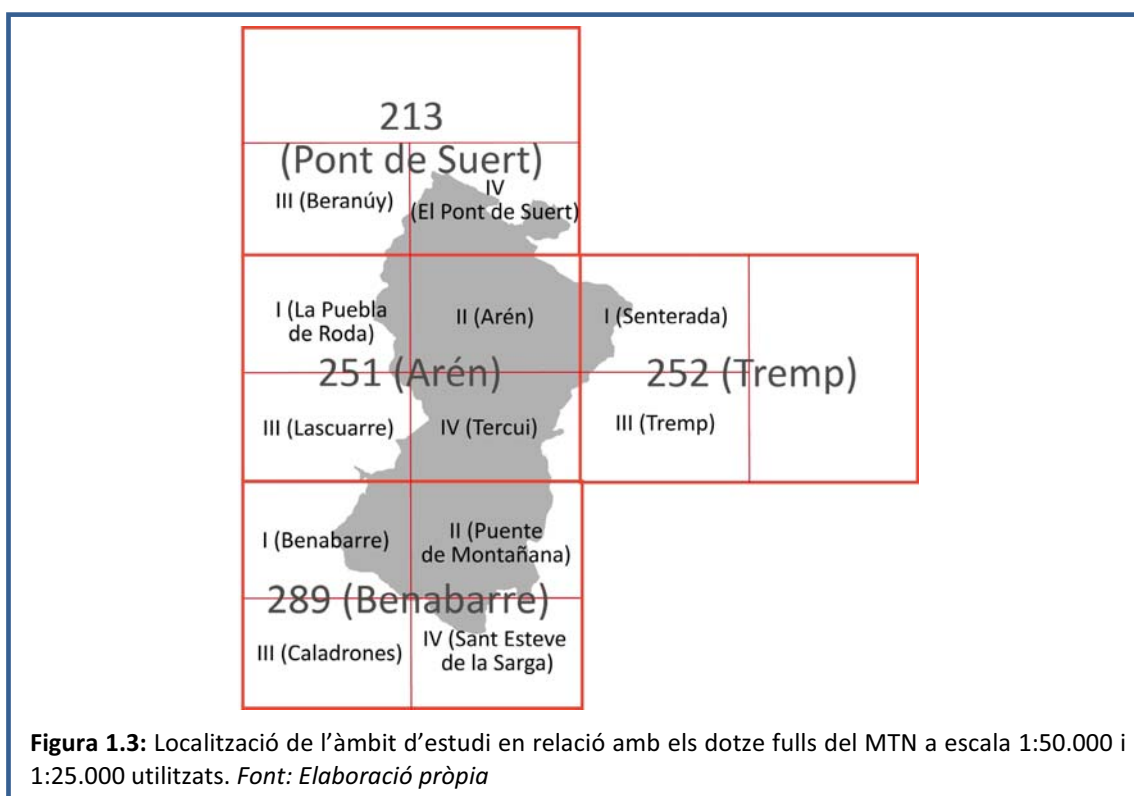
a) De caràcter topogràfic

D'allò acabat d'exposar es dedueix que els productes cartogràfics emprats directament en la recerca han estat els mapes topogràfics oficials i determinats elements amb un caràcter històric. El primer volum de mapes i la seva anàlisi sistemàtica ens ha permès generar documents cartogràfics propis. La cartografia històrica, en canvi, ens ha proporcionat informacions útils només amb una freqüència molt episòdica, tal i com explicarem tot seguit. Si des d'aquest punt de vista ha quedat en un segon terme, el caràcter excepcional de les informacions que aporta ens obliga a reconèixer la seva rellevància no mesurable amb els mateixos criteris que els mapes actuals.

La taula I.2 de l'annex I presenta aquells instruments cartogràfics que han estat emprats en la present recerca. Aquest conjunt es pot resumir en dues fonts principals: el *Mapa Topográfico Nacional* (editat, actualment, per l'*Instituto Geográfico Nacional* –IGN), a més de les sèries de mapes elaborats per l'Institut Cartogràfic de Catalunya (ICC). Dels primers hem fet servir les tres sèries disponibles de la sèrie de mapes a escala 1:50.000 (MTN-50), i la darrera sèrie editada a escala 1:25.000 (MTN-25). Pel que fa als documents de l'ICC, han estat emprats

diversos mapes a escala 1:5.000. Només el “Plano parcelario del Embalse de Monrebey”, document emprat en una anàlisi de cas,¹⁸ escapa a aquest gruix de mapes pertanyents a un conjunt sistematitzat.

La primera sèrie del MTN-50 es va editar a cavall de les dècades de 1920 i 1930, encara que la informació de base va ésser recollida entre els anys 1911 i 1920 (Paül, 2006). Aquest fet dóna, per si sol, un interès indiscutible a aquesta font. Senzillament, es tracta de la primera eina cartogràfica “moderna” que ofereix informació sobre les cobertes de sòl de forma relativament sistemàtica i sense discontinuïtats espacials. El valor documental d’aquests mapes es veu incrementat pel fet de no existir cap altre document d’aquestes característiques que ens pugui atorgar informació d’aquesta naturalesa a principis del segle XX. En canvi, la segona sèrie del MTN-50, que es va realitzar (pels fulls que ens pertoca) entre els anys 1949 i 1953, no ha estat pràcticament emprada. El fet que la seva edició es produís uns pocs anys abans que el primer vol fotogramètric realitzat a Espanya (que tractarem tot seguit) resta importància al seu contingut.

Les darreres sèries del MTN tampoc ens han servit a efectes de l'anàlisi de les cobertes i dels usos del sòl. Tanmateix, el seu paper ha estat clau en el moment inicial de la recerca, perquè ens han permès compondre una imatge conjunta de tots els territoris que abasta l'àrea seleccionada [figura 1.3]; exercici del tot necessari però extremament difícil d'assolir a partir

¹⁸ Vegeu el subepígraf 4.2.3 a).

de les cartografies parcials (lligades als serveis cartogràfics de cadascuna de les comunitats autònomes implicades).

b) De caràcter històric

D'acord amb els objectius marcats, una eina cartogràfica amb un paper *a priori* rellevant en determinades parts de la recerca (capítol 4) la constitueixen aquells documents històrics que ens podien proporcionar informacions sobre els usos del sòl de moments anteriors a la disponibilitat de fotografia aèria. Un exemple molt clar el representa la cartografia cadastral que, a través dels anomenats *amillaraments*, representa un instrument molt potent per a reconstruir els usos del sòl del segle XIX en molts indrets de Catalunya i d'Espanya. Malauradament, la inexistència de mapes cadastrals a la província de Lleida (exceptuant alguns casos aïllats, com Tàrrrega –Burgueño, 2007) ens ha obligat a concentrar-nos en fonts de naturalesa no cartogràfica.

La nostra visita als arxius (tant l'Arxiu Històric de Lleida com l'Arxiu Provincial d'Osca) va permetre confirmar que als documents referits a la "contribució territorial" (realitzats al llarg del segle XIX) no els correspon, efectivament, cap cartografia annexa (tampoc a la província d'Osca). Al mateix temps, però, aquest reconeixement ens va permetre accedir a informació de caràcter gràfic lligada amb documents històrics anteriors, en el cas dels municipis de Lleida: ens referim a les anomenades "reanacions" executades al llarg del segle XVIII (en concret, els anys 1729 i 1746), derivades del primer cadastre modern al territori català (executat sota la direcció del superintendent de Catalunya, José Patiño). En molts casos, aquestes operacions de control fiscal es van realitzar acompanyades d'un conjunt d'esquemes del parcel·lari realitzats per geòmetres, veritables cartògrafs de l'època. No obstant això, diversos motius ens han obligat a descartar tot aquest material per a la nostra recerca: en primer lloc, el moment històric en què estan referits es troba massa allunyat del nostre interval d'estudi; en segon lloc, el fet que la documentació no cobreixi tot el territori d'estudi, es trobi dispersa i que, a més, només estigui disponible per a uns pocs termes.¹⁹ El detallisme d'aquestes informacions, juntament amb el fet que es tracta d'una representació a escala de parcel·la (completant el mapa de la propietat relatiu al conjunt del terme jurisdiccional) exigiria una recerca específica, centrada en la reconstrucció del paisatge durant l'edat moderna.

¹⁹ A l'Arxiu Històric de Lleida únicament es conserva documentació gràfica relativa a les "reanacions" dels termes d'Aulàs (1729), El Castellet (1716), Castellnou del Montsec (1746) i Espluga de Serra (1729).

Així doncs, la cartografia de caràcter històric disponible per al nostre cas d'estudi és, certament, molt escassa. Tot i això, hem localitzat alguns documents (relatius als darrers anys del segle XIX) que hem emprat al capítol 4, encara que hagin tingut un paper secundari.

c) Eines de caràcter gràfic

Un tercer recurs que incorporem a aquest epígraf també és de naturalesa gràfica, però no d'ordre cartogràfic. Tanmateix, creiem escaient associar les ortofotografies i la fotografia aèria als mapes, per motius de l'ús que hem realitzat de les mateixes, íntimament vinculat als documents cartogràfics. Concretament, hem fet servir dos tipus de recursos fotogràfics. D'una banda, els fotogrames procedents del primer vol fotogramètric executat en la totalitat del territori espanyol, i popularment conegut com el *vol americà*.²⁰ La seva importància en l'estudi de l'evolució de les cobertes i els usos del sòl, com també en l'estudi del paisatge i de les seves transformacions recents a Espanya, queda totalment acreditada, si ens atenim a les nombroses recerques que han estat dutes a terme aprofitant aquest material durant els darrers decennis. El capítol 2, així com el llistat de referències bibliogràfiques, donen fe de la profusió d'aquests treballs.

Pel que fa la fotografia no vertical (és a dir, obliqua), en la major part dels casos en què ha estat emprada es tracta de preses realitzades per nosaltres mateixos, durant les estades a l'àmbit d'estudi. La confecció d'un arxiu fotogràfic propi ha representat una eina de primer ordre, tot i que només una petita part de les fotografies hagi estat aprofitada directament en la tesi (moltes altres s'han inclòs en presentacions de xerrades i de congressos, a més de publicacions). El seu aprofitament s'ha d'entendre en un altre sentit, lligat al reconeixement en directe del territori i de determinats elements de rellevància, que hem detectat i que sovint hem pogut captar fotogràficament. Les fotografies de caràcter històric que hem obtingut a partir d'altres fonts escrites o de caràcter primari es redueixen a un petit conjunt; conjunt que, en qualsevol cas, ha servit per a completar les visions retrospectives del territori proporcionades per la cartografia i la fotografia aèria. En aquest sentit, destaquem la visita a la Fototeca de la Diputació Provincial d'Ossa, a través de la qual hem tingut accés a una vintena d'imatges d'època (situades entre els anys 1893 i els anys 1950).

²⁰ La taula I.3 (annex I) recull les fotografies emprades a la nostra recerca.

1.4.2 La cartografia elaborada

Paral·lelament al procés de recollida i d'utilització de les fonts gràfiques i cartogràfiques que acabem de repassar, podem diferenciar un segon conjunt de mapes que han estat realitzats per nosaltres a partir de diverses dades primàries. En aquest cas, els productes del nostre treball són alhora una tècnica, un mitjà per a aprofundir en la nostra investigació. Però alguns d'ells també representen un resultat de la recerca. Dediquem els subepígrafs a) i b) a aquells mapes que són alhora mitjà i finalitat, aturant-nos en la descripció de les tècniques que hem emprat per a realitzar-los. L'anàlisi dels seus continguts queda per a un moment posterior, lligat, òbviament, amb els resultats de la tesi.²¹

En consonància amb els objectius de la recerca, el gruix més important de mapes realitzat mostra informació relacionada amb l'ocupació del sòl (tant de cobertes com d'usos) i a dues escales diferents: una escala general de l'àmbit, i una escala de detall. Al marge d'aquests mapes, també n'hem elaborat uns altres a partir de variables quantitatives o qualitatives, que gràficament s'expressen mitjançant símbols de naturalesa superficial o puntual, i que posen de manifest fets diversos (divisions administratives o xifres de població). Aquest segon conjunt de mapes, que no rep un tractament individualitzat en aquest epígraf, es diferencia dels anteriorment citats pel fet que posseeix un paper complementari. Alguns d'aquests mapes apareixen al llarg del capítol 3; uns altres han estat inclosos als annexos.

a) Els mapes de cobertes i usos del sòl de l'àmbit d'estudi

Els mapes que reflecteixen l'estat de les cobertes de sòl per a la totalitat de l'àmbit d'estudi representen un dels pilars centrals de la recerca, perquè són el resultat i alhora l'instrument bàsic de l'anàlisi de conjunt relativa a les transformacions esdevingudes en el territori i en el paisatge durant els darrers cinquanta anys. Es tracta de mapes que han estat realitzats a partir de la cartografia citada més amunt i que, per tant, també estan realitzats a escala 1:50.000. La sortida gràfica a aquesta escala d'uns documents que representen un territori de més de 500 km² ens hagués obligat a adoptar una mida en paper fora de les nostres possibilitats i interessos de recerca. Com a alternativa, els mapes 4.1 i 4.2 [vegeu capítol 4] han estat impresos a una mida DIN-A3, i han tingut una sortida cartogràfica a escala 1:150.000.

La descripció dels processos que hem seguit fins a la seva generació seguirà un ordre cronològic, d'acord amb la nostra tasca: en primer lloc es presentarà el disseny de la llegenda

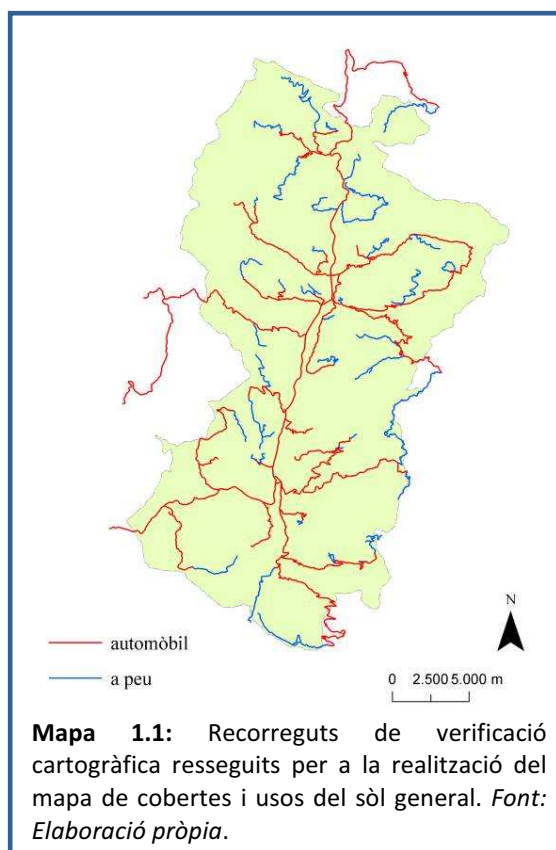
²¹ Vegeu capítol 4.

comuna als dos mapes principals (el dels anys 1950 i el relatiu a l'actualitat). Posteriorment procedim a l'explicació del procés de realització dels dos documents: en primer lloc, el mapa relatiu al moment actual i, en segon lloc, el dels anys 1950. Finalment, presentem dos mapes més derivats, respectivament, de la primera sèrie de mapes topogràfics de l'Estat (a.4) i de fonts d'informació no gràfica ni cartogràfica relatives a la segona meitat del segle XIX (a.5). La realització de tots dos documents no ha seguit el mateix patró que la resta, pels motius que seran exposats als subepígrafs corresponents.

a.1 La configuració de la llegenda

La confecció i el disseny d'una llegenda de cobertes i d'usos del sòl adequada –tant per al territori representat com per a la informació que volem transmetre– resulta clau per a poder assolir tots els objectius posteriors. Constitueix, per tant, la primera passa del procés. A la pràctica, ens ha calgut establir, d'un bon inici, un conjunt homogeni de classes que garantís el compliment de dues premisses: la primera, ajustar-se als dos moments temporals, el que significa poder obtenir prou informació dels dos documents cartogràfics per a poder diferenciar amb claredat cadascuna de les diferents categories. La segona, aconseguir transmetre la informació de manera efectiva i sense els inconvenients d'un excessiu nombre de categories. Totes dues condicions es poden resumir en una expressió senzilla: idoneïtat selectiva.

La selecció de categories va tenir com a primera referència les cobertes del territori actual, contrastades per nosaltres mateixos sobre el terreny a través d'una intensa tasca de camp [mapa 1.1], que va tenir com a objectiu més directament relacionat amb la cartografia la verificació de les cobertes de sòl a partir dels fulls a escala 1:25.000 del MTN [taula I.4 (annex I); figura 1.2]. Així doncs, no ens hem basat en cap classificació preexistent dels treballs més importants en aquesta qüestió, com els mapes del *CORINE Land Cover* o del CREAM. Tot i això, els hem consultat per a obtenir unes referències prèvies a l'hora de classificar per grans grups,

com també de les propostes relatives a la nomenclatura de les classes.

El resultat del treball al camp esmentat ha estat la confecció d'una llegenda amb quinze tipologies de cobertes de sòl, agrupades en sis grups (corresponents, al seu torn, a sis categories d'usos fonamentals en què es divideix el territori). Aquest doble nivell jeràrquic significa que cada categoria (identificada amb un nombre) es desplega en una o més tipologies (identificades per una lletra i representades amb diferents trames al mapa). Tal i com s'observa als mapes 4.1 i 4.2, la relació de categories és la següent: 1) "espai agrícola", 2) "vegetació de ribera", 3) "espai forestal", 4) "formacions arbustives", 5) "herbassars", i 6) "erm i improductiu". Per la seva banda, les tipologies es corresponen amb: 1A "superfície conreada", 2A "comunitats de ribera", 3A ("coníferes de repoblació"), 3a ("coníferes de repoblació no consolidades"), 3B ("bosc autòcton: caducifolis"), 3C ("bosc autòcton: perennifolis"), 3D ("bosc mixt"), 4A ("matollar amb arbres"), 4B ("matollar amb arbres dispersos"), i 4C ("matollar sense arbres"), 5A ("herbassar"), 6A ("arenal"), 6B ("rocam"), 6C ("terreny aixaragallat"), i 6D ("làmines d'aigua") [quadre 1.2].

1. Espai agrícola
 - 1A Superfície conreada
2. Vegetació de ribera
 - 2A Comunitats de ribera
3. Espai forestal
 - 3A Coníferes de repoblació
 - 3a Coníferes de repoblació no consolidades
 - 3B Bosc autòcton: caducifolis
 - 3C Bosc autòcton: perennifolis
 - 3D Bosc mixt
4. Formacions arbustives
 - 4A Matollar amb arbres
 - 4B Matollar amb arbres dispersos
 - 4C Matollar sense arbres
5. Herbassars
 - 5A Herbassar
6. Erm i improductiu
 - 6A Arenal
 - 6B Rocam
 - 6C Terreny aixaragallat
 - 6D Làmines d'aigua

Quadre 1.2: Llegenda dels mapes 4.1 i 4.2 (capítol 4). Font: Elaboració pròpia.

A més de tot allò exposat fins al moment, aquesta classificació exigeix dues puntualitzacions. En primer lloc, els noms de cada categoria, tot i ser força representatius, no reflecteixen exhaustivament el contingut del territori cobert. En alguns casos són ben explícits (com en les categories 1, 2 o 6); en canvi, en els altres (com les classes que representen la vegetació espontània), és convenient apuntar alguns matisos que creiem importants. Per exemple, hem dividit els "boscos" segons un criteri de predomini d'espècies. És a dir, que cada subcategoria rep un nom segons l'espècie que més hi abunda. Val a dir, però, que, exceptuant el cas dels boscos de coníferes (que són replantacions i

que, per tant, no solen plantejar dubtes sobre aquest criteri de predomini), la resta de masses boscoses, a més de tenir un caràcter més espars, presenten una combinació de, bàsicament,

dues espècies: el *Quercus faginea* i el *Quercus ilex spp. Rotundifolia*).²² D'aquesta manera, les àrees on el roure representa una capa important han estat qualificades amb la clau "3B", mentre que allà on l'alzina sembla guanyar pes hem optat per la clau "3C". En els casos en què apareixen altres espècies de forma mínimament rellevant i on, per tant, resulta complicat identificar-hi una espècie dominant, hem aplicat la clau "3D". D'altra banda, les subcategories del matollar, quan es refereixen a la presència d'exemplars d'arbres, generalment es refereixen a aquestes dues espècies esmentades.

En segon lloc, i en relació amb el que acabem d'apuntar, hem d'aclarir que cap de les categories esmentades no té un caràcter totalment compartimentat. És a dir que, tot i posseir un nom que les diferencia nítidament sobre el paper, a la pràctica hem tingut problemes per a establir les "fronteres" entre determinats usos, perquè aquestes fronteres no són lineals a la realitat, sinó que són gradients *ecotònics*. Detallarem aquest fet en la descripció metodològica corresponent a cada mapa.

a.2 El mapa derivat dels ortofotomapes actuals

La generació d'aquest mapa, que vam dur a terme l'any 2007, s'ha basat en dos documents. D'una banda, i com ja hem esmentat més amunt, el MTN a escala 1:25:000 ha estat la base del treball al camp, i també ha representat un document fonamental de suport durant la feina al laboratori. Un cop finalitzada la verificació (i, consegüentment, una primera aplicació de la llegenda sobre un mapa topogràfic), el document sobre el qual hem construït el mapa han estat les ortofotografies (també a escala 1:25.000) de l'ICC.²³

El fet de treballar a una escala el doble de gran que la proposada en un principi respon a factors purament pragmàtics: simplement, el treball al camp resultava inadequat si fèiem servir el mapa a 1:50.000 perquè no s'adequava a l'escala idònia de treball. En canvi, no hem emprat al camp altres escales més grans (que *a priori* ens haguessin proporcionat un major nivell de precisió en el registre de cadascuna de les cobertes de sòl), precisament per la mateixa raó que en el cas anterior.

La següent passa ha estat generar un mapa de polígons mitjançant la digitalització basada en les dades obtingudes al camp i contrastades amb les ortofotografies. Per a aquest procés s'ha emprat el GIS d'ESRI *ArcMap* 9.2 i, puntualment, *ArcView* 3.2. La digitalització no implica grans dificultats tècniques, però exigeix temps i concentració, car és necessària l'aplicació constant d'un mateix criteri a l'hora de classificar les diverses àrees segons la coberta vegetal amb un *software* sense eines específiques que facilitin aquest procés. En el

²² Vegeu l'epígraf 3.2.4 a).

²³ Vegeu taula I.4 (annex I).

nostre cas, hem basat aquest procés en criteris qualitius i, per tant, no exempts d'una certa dosi de subjectivitat. Creiem que aquest fet no ha de comportar, necessàriament, el risc d'una aleatorietat no desitjada, perquè el nostre exercici s'ha basat en un coneixement a fons de la superfície digitalitzada.²⁴ Sigui com vulgui, posem de manifest que traçar els límits de polígons associats amb diferents tipus de cobertes de sòl a un cert nivell de detall no ha resultat una tasca senzilla, com tampoc no ho ha estat l'atorgament d'un valor qualitatiu determinat a cadascuna d'aquestes unitats digitalitzades.

Des del punt de vista del desenvolupament d'aquesta tècnica, les principals dificultats han aparegut a la franja més occidental de l'àmbit d'estudi (la més allunyada de la partió autonòmica), on hom no disposa de les ortofotografies de base que havien estat emprades per a la resta de l'àmbit. La solució ha estat recórrer al mateix tipus de document, però generat pel servei cartogràfic del Govern d'Aragó (SITAR). Això ha fet necessari superar dues dificultats. La primera és un aspecte formal: aquest producte té una escala molt més gran (1:5.000), amb la qual cosa ha estat necessari tenir cura per evitar caure en un detallisme que hauria distorsionat la unitat del document. La segona té a veure amb una qüestió tècnica: les imatges no tenen georeferenciació,²⁵ amb la qual cosa ha calgut dotar a cadascuna d'elles d'unes coordenades UTM. Aquest procediment consisteix, a grans trets, a atribuir a cadascuna de les ortofotografies un seguit de punts de control en format "XY". El procés és més precís com més punts de control hi inserim. Nosaltres hem establert una mitjana de vuit a deu per fotograma, procurant una distribució més o menys homogènia a la imatge.

Així, el resultat final ha estat un document que constitueix un testimoni actualitzat de les cobertes de sòl de l'àmbit d'estudi, a partir del qual podem deduir, amb l'ajut d'altres recursos (cartogràfics,²⁶ gràfics i fonts directes) uns possibles usos del sòl associats.

²⁴ Vegeu subepígraf 1.3.5 a).

²⁵ En el moment de fer el mapa (2008), aquestes imatges no estaven georeferenciades. Posteriorment (2009), les millores del SITAR van incorporar la georeferenciació automàtica d'aquestes imatges.

²⁶ Alguns exemples de documents de consulta per a l'elaboració del mapa d'usos del sòl són el SIG oleícola, consultable a través del *Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación*, que també elabora, des dels anys 1970, el *Mapa de Cultivos y Aprovechamientos* (a E 1:50.000), o el projecte *CORINE Land Cover*, coordinat per l'Agència Europea del Medi Ambient. D'altra banda, el Departament de Medi Ambient de la Generalitat disposa també de cartografia d'usos del sòl a E 1:50.000, dins del Servei Interactiu de Mapes Ambientals (SIMA), encara que només cobreix la meitat de l'àmbit d'estudi.

a.3 El mapa derivat dels fotogrames del vol americà

Com ja hem apuntat a l'epígraf 1.4.1b), el document d'anàlisi base per a la generació d'aquest mapa són les fotografies aèries del primer vol fotogramètric realitzat sistemàticament per a tota Espanya (el "vol americà"), que proporciona una visió del territori a una escala aproximada d'1:33.000. Aquesta mesura és certament més petita que l'emprada durant el treball de camp per al mapa de cobertes i usos del sòl actual, però més gran que l'escala de referència general; tanmateix, són indubtables les seves potencialitats com a document clau en el nostre context d'anàlisi, a més d'haver estat emprada de forma generalitzada en estudis d'evolució del paisatge.²⁷

A efectes pràctics –i tal i com hem avançat en l'epígraf 1.4.1a)–, la cartografia ha quedat relegada a un paper residual en la realització d'aquest mapa. Així ha estat amb la segona edició del MTN a escala 1:50.000, que conté una informació relativa a l'ocupació del territori molt simplificada, poc acurada i de molt menys interès que el que poden aportar les fotografies aèries, amb les quals l'uneix una pràctica coincidència temporal. No ocorre el mateix amb altres informacions de caràcter lineal o puntual (com els límits administratius o la toponímia), que han tingut un paper auxiliar.

En un primer moment, vam recórrer al conjunt de minutes que van servir de base per a la confecció d'aquesta sèrie del MTN i que, per qüestions d'escala, podien tenir un potencial d'aprofitament en la nostra recerca (havien estat realitzades a escala 1:25.000). Malauradament, la nostra consulta del material disponible a la Cartoteca de l'Institut Cartogràfic de Catalunya va deixar en evidència que els exemplars a la nostra disposició tenen un caràcter estrictament topogràfic, amb informació relativa a l'altimetria i a la planimetria, però sense cap referència a les cobertes de sòl.

Tornant a les fotografies aèries, el seu tractament previ ha estat necessari abans de poder iniciar el procés de digitalització. Com és prou sabut, aquest tipus de document no té els requisits geomètrics d'un mapa (absència de projecció), de manera que cal introduir les modificacions pertinents per dotar-lo de rigor cartogràfic i, en darrera instància, per poder disposar d'una base normalitzada (des del punt de vista geomètric) sobre la qual realitzar la fotointerpretació. En aquest punt, hem de dir que, essent conscients de la complexitat que aquest procediment de rectificació geomètrica exigeix, hem adequat les nostres necessitats i possibilitats al marc territorial que estudiàvem (i també, per què no dir-ho, a les limitacions temporals i d'ordre temàtic relatives a la recerca).

²⁷ Vegeu el capítol 2 (epígraf 2.2.2).

Això ha significat, a la pràctica, concebre un procés de correcció geomètrica força simplificat: no s'ha realitzat, prèviament, cap model digital del terreny, i s'ha procedit directament a la georeferenciació de les trenta fotografies finalment utilitzades, mitjançant la introducció d'entre vuit i deu dígit de control per a cada exemplar (de manera molt similar al cas comentat en el subepígraf precedent). A causa de les nombroses dificultats que ha plantejat el *software* emprat, no ha estat viable la realització d'un únic document que aglutinés tots els fotogrames relatius a l'àmbit d'estudi. Així doncs, la digitalització posterior s'ha hagut de realitzar individualment, açò és, fotografia per fotografia. Lògicament, aquest procediment ha generat errors a l'hora d'encaixar la fotografia en la seva ubicació correcta, segons el fus UTM corresponent. Aquestes distorsions s'han traduït en imprecisions a l'hora de digitalitzar, amb el consegüent desajustament mètric provocat per la simple superposició de fotogrames.

Si traslладem els errors geomètrics al resultat final, observem que, naturalment, queden plasmats als mapes i a l'anàlisi posterior. La taula III.1²⁸ tradueix quantitativament aquests errors a través de la comparació dels canvis de cobertes de sòl entre el mapa resultant dels anys 1950 i l'actual (geomètricament correcte). Les quantitats situades entre 0 i 1 km² són susceptibles de correspondre a desajustaments derivats de la georeferenciació de les fotografies del vol americà. Moltes d'aquestes quantitats representen errors fàcilment identificables en la taula mencionada, perquè determinades superfícies que teòricament han canviat d'ús presenten una fiabilitat dubtosa.²⁹ Sigui com vulgui, el càlcul de l'error derivat de l'encreuament de les dues capes de polígons digitalitzades (o, el que és el mateix, de la superposició dels dos mapes de cobertes i usos del sòl)³⁰ ens donà com a resultat un 0,2% de la superfície total, que equival a una àrea real d'una superfície del voltant d'1 km² (recordem que l'extensió de l'àrea d'estudi és de 508 km²).

Els errors que es detecten en la taula esmentada no provenen en la seva totalitat d'errors en la georeferenciació, sinó també de la mateixa interpretació de les fotografies del vol americà. De fet, aquest aspecte ha representat la segona gran dificultat en el procés de generació del mapa. La baixa resolució de les fotografies (escanejades amb una qualitat de 300

²⁸ Vegeu l'annex III.

²⁹ Ens referim, per exemple, a les superfícies identificades com "rocam" al mapa dels anys 1950 i que al mapa de l'actualitat han passat a ser conreus, bosc, matollar i herbassar. Tampoc sembla coherent que una determinada superfície d'erms ("aixaragallat" o "arenal") als anys 1950 hagi esdevingut terreny conreat en l'actualitat, o que extensions d'herbassar als anys 1950 siguin ara bosc de caducifolis. Hem d'observar, però, que aquests canvis representen gairebé sempre una extensió inferior a 1 km² (i sovint inferior a 0,5 km²); unes quantitats no menyspreables, però que, en un balanç global i per a una extensió de més de 500 km², considerem que queden assumides, en el sentit de no distorsionar el resultat final.

³⁰ Aquest error expressa aquelles superfícies que van quedar sense cap ús específic, i es refereix als polígons mal digitalitzats.

dpi), sumat al fet que són en blanc i negre, no ens ha permès un rigor equivalent a les ortofotografies de l'actualitat. El resultat d'això ha estat el no aprofundiment en el nivell de detall d'algunes de les grans categories de la llegenda. Tal i com s'aprecia a les taules III.1, III.2 i III.3,³¹ al mapa dels anys 1950 no s'ha aconseguit establir una diferenciació dins de la categoria "bosc", cosa que sí ha permès el material cartogràfic actual i, naturalment, el treball de camp. Una aproximació sistemàtica (és a dir, al nivell de la totalitat de l'àrea estudiada) a les cobertes i usos del sòl dels anys 1950 a través d'altres fonts d'informació (fotografies obliqües o testimonis orals) no hagués estat possible, perquè hagués comportat una tasca clarament per damunt de les nostres possibilitats.

En resum, hem tingut problemes de naturalesa metodològica en la confecció del mapa dels anys 1950. Però aquestes dificultats no han representat un impediment per a realitzar l'exercici comparatiu a nivell general que ens havíem proposat en un inici. Convé insistir en el fet que l'objectiu del mapa de la totalitat de l'àmbit d'estudi és, precisament, proporcionar una visió de conjunt, per damunt de les particularitats, que adquireixen el seu rol més rellevant a escales més petites. En aquest sentit, l'anàlisi més detallada i centrada en determinats indrets de l'àmbit d'estudi (que desenvolupem a l'epígraf 4.2.3) permet assolir un nivell de detall molt més elevat que aquest mapa i, per tant, complementa el treball cartogràfic realitzat.

a.4 El mapa derivat de la primera sèrie del MTN

El mapa de cobertes de sòl corresponent als anys 1930 ha estat obtingut a partir de la primera sèrie del MTN a escala 1:50.000.³² Als nostres efectes, aquest document ha tingut un valor complementari respecte dels altres dos mapes ja descrits. Com a conseqüència directa del que acabem de dir, el mapa té un caràcter secundari en la nostra anàlisi quantitativa, perquè va ser realitzat amb criteris que s'orienten més aviat a aclarir els grans usos del sòl (lligats amb la propietat de la terra), i no es concentren en la distribució detallada de les cobertes. Aquesta imprecisió aparent fa que, d'altra banda, el mapa esdevingui un element d'anàlisi de l'evolució històrica del paisatge prou interessant. Tal i com mostrem al capítol 4, aquest mapa reflexa una situació temporal a cavall entre la darrer part del segle XIX i la darrera fase de transformacions (objecte d'un estudi detallat per part nostra).

Pel que fa a les tècniques emprades, el procediment seguit a l'hora de compondre el nostre mapa ha estat el mateix que en els dos casos anteriorment exposats; és a dir: la georeferenciació i posterior digitalització dels fulls corresponents. Al respecte, és pertinent

³¹ Vegeu l'annex III.

³² Vegeu la taula I.2 (annex I).

assenyalar que el procés s'ha caracteritzat per un grau de simplificació força important. Aquesta simplificació ha sorgit com una necessitat, atesa la simplicitat del mateix contingut del mapa original, amb una informació relativa a les cobertes i als usos del sòl reduïda a unes poques categories (que, a més, estan diferenciades les unes de les altres de forma molt poc precisa). D'altra banda, cal tenir en compte que, com és lògic, el mapa resultant de la digitalització no ha pogut ésser objecte d'un procés de validació sobre el camp (a causa de l'antiguitat del document original), ni tampoc a través de fotografia aèria o ortofotografia.

Una altra conseqüència lògica que es dedueix d'aquesta circumstància és que la llegenda dissenyada per a aquest mapa respon a una estructura molt més senzilla que la llegenda dels mapes anteriorment explicats: només queda dividida en quatre grans categories: 1) "Conreus"; 2) "Erms i herbassars"; 3) "Matollar"; i 4) "Bosc". Dins la primera de les quatre hom pot diferenciar entre quatre classes (que coincideixen amb les de les llegendes dels mapes originals): "1a" ("Terres llaurades"), "1b" ("Vinya"), "1c" ("Olivera") i "1d" ("Horta").

Hom podria concloure, de tot l'anterior, que un exercici interpretatiu (d'altra banda necessari) quedaria limitat a traslladar unes categories de cobertes i d'usos del sòl al nostre mapa, segons la llegenda dissenyada. Tanmateix, a la pràctica aquest exercici sense dificultat ha exigint un esforç interpretatiu supletori. La causa rau en el fet que cadascun dels quatre fulls emprats té una llegenda diferent, amb unes categories normalment idèntiques, però amb nomenclatures que en alguns casos donen lloc a confusions notables. Casualment, aquestes divergències afecten a aquelles categories amb una profusió més important en el territori; és a dir, les que fan al·lusió a formacions arbustives i/o boscoses de vegetació espontània, identificades als mapes originals mitjançant tres categories diferents i mitjançant el mot castellà "monte", amb una ambivalència semàntica notable.³³

- En els fulls corresponents a Bisaurri (213) i Tremp (252), la llegenda diferencia aquestes cobertures en dues categories diferents: "*Monte bajo*" i "*Monte alto*", representades per símbols discernibles al mapa.
- Els altres fulls utilitzats ("Arén" –251– i "Benabarre" –289) no diferencien entre ambdues categories, i agrupen tot el territori no agrícola sota una única clau ("*Monte*").

³³ Segons el diccionari de la Reial Acadèmia de la Llengua Espanyola, el mot "monte" fa al·lusió, entre d'altres accepcions, a un "terreny no conreat, cobert d'arbres, arbusts o herbes"; terreny que si pertany a l'Estat, un municipi o una província, rep el qualificatiu de "públic", conservant l'arrel "monte" (Font: http://buscon.rae.es/draeI/SrvltConsulta?TIPO_BUS=3&LEMA=monte). Aquest fet no resulta pas banal en una recerca com aquesta, perquè fa referència a un dels problemes centrals del capítol 4: la qüestió de les cobertes de sòl i els usos. "Monte" en la seva versió general podria tenir diverses accepcions en català ("bosquines", "matollars", etc.); en canvi, en la segona versió equivaldria al català "forest", amb una clara dimensió relativa als usos que s'hi duen a terme, i que són objecte específic d'estudi als capítols 3 i 4.

Aquesta circumstància exigia un esforç previ, encaminat a la homogeneïtzació de les informacions de la llegenda dels mapes. Un procés que vam seguir amb una exigència que representava una segona dificultat: l'establiment d'una llegenda comparable amb la relativa als altres dos mapes realitzats. A conseqüència de les nombroses diferències existents, l'únic aspecte que hem equiparat formalment ha estat el sistema de nomenclatures, organitzat a partir d'un ID numèric i d'una categoria complementària ("subtipus") que permet afinar amb més detall determinades claus numèriques (que en el cas del mapa dels anys 1930 –i tal i com hem mostrat– només afectaria la clau "1" –"Conreus").

Les categories del mapa dels anys 1930 sumen un nombre inferior respecte de les categories dels altres dos mapes (cinc enfront de set). Fins i tot serien quatre, si no fos perquè hem incorporat una categoria que al mapa topogràfic no apareixia, però que hem inclòs a partir dels altres dos mapes de cobertes i usos del sòl (realitzats per nosaltres amb anterioritat). Ens referim a la clau 5 ("Erm i improductiu"), formada per superfícies com rocam, arenals o terreny aixaragallat (que es corresponen, respectivament, a les claus 6A, 6B i 6C dels mapes dels anys 1950 i de 2007). Hem cregut molt convenient traslladar aquestes superfícies per poder dotar de més versemblança a un mapa que només es pot basar en les categories d'uns fulls que tenen gairebé vuitanta anys d'història i que, consegüentment, no van seguir tècniques modernes de fotointerpretació.

La realització, per part nostra, de la digitalització dels documents, ens ha permès prendre amb certa relativitat la distribució de cobertes que proposa el mapa, que sovint segueix un criteri de delimitació molt aproximatiu i poc acurat, tal i com ja hem apuntat. Són prou il·lustratius els casos en què la separació entre dues categories de cobertes del sòl segueix fidelment les partions administratives (concretament, divisions municipals), alienes als canvis en la dedicació del sòl. La recurrència d'aquestes situacions és una mostra que en el disseny del mapa hi van intervenir molts elements no relacionats precisament amb l'observació al camp.

a.5) El mapa relatiu a la segona meitat del segle XIX

El darrer mapa de cobertes i usos del sòl realitzat amb motiu d'aquesta recerca és alhora el que conté menys paral·lelismes amb la resta, derivat del fet que es remunta en la història fins a la segona meitat del segle XIX. Aquesta singularitat s'estén, lògicament, al capítol metodològic: per a aquest moment temporal no hem trobat, com ja hem assenyalat, cap testimoni cartogràfic i fotogràfic que orientés la confecció del mapa des del punt de vista gràfic. Així doncs, aquest document ha representat un exercici d'abstracció basat en un

conjunt reduït de dades quantitatives, a partir de les quals s'han desenvolupat raonaments qualitativs. Altrament dit, el mapa ha exigut una pràctica especulativa gens menyspreable.³⁴

El component quantitatiu del mapa és, en realitat, un grup bàsic de variables demogràfiques, acompanyat d'algunes dades relatives a l'ocupació del sòl i procedents de diverses fonts: d'una banda, la distribució de les cobertes de sòl de l'àmbit estudiat en moments anteriors (és a dir, els mapes realitzats per nosaltres mateixos i comentats als subepígrafs precedents); de l'altra, dades procedents d'instruments que regulaven determinades superfícies del territori (concretament, les forests d'utilitat pública, inventariades a mitjan segle XIX pel govern central).³⁵ També hem comptat amb nombroses dades qualitatives procedents de diverses investigacions relatives a la història del territori a la Terreta o en territoris veïns;³⁶ uns testimonis que hem adaptat al nostre estudi a partir de la recerca derivada del treball de camp. En aquest sentit, cal destacar la recollida sistemàtica d'informacions relatives a superfícies de conreu anterior als anys 1950 [vegeu epígraf 4.3.1].

De l'exposat fins ara, hom pot deduir que la configuració de la llegenda del mapa també ha representat un procés diferent als mapes relatius a l'actualitat i als anys 1950, però també al relatiu als anys 1930. En aquest cas, les circumstàncies que han marcat la realització del document han aconsellat una proposta simplificada, basada en sis tipologies que no han estat etiquetades amb noms sintètics, sinó que han necessitat una descripció del territori que representen.³⁷ Un darrer aspecte que cal aclarir és la distribució gràfica d'aquestes categories; una distribució que, tal i com acabem d'apuntar, s'ha pogut completar gràcies a la informació extrapolada procedent dels mapes realitzats per nosaltres. Per aquesta raó hem renunciat a realitzar un tractament quantitatiu de les cobertes de sòl d'aquest document, sinó que el seu aprofitament ha estat purament qualitatiu.

³⁴ Insistim en aquest fet a l'apartat 4.3.

³⁵ Vegeu la taula III.4 (annex III).

³⁶ Les referències bibliogràfiques es troben recollides a la bibliografia i citades al llarg de l'apartat 4.3, on queda inserit el mapa

³⁷ Els noms de cada categoria apareixen al mateix mapa [vegeu mapa 4.7] i la seva explicació es desenvolupa amb l'anàlisi realitzada a l'apartat 4.3.

b) Els mapes de cobertes i usos del sòl dels estudis de cas

El segon conjunt de mapes elaborats en relació a l'estudi del paisatge, i que conforma un dels elements centrals d'anàlisi i reflexió en el capítol 4, es correspon a un seguit de mapes relatius als estudis de cas o de detall. La configuració d'aquests mapes ha perseguit un doble objectiu: per un costat, el d'obtenir una certa "interesclaritat" en l'anàlisi de l'àmbit d'estudi, afegint una nova escala d'anàlisi (1:5.000) a les ja esmentades d'1:50.000 i 1:25.000; per l'altre, emprar un punt de vista molt més proper, que proporcionés un nivell de detall superior i que ens permetés accedir a noves informacions qualitatives.

La realització d'aquests mapes ha passat necessàriament per la selecció

d'àmbits concrets d'estudi (concretament, tres), amb una extensió molt més reduïda que l'àmbit general [figura 1.4]. Aquest procés selectiu, així com el nombre de mapes realitzats ha quedat determinat pels factors que venim exposant des de l'inici d'aquest capítol: la voluntat d'un coneixement transversal del territori i la seva complexitat, una vegada garantida una aproximació homogènia i sistemàtica a través dels mapes generals. La justificació de la selecció de cadascun dels casos d'estudi serà desenvolupada en el capítol quart, puix que constitueix, en sí mateixa, un component indescindible dels continguts de la recerca.

El procés de generació dels mapes ha seguit una lògica semblant a la dels mapes de la totalitat de l'àmbit d'estudi. En cadascun dels casos, hem iniciat l'elaboració a partir de l'establiment d'una llegenda, per tal de poder disposar d'un instrument que garantís una coherència mínima en la interpretació visual de l'ocupació del territori. La digitalització de les fotografies aèries i dels ortofotomapes, que ha estat la segona passa del procés, exigia aquesta coherència inicial. Després d'haver elaborat una primera versió del document, els treballs de validació cartogràfica al camp ens han permès generar la versió definitiva del mapa, introduint les correccions pertinents en la versió inicial. El treball de camp ha seguit unes pautes similars

al realitzat per als mapes referents a la totalitat de l'àmbit (realització de recorreguts de reconeixement, amb els documents a la mà i amb l'objectiu de cobrir visualment tot el territori cartografiat). En aquests casos, però, hem donat una passa endavant pel que fa la qualitat en el reconeixement dels paisatges, més enllà de la constatació d'unes cobertes de sòl determinades. Hem dedicat entre tres i quatre dies de treball al camp per a cada cas, orientant la nostra observació vers l'explicació dels canvis dels usos del sòl durant el període que separa els documents gràfics. El nostre bagatge anterior ens ha permès copsar aspectes que es manifesten a unes escales més grans, difícilment abordables quan hom necessita obtenir una imatge homogènia d'un territori extens. Ens referim a aspectes com la identificació d'espècies vegetals, la microtoponímia i, especialment, les activitats humanes (passades i presents) amb els seus protagonistes. Lligat amb això, la realització del treball de validació al camp de tots tres casos ha tingut un complement molt important: el contacte amb persones del territori, implicades amb aquelles activitats protagonistes en el canvi del paisatge i de l'ocupació del territori: agricultura, ramaderia, activitat forestal, espais protegits. En aquest sentit, assenyalem que algunes de les converses (tant les que tenen el codi "C" com "TC") responen a un conjunt de trobades produïdes directament al territori cartografiat (de manera que, en alguns casos, hem pogut realitzar un transsecte juntament amb el nostre interlocutor i enriquir el nostre treball).³⁸

b.1 La configuració de les llegendes

Cadascun dels tres mapes d'estudi de cas compta amb una llegenda pròpia; és a dir, que hem realitzat tres llegendes independents, adaptades a cadascuna de les casuístiques i amb una realització independent. El motiu d'això té a veure amb la diversitat interna del territori estudiat i que, de fet, esdevé la raó de la selecció dels àmbits d'estudi de detall.

Aquestes llegendes marquen la diferència fonamental d'aquests mapes respecte dels mapes de la totalitat de l'àmbit, en introduir un component que afegeix complexitat a aquest mapa, però que també fa una passa endavant en el procés d'aproximació a la realitat del territori i del paisatge: ens referim a abordar la realitat dels usos del sòl i a superposar-la amb la informació relativa a les cobertes. L'increment del grau de complexitat consegüent s'ha resolt amb una classificació de doble nivell, com en el cas de les llegendes dels mapes generals: en aquest cas, però, es tracta d'un esquema bàsic d'usos del sòl (conformat per classes enumerades amb nombres romans), dins el qual hem inserit una sèrie de categories (representades cadascuna amb una trama diferent). Mentre que la nomenclatura de les

³⁸ És el cas de les converses C.18, C.24, C.30, C.31, TC.12, TC.14, TC.16 i TC.18.

classes es regeix per les diferències d'aprofitament del territori, la de les categories concretes sol integrar (segons les possibilitats i el nostre grau de coneixement del cas) usos amb tipologia de cobertes de sòl.

b.2 Els mapes derivats de les ortofotografies actuals

La realització dels mapes ha seguit la següent lògica. Cadascun dels tres casos d'estudi ha estat concebut com un procés successiu, en què l'objectiu era digitalitzar el sector escollit al material fotogràfic i, immediatament, completar el treball de camp i tancar el cas. D'aquesta manera, els tres mapes s'han realitzat de manera consecutiva (i sense que mai hagin coincidit dos en el temps): primer el mapa 4.3, després el 4.5 i, finalment, el 4.6.³⁹ A l'hora de digitalitzar, l'ordre relatiu als documents fotogràfics ha canviat segons el cas i les possibilitats d'interpretació. En un principi, la nostra intenció era abordar en primer lloc la digitalització de la fotografia aèria dels anys 1950, perquè es correspon amb un moment anterior en el temps històric. No obstant això, les dificultats d'interpretació d'aquest document (que seran posades de manifest en el següent subepígraf) ens han conduït, en molts casos, a prendre com a primera referència l'ortofotografia actual. En aquest cas, la digitalització no ha presentat problemes metodològics, en estar les imatges prèviament georeferenciades. La qualitat visual dels documents ens ha permès treballar molt còmodament a una escala 1:5.000, que era l'objectiu inicial. De fet, la dificultat interpretativa més important ha estat mantenir la "fidelitat" a aquesta escala. Açò és, intentar digitalitzar sempre a aquest nivell de detall, i no a un altre superior, essent conscients que les fotografies del vol americà no ens permetrien incrementar l'escala de digitalització per raons de qualitat gràfica de la imatge.

En els mapes relatius a àmbits pertanyents al Principat, hem disposat, a més, d'una sèrie d'eines cartogràfiques a escala 1:5.000 que ens han resultat molt útils, tant durant el treball de gabinet com al camp. Ens referim als fulls del mapa topogràfic [*taula 1.2 (annex I)*] i al producte en format vectorial i en format ".dgn", que l'ICC ofereix desglossat en nombroses capes que atorguen informació sobre l'orografia, l'hidrografia, les vies de comunicació i els assentaments.

b.3 Els mapes derivats dels fotogrames del vol americà

La confecció dels mapes relatius als anys 1950 ha representat, com en el cas dels mapes de la totalitat de l'àmbit, diverses dificultats afegides respecte del mateix procés amb el material gràfic actual. En el subepígraf 1.4.2a)3 ja hem posat de relleu els principals

³⁹ Vegeu els epígrafs 4.2.1, 4.2.2 i 4.2.3.

inconvenients, que són els que, a grans trets, es tornen a repetir en aquests processos (en la mesura que estem parlant dels mateixos documents).

Els problemes en la georeferenciació podien haver significat veritables maldecaps en aquesta ocasió, car l'escala de treball és molt més gran que en els mapes de la totalitat de l'àmbit d'estudi i aquest tipus d'error podia arrossegar conseqüències nefastes per a la fiabilitat de l'anàlisi. Les dificultats han estat més elevades en els casos on el terreny presenta una fesomia més accidentada, amb unes diferències altitudinals més importants: els casos d'Alsamora i, sobretot, d'Ovís, ho han fet palès. Els problemes han sorgit sempre als marges del fotograma, on la distància respecte del plànol del vol és més gran i on, consegüentment, ha estat impossible una restitució perfecta. Per compensar aquest defecte hem inserit un nombre elevat de punts en el procés de georeferenciació, a més de realitzar una purga d'aquells on l'error de desplaçament superava els 10 metres.⁴⁰ Per exemple, en la realització del mapa 4.3 hem obtingut un error mitjà màxim de 5 metres de desplaçament de la fotografia respecte del document restituint correctament.

La segona qüestió que ha comportat dificultats ha estat la mateixa interpretació visual dels documents. Els fotogrames emprats per als casos d'estudi van tornar a ésser escanejats, aquesta vegada amb una resolució de 600 dpi (el doble que el cas anterior). Tot i això (i com hem apuntat més amunt), el nivell de detall en aproximar-nos a escales inferiors a 1:5.000 no ens ha permès identificar amb un mínim de detall els elements ni les cobertures existents. D'aquí que, en molts casos, l'única via que ens ha estat possible prendre ha estat l'especulativa (a partir de la tonalitat de gris, del document actual i del nostre coneixement de la zona).

Una tercera deficiència important ha estat el fet de no haver pogut comptar amb les fotografies originals per poder treballar, de forma simultània amb el SIG i l'estereoscopi (un instrument que hagués resultat fonamental en el nostre cas, en tractar-se d'una àrea muntanyenca on la topografia explica la disposició i els condicionaments de les pautes d'ocupació humanes).

1.5 L'ÀMBIT D'ESTUDI. DELIMITACIÓ, JUSTIFICACIÓ I CARACTERITZACIÓ INICIAL

El darrer aspecte a tractar en aquest capítol inicial té a veure amb la realitat territorial estudiada, que ha estat al·ludida en diferents moments, però sobre la qual encara no hem

⁴⁰ En el software *ArcMap* 9.2, aquest error es mesura mitjançant el "Total RMS". El procés de restitució ha estat realitzat a partir d'un seguit d'ordres: "Add control points" i "View link table", juntament amb l'ordre "Rectify" (totes elles dins del menú desplegable "Georeferencing").

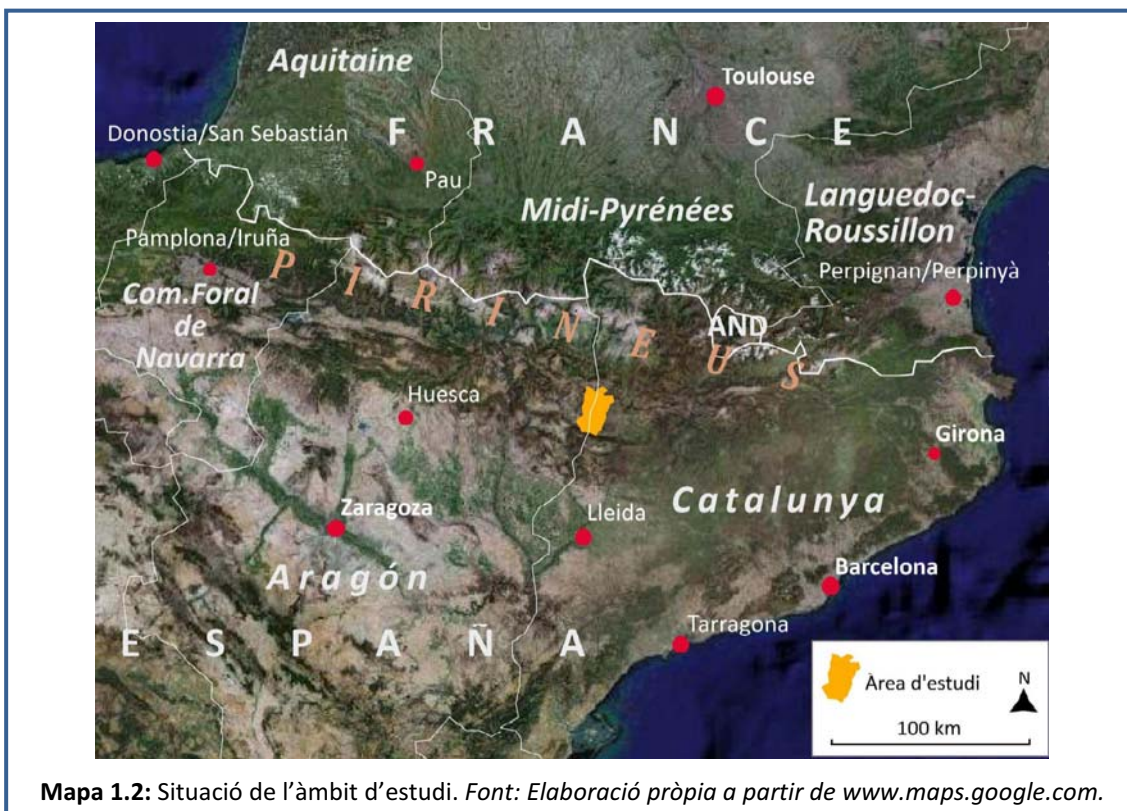
facilitat les dades bàsiques, ni tampoc hem justificat la seva elecció. En aquest sentit, el primer que cal assenyalar és que aquesta investigació incorpora dos àmbits d'estudi diferents, però no els tracta de la mateixa manera. De fet, el seu tractament al llarg de la recerca és completament desigual i jeràrquic, de tal manera que parlem d'un cas d'estudi principal, veritable raó de fons de la recerca (la Terreta), i d'un segon territori, les muntanyes de Metnitz (o *Metnitzer Berge*), escollit per a jugar un paper subsidiari. La reflexió al voltant d'un territori concret possibilita que l'escala local esdevingui l'element que atorga continuïtat a tota la recerca, encara que, a mida que aquesta avança, vagin apareixent aspectes d'anàlisi (com aquells relacionats amb la gestió del territori) que tenen molt a veure amb escales d'ordre supralocal. La transcendència d'aquesta relació de supeditació d'un àmbit respecte de l'altre explica que en el títol d'aquest epígraf parlem de "l'àmbit d'estudi" en singular i no en plural.

A continuació oferim una descripció dels trets geogràfics fonamentals per a comprendre cadascun dels territoris; trets que ens serviran per a justificar la seva delimitació i elecció. A causa, precisament, del tractament desigual, al llarg de la recerca, dels dos àmbits, els següents epígrafs no posseeixen una estructura que hom podria imaginar estrictament paral·lela. Així, els continguts de l'epígraf 1.5.2, dedicat al cas d'estudi subsidiari, no s'ajusten a les informacions que hem inclòs en l'epígraf 1.5.1 (dedicat al cas d'estudi principal). Al contrari, els primers queden desenvolupats de forma més extensa per raons d'organització formal de la present recerca. En canvi, l'àmbit subsidiari no rep un tractament sistemàtic, sinó que el considerem puntualment en diversos capítols i apartats. A la pràctica, el cas principal d'estudi rep aquí menys atenció, perquè la part II de la tesi doctoral dedica els seus continguts a analitzar en detall les seves característiques.

1.5.1 La Terreta: cas principal

L'àmbit d'estudi principal d'aquesta recerca se situa en el vessant sud del Pirineu central, més concretament dins del Prepirineu central (prenent com a referència el conjunt de la serralada [mapa 1.2]). Orogràficament parlant, aquest sector es caracteritza per quedar vertebrat per valls perpendiculars a l'eix muntanyenc principal, de tal manera que els rius que el recorren de nord a sud han anat esculpint unitats geomorfològiques ben diferenciades. Una d'aquestes unitats la conforma el riu Noguera Ribagorçana (afluent del Segre, al seu torn principal afluent de l'Ebre). No és un fet casual que la Ribagorça, topònim que identifica tot aquest territori des del massís de la Maladeta fins la Noguera i la Llitera, hagi estat titllada per un dels grans mestres de la geografia catalana com "una comarca mancada d'unitat" (Solé Sabarís, 1964: 55). Observant la fesomia del país, se'ns fa fàcil d'intuir el motiu d'aquest fet: les

aigües dels principals cursos fluvials han de travessar, al llarg del seu recorregut, diversos estrets o congostos, la importància geogràfica dels quals és indiscutible. Dos d'aquests congostos són el d'Escales, situat entre el Pont de Suert i el petit nucli de Sopeira, i el pas de Mont-rebei, excavat entre les masses calcàries del Montsec d'Ares (a l'est) i les del Montsec l'Estall (a l'oest).

Concretament, la Terreta es localitza a banda i banda del curs mitjà de la Noguera Ribagorçana que, consegüentment, en resulta l'eix vertebrador. Val a dir que aquest terme admet molts matisos quant a la seva extensió; és, precisament, per aquesta raó, que necessitem assenyalar expressament a què es correspon el territori que anomenem *Terreta* en aquesta recerca, així com també els criteris que han estat seguits per a la seva delimitació.

En molts casos, hom tendeix a associar la Terreta només amb el marge esquerre del riu, i amb un sector delimitat per les serres de Sant Gervàs (al nord), Lleràs i Gurb (a l'est) i Montsec d'Ares (al sud); mentre que l'àrea situada al marge dret més aviat ha estat coneguda amb altres denominacions (la Ribera de Cornudella o simplement *la Ribera*). Una altra tendència que es troba en la literatura sobre la zona és la de considerar la Terreta el territori a ambdues bandes de la Noguera Ribagorçana, però amb un límit meridional imprecís, el qual, en qualsevol cas, acaba abans del contacte amb el peu del vessant nord del Montsec d'Ares. Aquest darrer sector es correspon a una estructura monoclinall força singular, que rep el nom de *la Feixa* i que, a més, posseeix una certa personalitat (geogràfica i històrica) en tant que

unitat física que s'estén per tota la serralada del Montsec (Bonales, 2004). Fins a cert punt, doncs, sembla més adequat de parlar de “la Terreta” al sector més septentrional, situat immediatament al sud de Sant Gervàs i de la serra del Cis, coincidint amb la clotada d'Areny, una unitat equiparable –salvant les distàncies– amb la veïna Conca de Tremp. De fet, aquesta denominació també es fa servir a nivell local, i és la nomenclatura que apareix en treballs realitzats per estudiosos de l'indret (Tremosa, 1991).

La qüestió relativa a la pertinença de la Terreta a un àmbit territorial superior (ja sigui simplement fisiogràfic, o bé de caràcter polític, històric o administratiu) també ofereix interpretacions múltiples. Al respecte, trobem dues tendències: per un costat, la que considera aquest territori com el sector més meridional de l'Alta Ribagorça, tal i com queda palès a obres com la *Gran Geografia Comarcal de Catalunya* i com el mateix Tremosa (en el treball citat més amunt) recull. Una altra interpretació considera la Terreta com una subunitat dins de la baixa Ribagorça, equiparant-la amb altres indrets que comparteixen més trets fisiogràfics i humans entre si (concretament, la ribera de l'Isàvena i la rodalia de Benavarri, ambdues als territoris aragonesos). La nostra recerca adopta més aviat aquest segon criteri, que defensa Lluís Solé Sabarís (1964) amb arguments prou sòlids:⁴¹ aquest autor considera la Terreta l'àrea que es correspon amb la conca de la Noguera Ribagorçana entre Escales i Mont-rebei.⁴²

La delimitació que nosaltres adoptem pren, doncs, com a criteri bàsic, els principals trets físics: un espai d'estructura sinclinal comprès entre dos paquets calcaris molt potents (Sant Gervàs i el Montsec), i que està format per materials sedimentaris molt heterogenis, bàsicament margues i conglomerats. En principi, la conca hidrogràfica de la Noguera Ribagorçana marca els confins de la Terreta: el conjunt Sant Gervàs-Cis al nord, el Montsec al sud, les serres de Lleràs i Gulp a l'est, i una carena d'elevacions muntanyoses més modesta (l'Almúnia, Sant Marc, Palleroa) a l'oest. Aquesta conca, com a unitat fisiogràfica, constitueix també una clara unitat geogràfica i territorial.

⁴¹ “Així la canal del riu es descompon en un rosari de congostos difícils que separen petites depressions margoses insignificants, cada una de les quals ha cercat una sortida lateral més fàcil, ja sigui per un costat cap a la Conca de Tremp, a través dels colls de Montllobar (1087 m), ja sigui el que és més planer, vers ponent per Viacamp (840 m), cap a la rodalia de Benavarri” (Solé Sabarís, 1964: 56).

⁴² En qualsevol cas, creiem que l'àrea d'estudi reuneix unes condicions d'homogeneïtat geogràfica i territorial indiscutibles. Si, d'una banda, la seva inclusió (sense quedar dividida) en una hipotètica estructuració comarcal que distingís entre l'Alta i la Baixa Ribagorça seria certament complicada (és difícil imaginar-se la vall de Betesa dins la baixa Ribagorça, per exemple), el que és cert és que moltes propostes que divideixen l'àmbit d'estudi ho fan prenent com a criteri límits administratius, adoptant-los com si es tractés de criteris objectius (quan, en realitat, procedeixen de partions que no es basen en criteris geogràfics). La qüestió de la divisió interna continuarà apareixent al llarg del present projecte [vegeu capítols 4 i 6].

Si el medi físic ens permet reconèixer una unitat, succeeix el contrari si es contemplen elements que tenen més a veure amb els fets humans. La Terreta es caracteritza per la seva realitat profundament dual des del punt de vista politicoadministratiu. Una línia fronterera (que pràcticament coincideix amb el curs de la Noguera Ribagorçana) divideix aquest espai en dues parts administrativament ben definides, i les inclou en dues entitats polítiques, culturals i socials diferents: Aragó i Catalunya. Aquesta partió, arrelada des de temps medievals, justifica i és justificada en l'*statu quo* actual. Ratlla omnipresent, encara que físicament invisible, determina, per exemple, fins a on arriba l'acció de govern a través de moltes polítiques públiques. Sens dubte, resulta avui dia l'element territorial de més rellevància, com tindrem ocasió de comprovar al llarg de la recerca.

Aquesta situació administrativa anòmala ha estat, de fet, l'altre criteri bàsic per a la delimitació de l'àmbit a efectes de la present recerca. Tal i com hem assenyalat a l'epígraf anterior, una reflexió que sigui capaç de comprendre l'empremta d'inèrcies tan problemàtiques com aquestes podria resultar molt enriquidora. Per tant, partint de la referència fisiogràfica (el sector mitjà de la conca de la Noguera Ribagorçana), incloem també un criteri de divisió de caire político-administratiu. A efectes pràctics, la referència en aquest camp ha estat el mapa municipal actual. Quan ambdós criteris (límits municipals i límits hidrogràfics) entren en contradicció irresoluble (ambdues ratlles se separen de tal manera que resulta impossible fer-les compatibles), ha prevalgut el criteri fisiogràfic. El conflicte s'ha pogut resoldre, en la major part dels casos, acudint a antigues divisions municipals (desaparegudes durant la darrera reforma administrativa), que han demostrat una millor adaptació a la realitat geogràfica (i no només en clau estrictament orogràfica).⁴³

L'àmbit d'estudi inclou (totalment o parcialment) fins a sis municipis [taula 1.1]: Sopeira, Areny i el Pont de Montanyana, en la seva totalitat de llurs termes municipals. I els termes de Tremp, Sant Esteve de la Sarga i Viacamp i Lliterà, d'una manera parcial. En el cas del terme de Tremp, hi quedarien inclosos els antics termes d'Espluga de Serra i Sapeira, a més d'una part de Fígols de Tremp (els relatius als nuclis de Castissent i Claramunt). En el cas de Sant Esteve de la Sarga, només es pren en consideració l'antic terme d'Alsamora, al sector occidental de la demarcació. I, finalment, de l'actual municipi de Viacamp i Lliterà s'inclouen Lliterà, Viacamp i Montgai, és a dir, el sector més septentrional, al nord de la Serra de Montgai, al Montsec de l'Estall. A efectes de la delimitació cartogràfica, els dos únics casos problemàtics han estat els de Claramunt i de Montgai. Tot i haver gaudit de terme jurisdiccional propi, durant la

⁴³ Aquest assumpte forma part dels arguments centrals de la recerca, tal i com desenvoluparem al llarg de tots i cadascun dels seus capítols.

constituïó dels municipis moderns al segle XIX ambdós van ésser agregats a altres municipis (els d'Eroles i d'Estall, respectivament). El fet de no disposar de cap representació gràfica de llurs jurisdiccions ha provocat que, a efectes de la delimitació de l'àmbit d'estudi, haguéssim optat per dibuixar una línia divisòria aproximativa, que hem fet coincidir amb les carenes.

<i>Comunitat autònoma</i>	<i>Comarca</i>	<i>Municipi actual</i>	<i>Antics municipis (1847-anys 1960/70)</i>	<i>Any d'incorporació al municipi actual</i>	<i>Nuclis de població que incorpora l'àmbit d'estudi</i>
Aragó	Ribagorza	Areny	Areny	-	Areny
					Berganui
					Claravalls
					Puifel
					Sobrecastell
					Soliva
		Areny	Betesa	1966	Betesa
					Els Molins
					Ovís
		Areny	Cornudella de Valira	1965	Iscles
					Puimolar
					Ribera de Vall
					El Sas
					Soperuny
					Suerri
		El Pont de Montanyana	Montanyana	1960*	Tresserra
Colls					
La Móra de Montanyana					
Montanyana					
El Pont de Montanyana					
Sopeira	Santorenc	1970	Torre Baró		
			Aulet		
			Pallerol		
Sopeira	Sopeira	-	Santorenc		
			Sopeira		
Viacamp i Lliterà	Viacamp		Girbeta		
			Lliterà		
			Montgai		
			Viacamp		
Catalunya	Pallars Jussà	Sant Esteve de la Sarga	Alsamora	1906**	La Clua
					La Torre d'Amargós
					Alsamora
		Trep	Espluga de Serra	1970	Aulàs
					El Castellet
					Casterner de les Olles
					Enrens i Trepadús
					Llastarri
					Els Masos de Tamúrcia
					La Torre de

					Tamúrcia
					Espluga de Serra
			Sapeira	1970	Escarlà
					Espills
					Esplugafreda
					Orrit
					Sapeira
					Tercui
			Fígols de Trep	1970	Castissent
					Claramunt
					Castellnou de Montsec

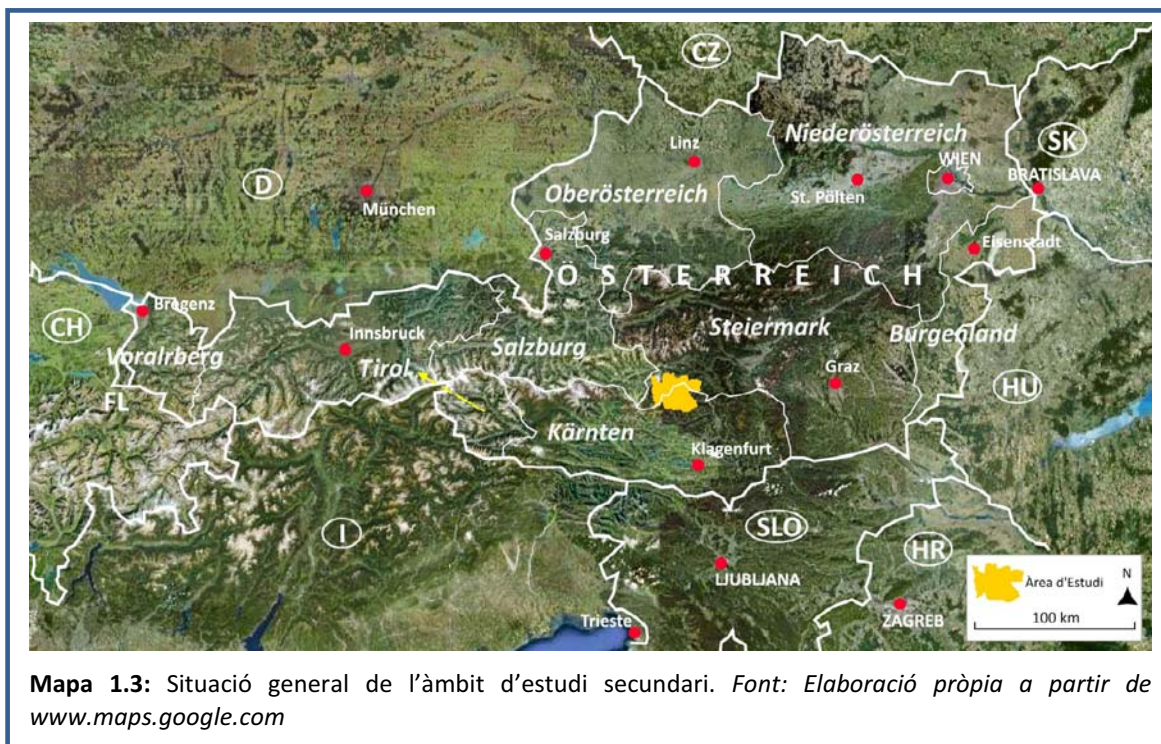
Taula 1.1: Municipis i entitats de població que inclou l'àmbit d'estudi. Font: Elaboració pròpia a partir de: Tremosa, 1991 i de Burgueño i Lasso, 2003.

* Data aproximada en què el municipi de Montanyana va passar a ésser anomenat el Pont de Montanyana, sense cap canvi en l'extensió de la seva jurisdicció.

** Data de canvi de denominació del terme d'Alsamora per Sant Esteve de la Sarga.

1.5.2 Les Muntanyes de Metnitz: cas subsidiari

A més de la Terreta, la present recerca té com a referència secundària un altre àmbit territorial. Es tracta de les Muntanyes de Metnitz (en alemany Metnitzer Berge), situades als Alps austríacs; concretament, dins d'un conjunt d'elevacions que conformen les anomenades Niedere Tauern, format, entre d'altres, pels Alps de la vall del Gurk o Gurktaler Alpen (en llengua local).

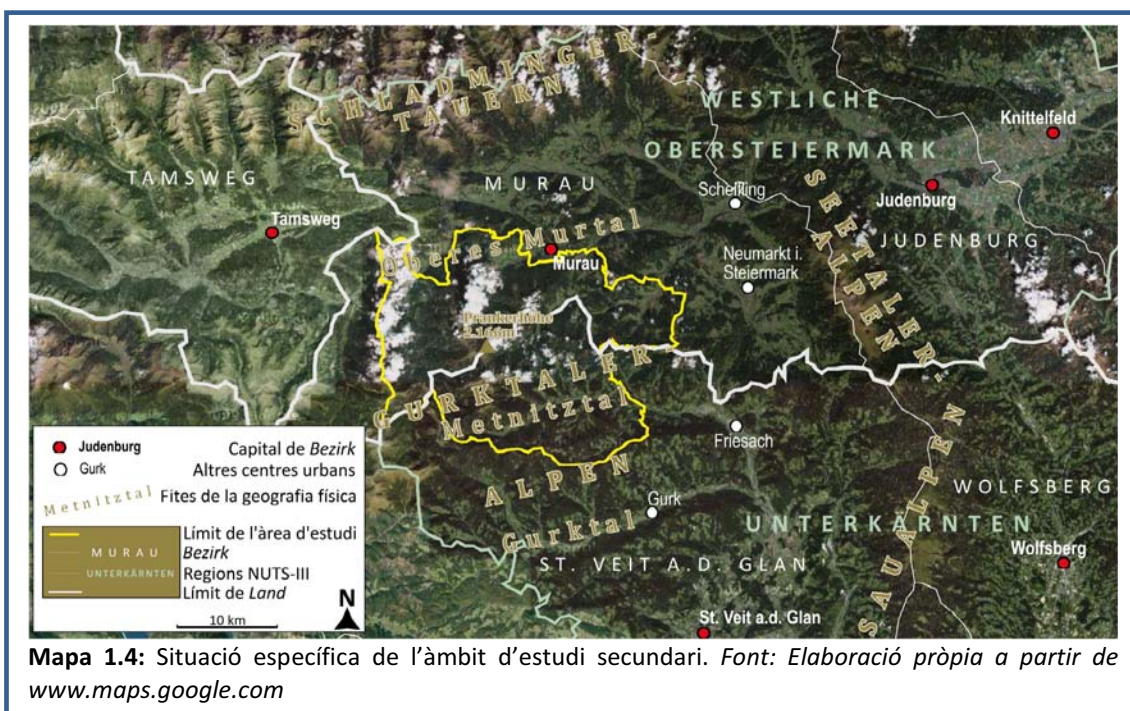

Mapa 1.3: Situació general de l'àmbit d'estudi secundari. Font: Elaboració pròpia a partir de www.maps.google.com

Tal i com apuntàvem a l'inici del present apartat, l'elecció d'aquest territori ha estat supeditada al cas d'estudi principal. Això significa que la nostra decisió ha estat orientada a

través d'un seguit de trets que tenen a veure amb la geografia del territori i les seves dinàmiques socioeconòmiques. A efectes pràctics, hem buscat un territori de muntanya mitjana, perifèric i on el paisatge agrari tingués un pes específic important en el seu "funcionament". Al mateix temps, ens ha interessat recollir un cas d'estudi fronterer (en el sentit que quedés afectat per alguna frontera o divisòria jurisdiccional). Aquesta circumstància ens hauria de permetre, en darrera instància, un exercici de comparació de l'aplicació de diferents polítiques territorials en entitats politicoadministratives diferents.

Aquest procés de selecció ha vingut marcat per una estada de recerca que vam completar a la Universitat de Graz durant el curs acadèmic 2008/09. Va ser durant aquells mesos que vam dur a terme l'elecció i la caracterització inicial. L'àrea escollida configura un fragment de la zona fronterera entre dos dels nou estats federats (*Bundesländer*) que componen la república austríaca: Caríntia i Estíria (Kärnten i Steiermark, respectivament, en llengua local), situats al sud del país [mapa 1.3]. Es tracta d'un sector plenament alpí, encara que lluny dels sectors més elevats de la serralada a Àustria. Les valls dels rius Gurk (al sud, a Caríntia) i Mur (al nord, a Estíria) comparteixen un caràcter profundament rural, on l'activitat agrària i, especialment, forestal juguen un paper preeminent, a diferència d'altres sectors circumdants, on la indústria i el dinamisme urbà són factors de primer ordre.

A primera vista, hom pot intuir que aquest territori posseeix un seguit de trets que el fan força similar a la Terreta, començant per les dificultats inicials per a la seva delimitació. Tanmateix, aquestes mateixes dificultats posen de manifest altres factors que diferencien notablement tots dos casos. A diferència de la Terreta, a les Muntanyes de Metnitz la

delimitació de l'àmbit ha esdevingut un assumpte complex, justificable només per criteris administratius. La causa d'aquest fet l'estableixen les característiques del territori en qüestió: dues valls clarament separades i pertanyents a dues unitats fisiogràfiques i històriques prou diferenciades: al nord, la vall alta del riu Mur (Oberes Murtal), una de les artèries principals; i, al sud, la vall del petit curs del Metnitz (Metnitztal), subsidiari d'una altra gran conca dins dels Alps orientals: la del Drau (en alemany) o Drava (en eslovè) [mapa 1.4].

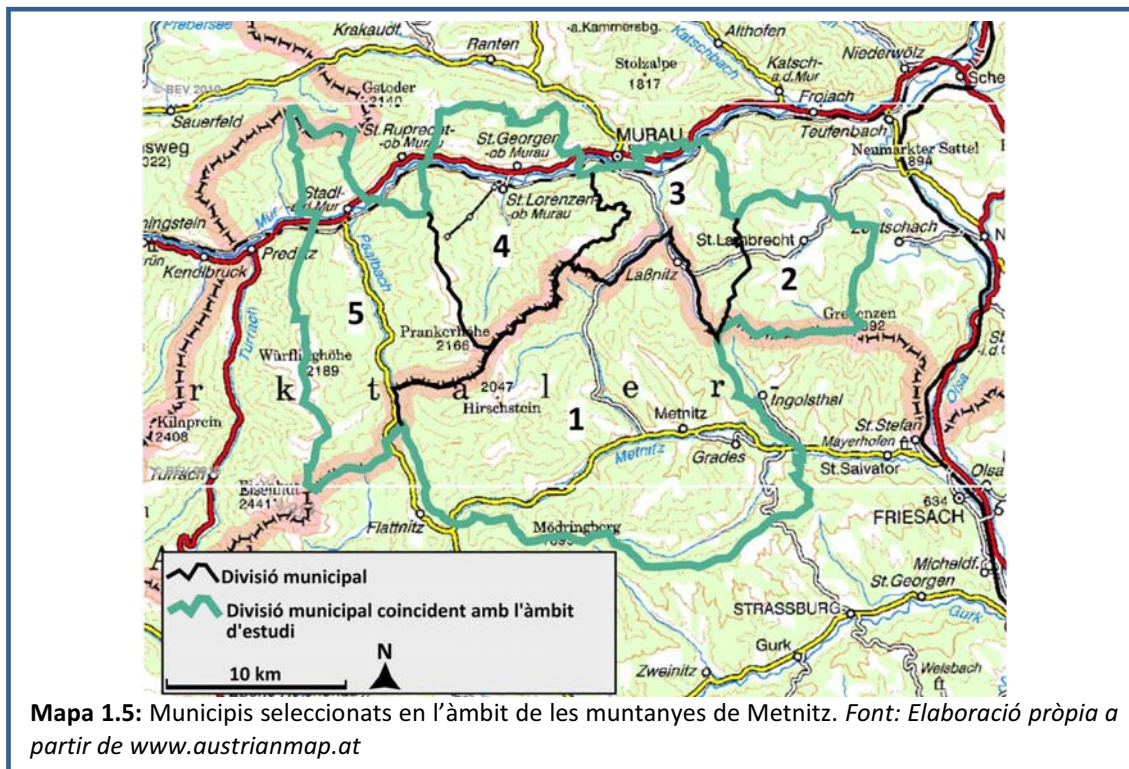
Nivell administratiu	Denominació	Superfície (km ²)	Població total (hab), 2010	Densitat de població, (hab/km ²), 2010
–	Metnitzer Berge	503	7.156	14,2
Bezirk	Murau	1.394	29.678	21,3
	St. Veit an der Glan	1.494	56.798	38,0
Land	Steiermark	16.392	1.411.238	86,1
	Kärnten	9.536	559.315	58,7

Taula 1.2: Dades bàsiques del marc administratiu de l'àmbit d'estudi secundari. Font: Elaboració pròpia a partir de Statistik Austria (2010).

Aquesta primera separació de l'àmbit a partir dels dictats de la geografia física constitueix, en realitat, una dualitat força marcada i present en qualsevol aspecte del territori, que va més enllà del component orogràfic. D'una banda, el territori del municipi de Metnitz es troba configurat a partir d'una vall clarament secundària, que finalitza en cul-de-sac, i on les formes d'aprofitament del territori i les activitats econòmiques es troben limitades a la realitat estrictament municipal. De l'altra, la vall del Mur, que, tot i que en el sector que no exerceix la funció de regió industrial i de nus de comunicacions que la caracteritza riu avall, en qualsevol cas es troba més densament poblada que la vall de Metnitz i organitzada entorn un centre "comarcal" ben marcat: la ciutat de Murau, cap de districte i centre de serveis i d'un cert nombre d'activitats culturals i socials. La resta de municipis ofereix una oferta turística prou diversificada entre els esports d'hivern (comptem dues estacions d'esquí) i les activitats d'estiu; i les infraestructures de comunicació inclouen un eix viari que connecta Estíria amb l'estat federat de Salzburg, a més d'una línia de tren de via estreta.

En bona lògica, el fet de no constituir un territori compacte i homogeni ha comportat dificultats en altres aspectes, començant per la qüestió toponímica: al contrari que a la Terreta, el nom que fem per a identificar aquesta àrea no esdevé un topònim utilitzat a nivell local, sinó que més aviat designa, de manera genèrica i un tant artificiosa, el muntanyam que separa les dues valls esmentades. Aquesta unitat de relleu no rep un nom unitari, sinó que popularment només s'identifica segons els seus cims o grups de cims principals: són topònims representatius noms com Grebenzen, Kuhalm, Frauenalpe o Eisenhut, perquè són els que hom fa servir al país (tant en el vessant sud com en el nord). Al mateix temps, però, cap d'aquests

noms designa tota la realitat estudiada. D'altra banda (i tal i com hem aclarit més amunt), el topònim "Gurktaler Alpen" no es pot prendre com a referència per a identificar específicament el nostre cas, car aquesta serralada s'estén molt més enllà del sector seleccionat, en direcció sud i oest.

En definitiva, ens trobem que, a les Muntanyes de Metnitz, la dualitat administrativa (que havia esdevingut un dels criteris orientadors per a l'elecció de l'àmbit) es correspon, de manera força fidel, a la dualitat geogràfica descrita. Tal i com mostren el mapa 1.5 i la taula 1.2, han estat seleccionats cinc municipis en aquest àmbit: un pertanyent al Land de Caríntia i la resta, al Land d'Estíria. En total, un territori que en dimensions espacials ocupa 503 km²; una dada pràcticament calcada a la de la Terreta (un fet que ha estat buscat intencionadament). El criteri per a la selecció d'aquests municipis s'ha basat en la simple contigüitat territorial dels mateixos, de manera que el límit de l'àrea estudiada coincideix sempre amb límits municipals.

Un altre fet transcendental és que l'heterogeneïtat interna (que ha estat apuntada més amunt en relació a les dues valls) es reforça a nivell local, amb un seguit de característiques que posen de manifest importants diferències entre els cinc municipis. En aquest sentit, i prenent com a referència les dades bàsiques de la taula 1.2, hom observa que un dels municipis (Metnitz) s'estén en una superfície que duplica el segon municipi més extens (Stadl an der Mur), que gairebé triplica el tercer (Sankt Georgen ob Murau) i que quintuplica els altres dos (Sankt Lambrecht i Laßnitz bei Murau). Al mateix temps, els dos municipis més extensos són els més febles des del punt de vista poblacional, amb unes ràtios de densitat de

població de menys de 10 habitants per km², xifra que representa menys d'una tercera part dels més dels 33 habitants per km² de Sankt Lambrecht, el més densament poblat.

Bundesland (NUTS-II)	Bezirk (districte)	Gemeinde (municipi)	Superfície (km ²)	Hab. (2010)	Densitat de pobl. (hab/km ²)	Ortschaften (Entitats de població)*	Mapa 1.5
Kärnten	Sankt Veit an der Glan (SV)	Metnitz	223,14	2.179	9,77	Auen	1
						Feistritz	
						Felfernigthal	
						Grades	
						Kärntnerisch Laßnitz	
						Klachl	
						Mödring	
						Maria Höfl	
						Marienheim	
						Metnitz	
						Oberalpe	
						Oberhof Schattseite	
						Oberhof Sonnseite	
						Preining	
						Schnatten	
Schwarzenbach							
Teichl							
Unteralpe							
Vellach							
Wöbring							
Zanitzberg							
Zwatzhof							
Steiermark	Murau (MU)	Sankt Lambrecht	44,15	1.489	33,73	St. Lambrecht	2
		Laßnitz bei Murau	45,55	1.085	23,82	Laßnitz-Lambrecht	3
						Laßnitz-Murau	
						St. Egidi	
		Sankt Georgen ob Murau	83,52	1.390	16,64	Bodendorf	4
						Lutzmandorf	
						Sankt Georgen ob Murau	
		Stadl an der Mur	106,74	1.013	9,49	Paal	5
						Sonnberg	
						Stadl an der Mur	
Steindorf							
Àmbit sencer			503,10	7.156	14,22		

Taula 1.3: Dades administratives bàsiques dels municipis seleccionats per al cas secundari. Font: elaboració pròpia a partir de les dades oficials a www.statistik.at.

*Les entitats de població incloses aquí són espais que tenen un reconeixement estadístic com a seccions censals. En alguns casos (com el de St. Lambrecht o Laßnitz b. Murau) no es corresponen als nuclis de població existents, que són molts més.

L'evolució del mapa municipal també ofereix elements de reflexió en aquesta línia. Els municipis seleccionats que formen part d'Estíria no han patit modificacions en la seva jurisdicció des de, com a mínim, els anys 1960 (moment en què es van executar les operacions de fusió municipal més importants). En canvi, el cas de Metnitz, que va incorporar el municipi de Grades l'any 1973, resulta un bon exemple de la política *agregacionista* que afectà, de manera especialment intensa, el *Land* de Caríntia durant aquelles dècades.⁴⁴ Fruit d'aquest fet, no és cap casualitat que Metnitz sigui un cas peculiar pel que fa la seva divisió interna. Aquest municipi disposa d'una divisió inframunicipal oficial, ja que queda dividit en quatre municipis cadastrals (o *Katastralgemeinden*): són els de Feistritz, Grades, Metnitz-Markt i Metnitz-Land. Aquestes unitats, que es reparteixen en el seu territori els 22 nuclis de població que apareixen a la taula 1.2, no remetent a cap divisió administrativa, sinó amb un caràcter purament estadístic (i, específicament, lligat al cadastre). Tot i això, la seva tradició –molt dilatada– és indiscutible, com també la seva validesa legal des del seu establiment al segle XVIII.⁴⁵ Per totes aquestes raons, hom podria comparar Metnitz amb un cas aparentment similar en l'àmbit d'estudi pirinenc, com és el municipi de Trep, que també fou objecte de múltiples agregacions d'altres municipis als inicis dels anys 1970.⁴⁶ Tanmateix, hem de deixar clar que, al contrari que Trep, Metnitz no esdevé cap “macromunicipi” en aquest sentit, perquè manté una mateixa unitat geogràfica (esdevé una sola vall) i funcional (les relacions humanes i les activitats econòmiques s'organitzen entorn aquesta vall), i perquè certes instàncies públiques encara respecten les antigues delimitacions.⁴⁷ En darrera instància, hem de posar de manifest que aquesta divisió interna a nivell municipal no és exclusiva de Metnitz: sense anar més lluny, altres municipis seleccionats (com Sankt Georgen ob Murau o Stadl an der Mur) també disposen de *Katastralgemeinden*.

Sigui com vulgui, i amb les bases territorials presentades, hem perseguit l'objectiu d'estudiar un territori fronterer, encara que només pugui ser anomenat d'aquesta manera pel simple fet de quedar dividit per una frontera (i no pas, com en el cas de la Terreta, per quedar esquartrat en tant que espai homogeni des de diversos punts de vista). La divisòria d'aigües que separa Metnitz amb la resta de municipis d'Estíria configura la partió política d'un territori històricament forjat en connivència amb la separació física que ofereixen les muntanyes. Ras i curt: si ens concentrem estrictament en l'àmbit dels cinc municipis seleccionats, no podem

⁴⁴ La qüestió de les fusions municipals es tracta a l'apartat 5.3 (capítol 5).

⁴⁵ <http://de.wikipedia.org/wiki/Katastralgemeinde>

⁴⁶ Vegeu apartat 3.3 (capítol 3).

⁴⁷ En aquest sentit, és prou il·lustratiu que l'antic municipi de Grades conservi el seu propi codi postal, diferent del de Metnitz.

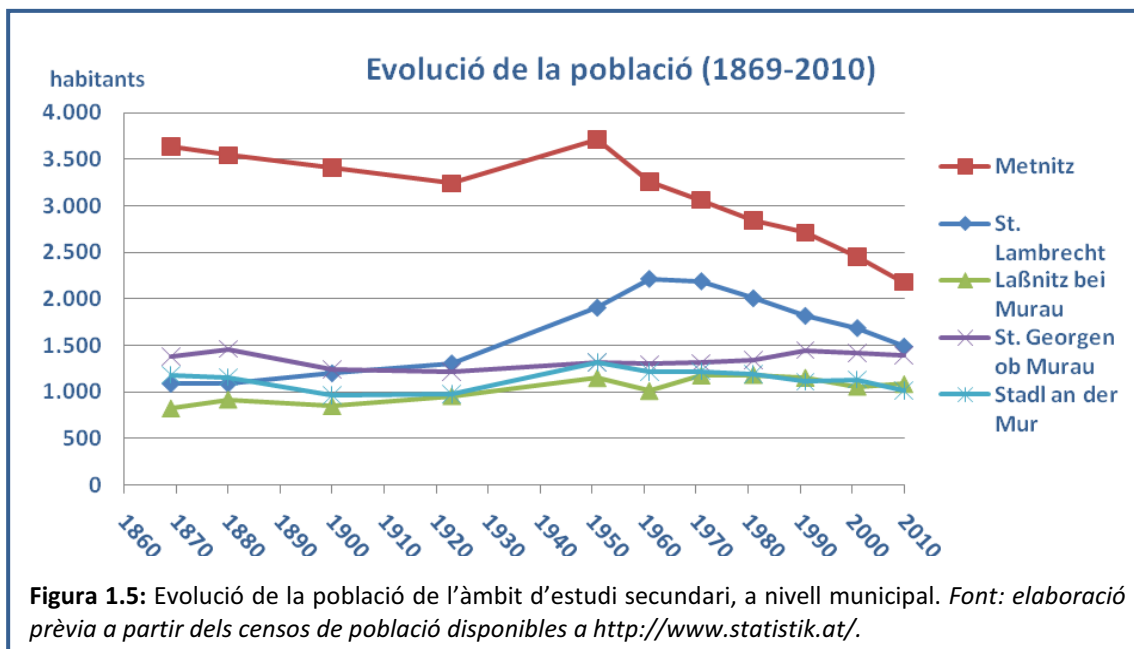
parlar d'un mateix territori, sinó més aviat de dues valls, amb unes relacions indiscutibles, però pertanyents, en darrera instància, a realitats geogràfiques diferents.

Però fins i tot en aquest cas existeixen excepcions a la tendència dominant. En aquest sentit, hem de posar de manifest una excepció dins d'aquesta situació de "perfecta adequació" de la frontera regional als fets territorials. Es tracta d'un indret entre els municipis de Metnitz i Laßnitz bei Murau, en què la ratlla abandona la seva trajectòria carenada per a adoptar la referència de la hidrografia. Aquesta petita vall, subsidiària del riu principal (el Mur), queda administrativament dividida de forma força aleatòria seguint un parell de torrents minúsculs, amb l'afegit que un dels dos (anomenat Priewaldbach) transcorre entre dos assentaments separats per tan sols un centenar de metres: són els nuclis de Steirisch Laßnitz (pertanyent a Laßnitz bei Murau i, per tant, a Estíria) i de Kärntnerisch Laßnitz (pertanyent a Metnitz i, per tant, a Caríntia). Al capítol sisè reprendrem aquesta qüestió per a descriure la situació que es viu en aquest punt de les Muntanyes de Metnitz, l'únic sector on es manifesta, en una dimensió prou potent, el fenomen fronterer.

Però tal i com hem advertit més amunt, més enllà de les diferències internes detectades en l'àmbit d'estudi (aspecte que cal tenir permanentment present en aquesta investigació), si hom pren com a referència la totalitat de l'àmbit seleccionat, també apareixen paral·lelismes importants amb la Terreta. Per començar, el fet que les Muntanyes de Metnitz formin part d'un fragment alpí distanciat dels sectors més elevats: allunyat en termes geogràfics, però, especialment, en termes de processos socioeconòmics. El punt més elevat (Pranker Höhe) no arriba als 2.200 metres, mentre que l'altitud mínima no baixa dels 730. Es tracta, efectivament, d'un territori de muntanya mitjana o, seguint la dicotomia emprada en el món de la geografia germànica, d'un territori associat al domini del "paisatge cultural" (*Kulturlandschaft*) i on la presència del "paisatge natural" (entès com el paisatge d'alta muntanya poc alterat per l'acció directa humana –*Naturlandschaft*) és inexistent.

Però és potser la situació específica de les Muntanyes de Metnitz, a l'interior de la serralada alpina i lluny dels nuclis de població més importants (i, per tant, de les àrees urbanes més dinàmiques, ja sigui a nivell regional com a nivell nacional [*mapa 1.4*]), la característica que permet establir els paral·lelismes fonamentals amb la Terreta, perquè ens emmena a associar aquest sector amb una "posició perifèrica", ja sigui a escala regional com de tot el país. Des de qualsevol dels municipis seleccionats, hom necessita, en transport privat, més de noranta minuts per arribar a Graz (la capital d'Estíria) i més d'una hora per assolir Klagenfurt (que ostenta aquesta mateixa categoria a Caríntia). Naturalment, les mesures de temps augmenten considerablement si ens remetem al transport públic. Malgrat tot, aquestes mateixes ràtios d'accessibilitat ens fan avançar ja que el suposat caràcter marginal dels

municipis de les Muntanyes de Metnitz no pot ésser observat ni explicat de la mateixa manera que a la Terreta. Les dades de població actuals [taula 1.2] ens donen la pista definitiva sobre l'escassa rellevància d'una comparació directa i sense tenir en compte els contextos territorials, culturals, polítics i econòmics respectius.

Però el gràfic de la figura 1.6 posa sobre la taula el procés clau que sí que vincula definitivament tots dos casos d'estudi: la tendència al despoblament, que veurem també a la Terreta.⁴⁸ El gràfic mostra l'evolució demogràfica, durant els darrers cent cinquanta anys, dels cinc municipis. Més enllà de fer-ne una anàlisi individualitzada, posem en relleu una conclusió general: que la tendència cap al declivi demogràfic existeix, però és relativa. Si prenem com a referència l'any 1869, només hi ha un municipi (Metnitz) que hagi patit un declivi notable i gairebé ininterromput. Però si prenem com a referència l'any 1960, observem que altres municipis (Laßnitz bei Murau, Stadl an der Mur i, especialment, Sankt Lambrecht) se sumen a aquesta tendència. En tercer lloc, si prenem com a referència la darrera dècada (2000-2010), tots els municipis perden població, encara que en alguns casos (com Sankt Georgen ob Murau) sigui gairebé imperceptible. Al capítol 5 mostrem com les previsions del govern austríac indiquen pèrdues demogràfiques constants a mitjà i a llarg termini per a tota la regió (a banda i banda de la partió regional).

⁴⁸ Vegeu apartat 3.3 (capítol 3).

CAPÍTOL 2

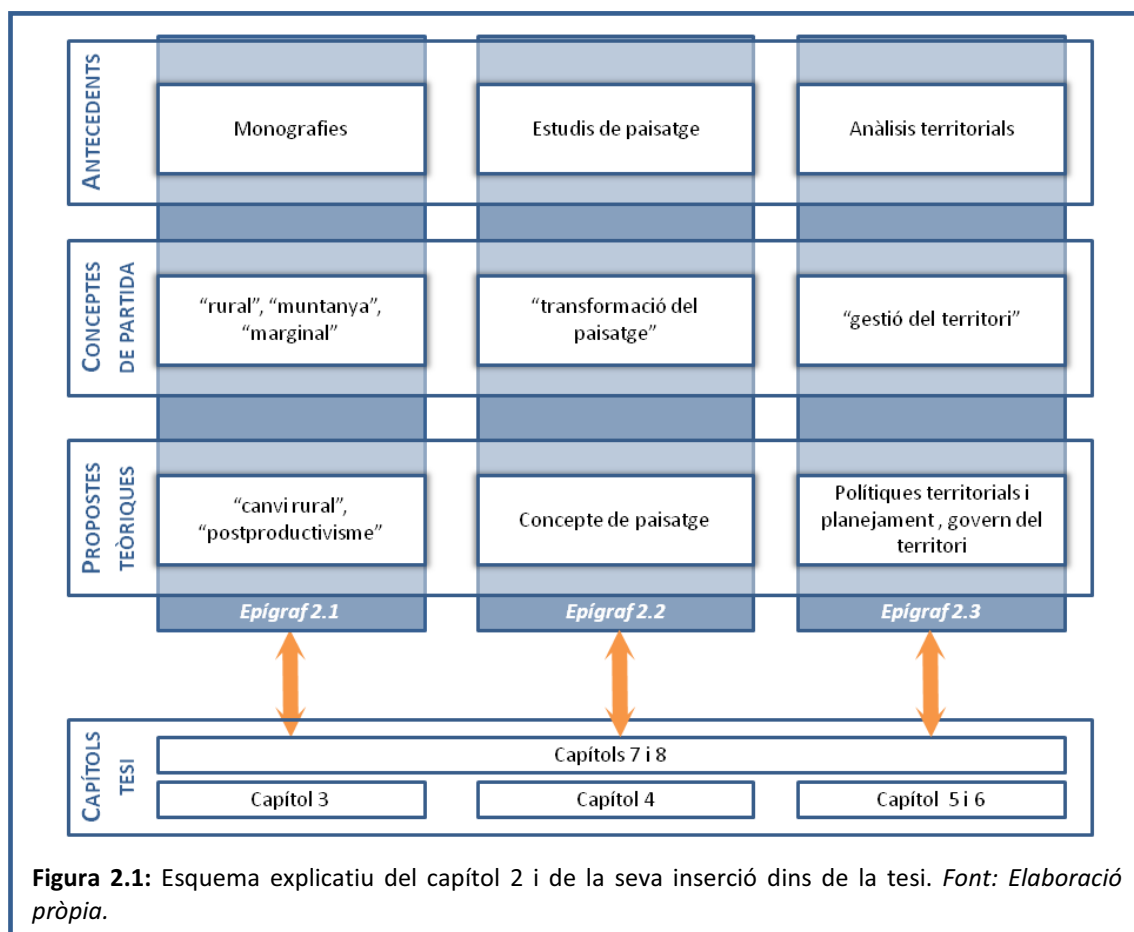
BASES TEÒRIQUES I PRECEDENTS DE LA RECERCA

Estructura del capítol

2.0 Sobre la naturalesa del capítol	62
2.1 L'evolució recent dels territoris rurals i de muntanya	64
2.1.1 La simplificació de la concepció del <i>rur</i> i del món rural en la modernitat	65
2.1.2 Transformacions recents i noves concepcions del món rural.....	69
2.1.3 Territoris de muntanya, territoris marginals? Aproximacions des del sud d'Europa	75
2.2 La dimensió paisatgística de les transformacions del territori	80
2.2.1 El paisatge com a concepte. Visions des de la Geografia	80
2.2.2 El paisatge i la cartografia com a instruments d'estudi evolutiu del territori	85
2.2.3 El paisatge i la història del territori	90
2.3 La gestió dels territoris rurals i de muntanya	93
2.3.1 Bases teòriques de la intervenció pública al territori.....	93
2.3.2 Alguns precedents de polítiques orientades al "problema rural"	97
a) Polítiques de vocació sectorial.....	98
b) Polítiques de vocació transversal	104
2.3.3 Nous reptes i noves estratègies en el govern del territori	109

2.0 SOBRE LA NATURALESA DEL CAPÍTULO

El present capítol aborda un conjunt d'idees prèvies, amb un caràcter epistemològic, que incideixen en la nostra tasca (tant des del punt de vista de la forma com del contingut). Des del punt de vista formal, qualsevol recerca necessita quedar inserida en un context teòric que presenti aquelles idees que, si bé no han inspirat directament la recerca, sí que formen part d'un *corpus* teòric, existent prèviament a la realització de la recerca, i que cal esmentar per tal de situar el treball en un sector concret del panorama acadèmic. Pel que fa als continguts, aquesta part de la recerca també és necessària, perquè esmenta aquelles idees i plantejaments en què s'inspira la investigació pel que fa a la selecció del tema d'estudi, però també perquè al·ludeix a tot allò relatiu a l'enfocament teòric adoptat per a afrontar la resolució dels problemes i per a proposar-ne les solucions.

D'acord amb el que hem exposat al capítol 1, aquestes pàgines estudien un territori rural, de muntanya, despoblat, allunyat de les dinàmiques urbanes i administrativament dividit. La formulació del problema a tractar (o, més ben dit, dels problemes a tractar), ha estat ja esmentada a l'apartat 1.1: l'estudi dels canvis que han afectat el territori (des del punt de vista socioeconòmic), les transformacions que ha experimentat el paisatge, i les polítiques

territorials que s'hi executen. A nivell formal, hem organitzat aquestes idees a partir de tres conceptes de partida, que són aquells que marquen els elements del marc teòric escollit i que, al mateix temps, són justificats per l'existència prèvia d'uns antecedents o estudis que ja han tractat prèviament els problemes formulats [figura 2.1].

A efectes pràctics, en el present capítol hem adoptat la següent classificació temàtica: un primer apartat (2.1) que es concentra en el repàs d'allò que ha succeït al món rural i, especialment, a la muntanya, durant el període històric més recent; un segon apartat (2.2) que se centra en com han incidit aquests canvis en el territori i en el paisatge; i, finalment, un tercer apartat (2.3) que explica quines són les respostes formulades i aplicades per part dels poders públics i altres agents. En cadascun d'aquests apartats transitem entre antecedents, els conceptes de partida formulats per nosaltres i obtinguts dels treballs previs, i les teories consolidades existents.

Un assumpte de màxima transcendència que cal deixar clar des d'ara té a veure amb el paper que juga aquest capítol en el conjunt de la recerca. L'estudi en profunditat d'un territori i de les seves dinàmiques des de la geografia exigeix una voluntat associada a la recerca dels problemes "reals", aquells que es manifesten de forma tangible en el territori. Aquests problemes tenen una naturalesa complexa i, per tant, no admeten una interpretació simplista ni lineal. La transversalitat dels problemes que són tractats, però –especialment– la nostra pròpia manera d'afrontar-los ens ha portat a atorgar un pes relatiu –i, per tant, no absolut– a cadascuna de les propostes teòriques existents al voltant dels problemes que nosaltres tractem. Dit d'una altra manera: hem optat, com a principi general, per no emparar-nos de manera incondicional sota cap proposta teòrica concreta, sinó més aviat actuar segons el principi que cap formulació abstracta pot condicionar els fets i resultats que nosaltres obtenim de l'estudi –lliure de prejudicis epistemològics– del territori.

Per aquesta raó, aquestes pàgines no constitueixen cap "estat de la qüestió" ni cap repàs exhaustiu sobre les múltiples propostes teòriques lligades amb cadascun dels tres problemes que tractem a la tesi. Això no significa que els continguts que hi apareixen no quedin convenientment recolzats per unes idees teòriques prèvies, que són les que hem inclòs en aquest capítol. Però sí que implica que aquells aspectes que no hi tenen incidència directa hagin estat deixats de banda.

Dit això, estem en disposició de justificar tant l'estructura interna del capítol com el seu contingut. En aquest sentit, la successió dels epígrafs respon a la necessitat de fer intel·ligible l'exposició dels continguts de cada apartat. Així, per a cadascun d'ells hem seguit una seqüència que parteix de l'explicació dels conceptes clau, per després poder passar a la descripció de les diferents propostes explicatives existents a la literatura i, finalment, esmentar

alguns exemples a través dels quals s'ha considerat una determinada concepció epistemològica del problema. La divisió temàtica adoptada (ja esmentada) troba un altre element justificatiu en el fet que cada apartat del capítol 2 es relaciona amb un capítol determinat de la tesi [figura 2.1]:

- L'apartat 2.1 aborda, en primer lloc (epígraf 2.1.1) els conceptes centrals ("rural" i "muntanya") que es troben al darrere de les teories explicatives dels canvis recents registrats al món rural (epígraf 2.1.2) i que, al seu torn, han permès comprendre l'aparició d'uns territoris marginals (que sovint s'han associat, precisament, a indrets rurals i de muntanya –epígraf 2.1.3).
- L'apartat 2.2 aporta un altre concepte central de la recerca, el de paisatge (2.2.1), que serà tractat des d'una perspectiva geogràfica. El vector temporal ens permet comprendre com els canvis han estat entesos com una eina d'anàlisi i de comprensió del paisatge (2.2.2). En aquest sentit, volem posar l'accent en una aproximació que té en compte diversos punts de vista, per a aconseguir comprendre aquests canvis en el territori (2.2.3).
- L'apartat 2.3 recull el significat de les polítiques públiques, del planejament i de l'ordenació del territori com a modalitats d'intervenció espacial (epígraf 2.3.1); concentra aquestes idees en els territoris rurals i de muntanya (epígraf 2.3.2); i, finalment, recull algunes de les propostes recents sobre aquesta qüestió (epígraf 2.3.3).

2.1 L'EVOLUCIÓ RECENT DELS TERRITORIS RURALS I DE MUNTANYA

Molts territoris rurals i de muntanya han sofert, durant les darreres dècades, processos de despoblació més o menys intensos; amb ells, les formes de vida (que acostumem a anomenar, en un exercici de notable simplificació, "tradicionals") han anat gradualment desapareixent. La conseqüència general de tot plegat ha estat un abandonament del territori en aquestes àrees, on el paisatge també ha sofert canvis irreversibles. Aquest procés descriu, de forma molt simplificadora, allò ocorregut a l'àmbit d'estudi d'aquesta recerca; per aquesta raó serà objecte d'atenció en el present apartat. Abans d'afrontar la seva anàlisi, però, hem de fer-nos ressò de les idees de partida i plantejar-nos què signifiquen i com s'han interpretat des del món acadèmic els canvis que han marcat l'evolució recent d'aquests territoris.

2.1.1 La simplificació de la concepció del *rur* i del món rural en la modernitat

El concepte de *rural* és el primer que al·ludeix la recerca, i per això representa el punt de partida del present capítol. Com és sabut, una multitud d'autors, disciplines i enfocaments diferents han intentat aproximar-se a tot el que representa aquest concepte. Tot i això (i malgrat l'existència de definicions oficials)¹, no podem afirmar que hi hagi un consens universal sobre què significa exactament aquest terme i, especialment, sobre quina part del territori designa i quina no (Calatrava & Melero, 1999). Probablement, l'única característica definitòria d'allò rural esdevé la contraposició al fet urbà. Ras i curt: tot allò que no es pot associar a la ciutat (entesa més aviat en la seva concepció llatina d'*urbs* que no pas en el significat de la *polis* grega), s'associa a allò rural.

Un segon component definitori del territori rural és la seva associació recurrent amb tot allò relatiu a les activitats agràries. Una bona mostra d'això és la definició de l'adjectiu "rural" que apareix al diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans, que constata que és allò "relatiu o pertanyent als camps".² Aquesta vaga definició torna a remetre al problema etern: definir què és el "camp" i què és la "ciutat"; realitats que, malgrat que han esdevingut un objecte d'atenció important per part de les autoritats públiques a l'hora d'ordenar el territori sobre el qual actuen, mai no han estat fàcils de delimitar. Al marge de la posada en pràctica d'unes polítiques determinades en el suposat espai rural³, els estats i les institucions internacionals han aspirat a traçar amb precisió la separació entre el territori rural i l'urbà a través d'uns criteris establerts (normalment, uns indicadors de naturalesa quantitativa). En aquestes línies no ens aturarem a descriure aquesta qüestió perquè no dubtem del caràcter rural del territori estudiat, independentment del criteri que hom faci servir per a caracteritzar-lo.

El que sí que ens interessa és aprofundir en la naturalesa del concepte i observar les interpretacions que s'han formulat respecte d'aquest dilema. Cronològicament parlant, el primer autor que aborda la qüestió des d'un punt de vista modern (amb les premisses del rigor científic i de la globalitat del territori) va ser Ildefons Cerdà. La figura de l'enginyer de camins no tan sols és cabdal per la seva condició de pioner sinó, sobretot, per la potència del seu pensament, que ens atorga la clau explicativa de la vaguetat que s'amaga dins de l'adjectiu "rural". Fou Cerdà qui encunyà els verbs d'*urbanitzar* i de *ruritzar* en tant que dues formes o

¹ Segons l'OCDE (1986) i la Comissió Europea (1987 i 1988), "el món rural és el conjunt de regions o zones amb activitats diverses (agricultura, artesanía, petita i mitjana indústria, comerç, serveis, etc.) en què es situen pobles, llogarrets, petites ciutats i centres regionals, així com espais naturals i conreats" (http://www.mapa.es/ministerio/pags/biblioteca/revistas/pdf_reas/r162_01.pdf p.17)

² Consulta realitzada al DIEC-2 *online* <<http://dlc.iec.cat/index.html>>.

³ Aspecte que tractarem en l'apartat 2.3.

processos de colonització del territori absolutament interdependents: la *rurització*, procedent de l'arrel llatina *rus* ("camp"), representa una primera alteració de l'entorn natural mitjançant l'activitat humana; la *urbanització* implica un estadi més avançat en la transformació del territori (Soria y Puig, 1989).

Les circumstàncies històriques van fer que el precedent teòric de Cerdà fos incomplet⁴ i, a més, ignorat durant un segle (Soria y Puig, 1999). La seva recuperació actual i futura podria contribuir a afegir una reinterpretació de la naturalesa de les relacions entre allò urbà i allò rural, que han incrementat la seva complexitat a mesura que ha anat avançant el segle XX i que, com veurem tot seguit, han generat un important volum d'interpretacions (sovint fragmentàries).

Havent quedat descartada una concepció veritablement *holística* de la realitat rural, la percepció que ha dominat els esquemes intel·lectuals occidentals fins fa unes dècades ha estat la idea que associa allò rural estrictament amb el "camp", entès el camp exclusivament com un producte de l'activitat productora d'aliments i, sempre, a partir de l'oposició al que representa la ciutat. Aquests plantejaments han incidit en la manera com es percep i s'interpreta el món rural des de la geografia. Fins els anys 1960, els geògrafs i molts altres professionals que es dedicaven a estudiar la societat rural, prenien com a referència teòrica en aquest camp els treballs de Ferdinand Tönnies (1957) i la seva distinció entre els conceptes alemanys de *Gemeinschaft* ("comunitat") i de *Gesellschaft* ("societat"), a través dels quals etiquetava el procés de separació entre el "camp" (associat al primer concepte) i la ciutat (associat al segon). Pahl (1966) fou qui trencà amb aquest esquema, encara que mantingué una dualitat conceptual semblant entre el nivell "local" i "nacional" (Phillips, 1998). La distinció de Tönnies seguí present a la literatura, transformant-se en una diferenciació entre estils de vida "rurals" i "urbans", com a l'obra de Williams (1973).

Des del punt de vista de la geografia acadèmica, hom parla de la Geografia rural com una branca que estudia el que pot caracteritzar aquest món rural. Aquesta subdisciplina ostenta una certa tradició en molts països europeus: nasqué a la dècada dels anys 1950, i adquirí un pes específic important en el context francòfon i espanyol; en canvi, en el context anglosaxó cal esperar fins a la dècada de 1980 perquè prengui un lideratge en l'estudi del món rural (Woods, 2005). L'afinitat entre les nocions de "camp" i de "rural" condicionaren la seva tasca, fins al punt que la Geografia agrària o de l'agricultura es troba a la base de la geografia

⁴ Cerdà publicà la seva *Teoría General de la Urbanización* l'any 1867; en morir l'any 1876, quedà incompleta el que havia de ser el segon volum d'una "teoria de la colonització del territori": la "teoria general de la rurització".

rural, perquè el món agrari i el seu estudi des d'un vessant economicista ha tingut un paper fonamental en la comprensió dels territoris rurals.

Una conseqüència d'això és que els manuals de referència a Espanya o a França (com el de P.George, publicat el 1963) han tendit a ésser considerats com a tractats de Geografia agrària. Això no significa que en tots es produeixi una confusió entre els dos termes: seguint amb el mateix exemple, George diferencia la població agrícola de la població rural en què es troba la primera. Sigui com vulgui, durant un temps la Geografia agrària ha inclòs, implícitament, la Geografia rural. En el món acadèmic, aquesta ambivalència s'observa en contrastar la trajectòria dilatada de l'anomenada "Geografia agrària" amb la curta existència de la "Geografia rural" que, tanmateix, ha tendit a substituir la primera denominació durant les dues darreres dècades⁵.

Quines han estat les causes de l'estreta associació entre món rural i activitats agràries? Les aproximacions teòriques sobre la qüestió apunten a una arrel concreta: la implantació de la societat industrial, filla de la revolució industrial del segle XIX i de l'aplicació d'un paradigma modern al territori rural (Ojeda, 2004). En aquest sentit, l'anomenada "crisi de l'agricultura tradicional" de base orgànica (Wrigley, 1993; Naredo, 2004) és entesa com la desaparició progressiva d'un mode particular de relació de la societat amb el territori que ocupa i que construeix amb la seva activitat. Una relació que ningú no dubta que anava molt més enllà d'allò estrictament agrícola: precisament, les recerques d'història agrària descriuen un món "rural" pautat per la multiplicitat d'activitats de tota mena (Saraceno, 1987).

El producte de la implantació del model productiu industrial en les activitats agràries equival a la conformació del que molts autors anomenen un model "productivista" (Lowe *et al*, 1993; Bowler, 1992), adaptat a les exigències del sistema industrial modern o "fordista", i que hom resumeix en tres processos clau: intensificació de tota mena d'*inputs*, concentració de recursos com la mà d'obra, i especialització de productes (Friedmann & McMichael, 1989). Tot plegat va conduir a la integració de l'agricultura en el sistema de subministrament alimentari com una activitat sectorialitzada més, amb efectes molt desiguals entre les explotacions agràries: aquelles que millor s'adaptaren a aquest sistema se solien correspondre amb les que comptaven amb una estructura modernitzada i una mida superior; en canvi, les de mida inferior van quedar marginades dels circuits de comercialització pel fet de no poder competir amb els grans grups de distribució al detall, erigides com els agents que marquen la pauta en la fixació dels preus dels aliments (Ilbery i Bowle, 1998).

⁵ Per exemple, a Espanya el primer congrés de Geografia agrària se celebrà el 1980; en canvi, el grup de Geografia rural de l'Associació de Geògrafs Espanyols data de l'any 1989, data de la divisió d'aquesta organització en grups de treball.

Aquest conjunt de canvis vingué acompanyat d'un procés de reestructuració molt intens dins de les activitats agràries que arrossegà tot el món rural a un període de dificultats en molts sentits. El reconeixement d'aquestes dificultats per part de les institucions provocà la implicació dels poders públics en el món rural; una intervenció que ha generat molts debats fins a l'actualitat, i que forma part de la realitat del món rural present i, probablement, futur.

En relació amb aquesta qüestió (i independentment del que presentem en el darrer apartat d'aquest capítol), en aquest epígraf ens interessa puntualitzar que va ser als EUA i a partir de la Gran Depressió on es produïren els primers esforços públics en matèria agrària, esforços que es vincularen amb determinats problemes "ambientals" (d'erosió de sòls, especialment) que s'associaven a les transformacions del camp. És també a partir d'aquell moment que l'agricultura i el món rural van ser víctimes d'aquesta associació perversa; a partir, concretament, de l'establiment d'uns paral·lelismes tan fortament fomentats que provocaren la utilització indiferenciada d'ambdós termes per a referir-se a la mateixa realitat (Lapping, 2006).

Més enllà de les particularitats de l'agricultura, la conseqüència més visible d'aquests processos en grans sectors del territori rural es deixà sentir en totes les facetes de la societat. L'anomenat "èxode rural" –expressió encunyada per Hannan (1970)– designa un flux migratori molt intens i continuat de població que abandonava els entorns rurals per a dirigir-se a les ciutats. La característica distintiva d'aquest procés, enfront de moltes altres fases emigratòries (recurrents en el territori rural), va ser el seu caràcter generalitzat i, especialment, la seva intensitat en termes espacials i temporals: el buidament demogràfic generat per aquest fenomen fa que en molts indrets hom parli d'un *abans* i d'un *després* en relació a la seva ocurrència.

A l'Europa meridional (inclosa la Península Ibèrica), l'èxode rural es produí durant les dècades de 1950 i de 1960, fruit d'un conjunt de causes complexes i entrelligades amb factors fonamentalment d'ordre macroeconòmic, i amb unes conseqüències irreversibles per al territori. El caràcter massiu de l'onada emigratòria féu que els modes de vida de les societats rurals patissin una ràpida desintegració. Tot i això, aquest procés va ser vist amb bons ulls per part de molts sectors (incloses les institucions de govern), almenys durant l'inici del procés. La causa d'això radica en una percepció del desplaçament de la població cap a les ciutats com a necessària per a ambdós contextos: el camp necessitava "expulsar" uns excedents de mà d'obra que obstaculitzaven la modernització de l'agricultura (entesa com l'assoliment d'unes mínimes condicions de competitivitat) (Ferrão i Lopes, 2004), mentre que la indústria urbana es trobava necessitada, al seu torn, de grans contingents de mà d'obra.

2.1.2 Transformacions recents i noves concepcions del món rural

Els grans canvis que afrontà el món els anys 1970 (crisis de 1973 i 1979) i 1980 (final de la Guerra Freda) obriren una nova etapa en l'estudi de les relacions socioeconòmiques: és el que des de la literatura s'anomena la transició d'un sistema capitalista "fordista" a un altre "postfordista" o, en termes generals i més enllà del sistema estrictament econòmic, de la "modernitat" a la "postmodernitat". En el món rural heretat dels anys posteriors a la segona guerra mundial, aquests canvis introduïren noves i profundes mutacions, que multiplicaren els seus efectes en diverses direccions.

L'any 1988, la Unió Europea, en la seva antiga denominació com a Comunitat Econòmica Europea, va fer públic un document titulat "El futur del món rural" (*"The Future of Rural Society"*), que ha estat considerat com la fita principal d'un canvi de paradigma pel que fa a la percepció del problema del món rural. Posteriorment, la signatura d'altres documents (declaració de Cork del 1996, Agenda 2000, entre d'altres) han consolidat aquesta presa de posició, incorporant objectius relacionats amb la popular noció de sostenibilitat.

Com és prou sabut, el vincle actual entre la realitat rural i la realitat agrària és més feble i difús que mai. La constatació, a tots els nivells, d'aquest fet, ha fet aparèixer de nou la idea de la complexitat intrínseca associada al món rural, sense que això hagi permès, però, aproximar-nos a una concepció unitària ("cerdaniana") del territori. El que sí que ha provocat és l'esclat d'un volum important de nous paradigmes epistemològics, que tracten d'explicar la naturalesa dels nous processos. D'entre tots ells, la teoria del "canvi rural" (o *rural change* –Ilbery, 1998) vol sintetitzar una nova manera d'aproximar-se als problemes del món rural, posant l'accent en una concepció de l'anterior en tant que espai de consum (a més de productiu). En aquest sentit, dues qüestions fonamentals són plantejades i estudiades pel món acadèmic: les noves pautes de relació entre el camp i la ciutat, i el paper canviant del món rural en l'economia capitalista i els seus efectes.

Les manifestacions d'aquestes relacions en el territori a partir dels anys 1960 i 1970 van provocar la reactivació dels múltiples debats entorn de la desaparició (o no) de les fronteres entre la *ciutat* i el *camp*; uns debats que, sovint, no són capaços de proposar un marc sòlid i sintètic sobre la qüestió (Solana, 2008). Un fenomen que va cridar l'atenció (tant de les autoritats com dels estudiosos) ha estat el procés de retorn al camp; una dinàmica aparentment contrària a la que feia unes dècades s'experimentà amb l'èxode rural, i que irromp en les societats occidentals: es tracta de l'anomenada "contraurbanització" (*counterurbanisation* –Berry, 1976; Cloke, 1985; Champion, 1989), fenomen que també ha

estat designat a casa nostra amb paraules com “suburbanització”, “periurbanització”, o “rurbanització”. Alguns treballs posteriors (Ferrás Sexto, 1995) confirmen aquestes tendències en determinats contextos rurals europeus, que en un inici tenien un radi d’acció limitat – eixamplat durant els darrers anys (Feria, 1998)–, però que ni molt menys afecten directament tot el territori rural.

Sigui com vulgui, l’arribada de població d’origen urbà a entorns rurals ha tingut conseqüències socials importants: el terme anglosaxó *rural newcomers* (Hoggart *et al*, 1995) vol identificar aquelles situacions relacionades amb l’exclusió o l’esclat de conflictes de base sociològica al món rural. L’explicació formulada posa de manifest una pretesa visió idealitzada del món rural per part de la societat urbana. En aquest sentit, la literatura anglosaxona parla d’un “idil·li rural” (*rural idyll*) a partir del qual es construeix una imatge d’un territori “innocent”, que conserva els seus valors genuïns, i on les relacions socials tenen encara un caràcter autèntic (Ilbery, 1998). Els nous col·lectius instal·lats en entorns considerats rurals i els conflictes amb les comunitats locals han donat lloc a conflictes, sovint explicats mitjançant l’acrònim anglès de “NIMBY”.

Els moviments de retorn al camp, però, han adquirit una dimensió molt més àmplia i heterogènia que el que representa la “contraurbanització”. En el cas d’aquesta recerca convé parlar d’altres moviments minoritaris, amb un caràcter alternatiu, però amb un pes específic important. L’exemple més rellevant és el del moviment *neorural* (Chevalier, 1985), iniciat els anys 1970, inspirat en els moviments com l’ecologisme o el pacifisme i, en general, contraris al capitalisme liberal (Folch Monclús, 2007). Aquest corrent promulgà un moviment de retorn al camp per deixar enrere la ciutat, entesa com el producte d’una cultura consumista i allunyada de les arrels “primitives” de l’ésser humà. La seva ocurrència es deixà sentir en les democràcies avançades de l’Europa occidental, i posteriorment penetrà amb força en països com Catalunya, on ha estat estudiat des de la seva aparició (Martínez i Illa, 1987; Nogué, 1988).

Estudis més recents (Folch Monclús, 2008) ens indiquen que, en l’actualitat, aquest terme serveix per a referir-se a una opció de vida que ha adquirit una base social molt més diversa i que, fins i tot, ha fet desaparèixer aquest element idealista que l’aglutinava en un principi. En consonància amb aquesta nova dimensió del concepte, altres accepcions s’hi podrien associar: ens referim especialment al terme alemany *Aussteiger* (Hovorka, 2007), que designa precisament un seguit de persones que decideixen marxar de la ciutat en la recerca d’un mode de vida alternatiu a l’estil de vida urbà (amb els valors que representa –consum, competitivitat, acumulació de béns tangibles), però que no necessàriament està inspirat en els moviments alternatius anteriorment citats.

L'estudi dels fenòmens de retorn al món rural encara rep una atenció important per part dels estudiosos. En molts casos han conclòs que, tot i que aquest moviment migratori encara té una base molt heterogènia i, per tant, esdevé quelcom complex, actualment estan sovint vinculats a factors estètics com el gaudi de la natura i, en general, del medi ambient. Els anomenats *amenity migrants* (Moss, 2006) són els protagonistes de l'anomenada "naturbanització", entesa com una "forma específica de contraurbanització" (Prados, 2006: 104) que constata unes altres formes de creixement no vinculades a la dinàmica d'expansió territorial urbana, i que marca una inflexió demogràfica en àrees que compten amb un espai protegit i que constitueixen, precisament a través d'aquest aspecte, un pol d'atracció de població. Alguns autors apunten que la creació o la preexistència d'espais protegits exerceix influències positives sobre les àrees rurals en relació amb factors com el desenvolupament de l'economia de les activitats d'oci i que aprofiti els potencials locals, acompanyada de la necessària inversió pública per a mantenir i renovar les infraestructures.

Les transformacions recents del món rural es manifesten de forma paral·lela en els canvis de caràcter agrari, que molts autors interpreten com una fase de transició des del model "productivista" industrial a un altre model, anomenat generalment "postproductivista", en què l'objectiu (almenys teòricament) és integrar l'agricultura amb altres dimensions (econòmica i ambiental) del món rural, amb l'objectiu de reduir els efectes negatius que provoquen els canvis en l'activitat agrària (a nivell ambiental, però també social i territorial) (Ilbery i Bowler, 1998). Per als defensors d'aquesta aproximació, l'any 1992 esdevingué una fita clau en aquest procés, en tenir lloc tres esdeveniments de primera magnitud que van marcar el camí de l'agricultura fins a l'actualitat: ens referim als acords del GATT, que van representar una passa definitiva cap a una liberalització dels mercats; a la Cimera de la Terra de Rio de Janeiro, que posà definitivament el problema ambiental global sobre l'agenda d'actuació dels governs; i a la reforma "McSharry" de la PAC, que aplicà uns nous principis que pretengueren deixar enrere els objectius inicials lligats a la producció en massa.

Segons aquesta argumentació, la transició s'està realitzant mitjançant un canvi de principis bàsics: de la intensificació a l'extensificació (reducció dels *inputs* i dels efectes ambientals), de la concentració a la dispersió (afavoriment de la reducció de la mida de les explotacions), i de l'especialització a la diversificació (recerca d'activitats complementàries de caràcter no agrari). Seguint aquest argument, les explotacions agràries es veurien forçades a escollir entre diferents itineraris o camins per al seu desenvolupament: la continuació de la producció d'aliments amb l'ajut de la biotecnologia, la diversificació dels ingressos mitjançant

la pluriactivitat, o l'extensificació centrada en explotacions a temps parcial (basades en agricultors retirats o semiretirats) (Ilbery i Bowler, 1998).

El primer procés posa èmfasi en el producte que generen les explotacions en incorporar-se a la dinàmica de mercat i en introduir en els seus procediments els *inputs* de la modernització agrària. La mercantilització (*commoditization*) posa èmfasi en aspectes socials, i segueix el principi que totes les explotacions acabaran incorporant-se a la dinàmica de mercat (*subsumption*), segons el principi de la reestructuració que anuncià l'anomenada "teoria de la dependència". El foment de la pluriactivitat i la supervivència de moltes explotacions de caire familiar (independentment de la seva dimensió física o econòmica) han provat que els plantejaments teòrics (que fins i tot han generat un seguit d'etiquetes que classifiquen els propietaris de les explotacions segons la seva estratègia –Mardsen *et al.*, 1989) no es trobaven exempts d'errors. En qualsevol cas, el foment de la pluriactivitat hauria de marcar el salt cap a una nova concepció del món rural. Al respecte, Saraceno (1987: 132) afirmava, més de vint anys enrere, que calia revisar alguns plantejaments teòrics que defensaven la inviabilitat d'explotacions "agràries, petites, modernes i rentables, basades en la pluriactivitat i que no representin un residu del feudalisme ni necessitin transformar-se en una explotació gran segons el lliure joc de la demanda del mercat o les mesures polítiques existents i la intervenció de l'Estat".

Malgrat que ningú no discuteix aquest canvi de paradigma, sorgeixen dubtes sobre l'abast real de l'impacte d'aquests canvis en el territori. D'una banda, alguns autors defensen que aquest model productivista o "*agriculture-as-rural*" (Lapping, 2006: 118) segueix essent fonamental, perquè domina les esferes del planejament públic en la major part dels governs.⁶ D'altra banda, la suposada superació d'un model basat en l'acumulació que implicaria el postproductivisme es posa en dubte per autors que assenyalen que més aviat caldria parlar d'un "neoproductivisme", perquè la producció continua situant-se a la base del sistema (Armesto, 2005).

Més enllà de la discussió acadèmica sobre els canvis que experimenten els espais rurals, no podem oblidar que el territori tendeix a funcionar per sobre de la seva caracterització més o menys teòrica; amb la qual cosa correm el risc de la generalització i d'un distanciament de la realitat tangible. El paradigma postproductivista, per exemple, ha rebut crítiques per continuar basant-se en principis economicistes i oblidar la base rural de la civilització europea, on

⁶ Un bon exemple de la dubtosa implementació definitiva d'aquestes idees és la PAC [vegeu apartat 2.3].

“l’entorn rural implica una profunda càrrega de significats acumulats al llarg de la història” (Tort, 1998: 193-194).⁷

En qualsevol cas, el món acadèmic ha proporcionat explicacions per a aquest seguit de mutacions. Per citar només un exemple, en geografia, quan les teories marxistes s’apliquen a l’estudi de la societat rural, els enfocaments “clàssics” com el de Tönnies (citats més amunt) s’abandonen perquè se’ls titlla d’imparcials i de no tenir en compte el fet que la societat rural estigui profundament marcada per una divisió de classes (Cloke, 1985; Newby *et al*, 1985). El canvi social que s’estava produint estava conduït, segons aquests autors, pel capital. En els darrers anys, alguns autors han proposat nocions com la de “reestructuració” (*restructuring* – Woods, 2005: 40) per entendre els canvis en el món rural a través d’un enfocament que integrava causes relacionades amb el consum i la mercantilització a l’explicació del fenomen del “retorn al camp”, posant l’èmfasi en el fet que aquest mot implica una transformació homogènia i generalitzada, que va molt més enllà dels canvis conjunturals o sectorials. En aquesta línia, a mitjan dels anys 1990 s’advertia que començaven a guanyar pes estudis realitzats des del punt de vista del consum i des de les identitats (Hoggart *et al*, 1995).

Un segon punt de vista el constitueix la teoria regulacionista (Goodwin *et al*, 1995), que es concentra en factors com la dinàmica de canvi derivada de les noves relacions socials al camp (Thrift, 1987). El problema d’aquests enfocaments és la dificultat de definir i d’identificar col·lectius homogenis com la “classe mitjana” (Phillips, 1998: 39), i de si comportaments socials com el consum depenen de la teoria de la divisió de classes. En aquest sentit, les visions postestructuralistes, que irrompen a mitjan dels anys 1990, critiquen que els estudis rurals es basin en un subjecte-tipus ideal (home d’edat adulta entorn dels quaranta anys d’edat, de raça blanca, heterosexual, amb formació universitària i amb uns ingressos relativament elevats – *Mr. Average*, tal i com l’identifica la literatura anglosaxona), mentre que la resta de col·lectius que es distancien d’aquest perfil havia quedat absolutament al marge del procés (Philo, 1992). Sorgeix, així, la geografia rural “dels altres” (*neglected others*) (Phillips, 1998: 42), al mateix temps que es considera que la complexitat de la societat rural actual, on les distincions de classe queden ocultes, es resumeix en una “detradicionalització” i unes noves socialitzacions a partir d’associacions de base heterogènia, on participen persones d’origen, classe i ocupació totalment diferents. Segons Urry (1995), això no significa que les distincions de classe desapareguin, sinó que resulta molt més difícil adoptar només aquest criteri.

⁷ La traducció és nostra.

Aquest darrer aspecte enllaça amb altres propostes recents, procedents del món anglosaxó i inserides de ple en debats al voltant de la influència de l'anomenat "gir cultural" (*cultural turn*)⁸ en els estudis rurals, o bé proposant noves etiquetes per a descriure la condició de rural (com la de "ruralitat" –*rurality*) que representen una dubtosa novetat, perquè insisteixen en l'oposició al món urbà com a tret distintiu (Cloke, 2006). Sigui com vulgui, les noves vies interpretatives de la *ruralitat* en relació al gir cultural inclouen l'enfocament "híbrid" (*rural hybridities*) com a forma d'aproximar-se a la complexitat més oberta, mitjançant fluxos que trenquin les fronteres convencionals entre el comportament i les formes humanes i no humanes.

Com a resultat de tot l'exposat fins aquí, el concepte de rural és actualment encara més difícil de definir, perquè és complicat trobar un tret comú que identifiqui tots els processos que hi estan implicats en aquesta noció (Ilbery, 1998) i, especialment, perquè l'aparició d'un conjunt nombrós d'etiquetes dificulta sovint un estudi serè i que vulgui optar per una concepció unitària del territori. A més, alguns autors (Halfacree, 1994) han defensat maneres compartimentades per a aproximar-se a la noció de rural, segons que es posi èmfasi en l'aspecte descriptiu, el sociocultural, la dimensió local de la *ruralitat*, o bé la representació social del concepte; d'altres han assenyalat que "una única definició [de rural] no és ni possible ni desitjable" (Ilbery, 1998: 2-3).

Altres aportacions (Davoudi & Stead, 2002) aposten per una triple perspectiva més o menys integradora del món rural: des d'un enfocament funcional (la ciutat i el camp es caracteritzen per tenir funcions diferents); des d'una dimensió politicoeconòmica (tot i formar part d'un mateix sistema, ciutat i camp presenten problemes econòmics diferenciats); i des de la concepció d'un *constructe* social: des d'idees lligades amb els trets distintius de la vida rural, ja siguin viscuts o imaginats (Woods, 2005) fins a aproximacions que defensen la *desterritorialització* de la idea del rural.

Independentment del debat sobre la definició del terme, molts autors posen en evidència una important paradoxa: mentre que els canvis socials estan empenyent cap a la progressiva desaparició de la societat pagesa (almenys tal i com ha estat concebuda històricament), el sentiment de pertinença al món rural es reconfigura continuadament i, fins i tot, pren força en diversos contextos. Per exemple, els mitjans de comunicació treballen, avui més que mai, en una reconstrucció semàntica del mot; fins i tot, un nombre elevat de governs o d'altres corporacions administratives compten, en el seu organigrama, amb ministeris,

⁸ Vegeu apartat 2.2.

departaments, agències o instituts que regeixen la seva actuació executiva entorn d'aquesta etiqueta, que sol aparèixer cada cop més.⁹

La *multidimensionalitat* intrínseca al concepte sembla que quedi reforçada amb aquests processos; i, encara que alguns autors insisteixin en posar en relleu que el context actual convida a associar “rural” amb un *constructe* social (Woods, 2005), les conseqüències de la seva aplicació en àmbits com la política pública ens fa pensar que, més enllà d'un *constructe* mental, en geografia hem de seguir parlant d'una realitat territorial. Aquesta reivindicació ha estat sintetitzada amb una expressió anglesa: el “gir territorial” (*territorial turn*), que ha estat associada a una concepció del món rural capaç de superar el biaix agrarista mitjançant una reconceptualització de la teoria social. Aquest canvi de concepció s'ha plasmat en alguns treballs de la geografia francesa,¹⁰ però també en les anomenades “noves geografies regionals” (Farinós, 2001), i ha estat interpretat per alguns autors com un intent de deixar de banda els enfocaments que plantejaven el camp i la ciutat com a realitats antagòniques, i afrontar-les com a fenòmens complementaris i interdependents (quelcom que ja defensà Cerdà el segle XIX, tal i com hem exposat a l'inici de l'epígraf anterior).

2.1.3 Territoris de muntanya, territoris marginals? Aproximacions des del sud d'Europa

L'objectiu d'aquest darrer epígraf és concretar els canvis exposats als epígrafs anteriors en una secció del territori més concreta: els espais de muntanya. Ho farem aportant algunes explicacions sobre els factors que han provocat la marginació d'aquestes àrees, com també citant treballs que constitueixen precedents per a aquesta recerca.

A causa de determinats factors lligats a l'orografia, el clima o el desenvolupament del sistema econòmic, els territoris de muntanya han esdevingut sovint territoris marginals. És des d'aquest punt de vista que ens interessa apropar-nos a les construccions teòriques de nocions com “àrea de muntanya” o “muntanya mitjana”, així com a la manera com han estat tractades per part de les institucions.

Com en el cas del mot “rural”, les institucions governamentals treballen amb definicions oficials de “muntanya” que, mitjançant criteris establerts, permeten designar el qualificatiu de “zona de muntanya” a un territori. Com és lògic, aquests esforços es topen amb la dificultat afegida de funcionar amb criteris administratius, fins al punt que, en realitat, aquestes

⁹ El cas espanyol, amb la creació, el 2008, del MARM, seguint la tendència del DEFRA britànic, posa de manifest que la tendència iniciada al món anglosaxó d'incloure la paraula “rural” i excloure “agricultura” s'està expandint en altres contextos.

¹⁰ Alguns treballs representatius en aquesta línia són, però, “clàssics” de la geografia francesa, com els de Chambordeon, Mathieu, Jollivet o Kayser (Ferrão i Lopes, 2004).

classificacions no parlen de “territoris de muntanya”, sinó d’unes unitats administratives (municipis, comarques...) que són qualificades “de muntanya”. Independentment d’aquest fet, en alguns documents jurídics es posa de manifest, encara que sigui de forma implícita, una diferenciació entre àrees de muntanya: ens referim a la individualització de l’alta muntanya i la separació respecte de la “muntanya mitjana”, encara més difícil de quantificar.¹¹

Sigui com vulgui, la recerca sobre la muntanya ha estat una constant durant les darreres dècades i des de perspectives múltiples. Hom podria afirmar que aquesta atenció específica, tant per part dels científics com de la societat en general, sorgeix com una conseqüència indirecta del procés històric d’urbanització: no és casual que sigui en els ambients de les grans urbs europees on arrenca l’esperit romàntic de redescoberta de la muntanya; un moviment que ha desembocat en un vessant esportiu (l’alpinisme com a pràctica del muntanyisme), però també en un vessant *científicista* (el pirineisme com a exemple il·lustratiu en el nostre context).

En l’actualitat, moltes institucions han engegat programes ambiciosos per a conèixer i explicar, des del mètode científic, la realitat de la muntanya. El 1973, l’ONU, a través del projecte de la UNESCO *Man And Biosphere* (MAB), va arrencar el programa d’estudi de l’impacte de les activitats humanes als ecosistemes de la muntanya i de la tundra (Price, 1999: 10). Aquesta iniciativa va tenir un caràcter pioner perquè va representar el primer precedent de recerca integrada (interdisciplinària i en diversos sistemes muntanyencs d’arreu). A partir d’aquell moment, han anat sorgint una multitud de programes i de projectes amb un origen, uns objectius i uns resultats molt diversos; alguns d’aquests projectes tenen un propòsit molt específic (com les investigacions sobre les dinàmiques de les glaceres en un context d’escalfament global, o les que tenen a veure amb els riscos naturals i els episodis meteorològics extrems lligats al canvi climàtic). En aquestes línies destaquem algunes iniciatives que tenen un caràcter transversal i que sovint estan impulsades per Administracions, com el Fòrum Alpí, creat el 1994 com a plataforma que recull les propostes de recerca a nivell “panalpí” i sota les directrius de la Comissió Europea (Perrin-Sanchis, 1999).

Com hem apuntat més amunt, les àrees de muntanya solen encapçalar aquells territoris que no van incorporar-se a determinats processos generadors de rendes (identificant-se, d’aquesta manera, amb adjectius com “marginals” o “perifèrics”). En general, les activitats socioeconòmiques d’aquests territoris s’han caracteritzat per una economia fonamentalment agrària. Però els canvis recents han afectat aquests espais de manera molt diversa: per exemple, al Pirineu han anat configurant una dualitat sorgida dels efectes contradictoris de les

¹¹ Per exemple, a les DPOTPA es parla d’una muntanya baixa i mitjana, en contrast a l’alta muntanya.

noves activitats lligades al consum i l'oci (i fruit de les darreres transformacions, que molts autors estudien segons el ja esmentat paradigma postproductivista –Arqué *et al*, 1982).

La segona noció al voltant de la qual gira aquest epígraf és la d'“àrea marginal” o “perifèria”. Aportem al respecte alguns testimonis teòrics advertint prèviament que, com en el cas del terme “rural”, no existeix un consens sobre què és i què no és una perifèria. Ferrão & Lopes (2004) realitzen un exercici d'aglutinament dels criteris que fins el moment s'havien proposat de forma separada des de la tradició acadèmica. Així, parlen d'una aproximació al concepte de “perifèria” partir de quatre dimensions: entesa com a distància, com a dependència, com a diferència i com a discurs. La primera empra l'anàlisi espacial (*Spatial Analyst*) com a mètode per a establir el grau de *perifericitat* d'un indret a partir de conceptes com la fricció de la distància i els seus efectes traduïts en costos econòmics (per exemple, de transport).

En contrast amb els postulats que defensen un equilibri territorial induït pels mecanismes de mercat, els quals consideren les perifèries com quelcom conjuntural, es troben els plantejaments lligats al concepte de dependència, que interpreten un territori perifèric a través de les relacions i no pas de les distàncies, tot considerant-lo com un fet estructural (i no pas circumstancial). Es tracta d'aproximacions segons el model centre-perifèria que, al seu torn, s'aborden des de dues interpretacions diferents: el desenvolupament desigual d'acord amb la divisió espacial del treball (visió marxista d'autors com Baran, Amin o Palloix), o d'acord amb una visió liberal i funcionalista, basada en la noció d'endarreriment (treballs de Perroux, Myrdal o Friedmann).

Una tercera visió, més recent, del problema aprofundeix en les relacions entre els nivells global i local, i tracta d'evitar plantejaments dicotòmics, de manera que es concentra en les dinàmiques internes de les regions davant dels reptes globals (existeixen “perifèries”, i no pas “una perifèria” –Benko & Lipietz, 1992). Es tracta d'enfocaments que posen l'èmfasi en la diferència, i no tant en el fet d'esdevenir perifèric. I, en quart lloc, encara un discurs més recent, el que identifica la perifèria amb el discurs i li atribueix elements positius, lligats indefectiblement amb una posició llunyana o remota: elevat grau de conservació del medi ambient, riquesa cultural (social i patrimonial) intacta o, millor dit, considerada com a “autèntica”: en definitiva, elements que donen un valor fins ara inexistent a les perifèries.

Des de la geografia acadèmica, la comissió de l'UGI sobre dinàmiques de les regions marginals i crítiques (actualment anomenada “Marginalization, Globalization, and Regional and Local Responses”) ha tingut, durant uns anys, una línia de publicacions molt activa on s'ha abordat la condició de la marginalitat des d'un punt de vista teòric (Jussila *et al*, 1998) i també a partir de nombrosos exemples pràctics (Majoral *et al.*, 2000; Valença *et al.*, 2008). Des

d'aquests treballs s'incideix en l'esmentada incertesa de la condició temporal de l'estatus d'una regió marginal, així com de la importància de l'escala a través de la qual hom contempli les dinàmiques de la marginalitat (Leimgruber *et al*, 2003). Altres aportacions recorden que l'etiqueta de marginal apareix sempre des d'una concepció concreta del territori, sotmès a un procés de desenvolupament¹² que, al seu torn, genera desigualtats i que, fins i tot, permet diferenciar entre "perifèries" (territoris inserits en un sistema determinat, encara que en reben els impactes negatius) i "regions marginals", que queden fora del sistema (Schmidt, 1998).

Les regions marginals es podrien identificar amb el que ha estat anomenat el món rural "clientelista" (*clientelist countryside*) (Mormont, 1990), constituït per territoris de vocació agrària i situats en àrees de muntanya on l'agricultura i les institucions polítiques que la recolzen encara es mantenen gràcies a la cultura de la subvenció. En qualsevol cas, la major part de les àrees de muntanya a Europa ha patit transformacions importants a causa de les reestructuracions socioeconòmiques dels darrers dos segles. Queda clar que la naturalesa d'aquests canvis ha estat molt diferent, fins al punt que, seguint aquest criteri, podríem caracteritzar cada indret de manera individual. Ara bé: el procés que ha marcat aquesta evolució de la muntanya a l'Europa meridional, independentment dels efectes concrets, ha estat l'abandonament del territori: un procés que va més enllà de dinàmiques demogràfiques com l'èxode rural, perquè implica tot un conjunt d'impactes sobre el territori produïts com a conseqüència del cessament d'uns models d'ocupació i d'aprofitament a la muntanya. Per exemple, molts problemes ambientals actuals configuren la "cara oculta" de l'emigració cap a les ciutats i l'extensificació agrícola (Hoggart *et al*, 1995).

Tal i com venim apuntant des de l'inici del present apartat, les causes de l'abandonament dels territoris muntanyencs han estat apuntades per una multitud d'autors procedents de diferents contextos geogràfics.¹³ Al context espanyol, les formes de vida rural i d'aprofitament tradicional van començar a desintegrar-se quan es produí l'anomenada "revolució agrària" (Naredo, 2004), que formava part del projecte reformador il·lustrat. Els responsables d'aquestes actuacions es trobaven marcats per un esquema mental esbiaixat i clarament alineat amb una visió des dels territoris agraris més productius, que se solen associar amb la plana. El punt de vista adoptat ha tendit a ignorar la vocació diversa, en termes de productivitat, dels territoris muntanyencs (Ojeda, 2004).

¹² Vegeu epígraf 2.3.3

¹³ Per al cas del Pirineu català, la ja esmentada referència d'Arqué *et al*, 1982 és la que se sol fer servir en aquest sentit. Per al cas dels altres espais muntanyencs ibèrics, V.Cabero (1980) ha esdevingut la referència.

Acabem aquest epígraf afegint alguns dels treballs sobre les àrees de muntanya que s'han realitzat en les darreres dècades sobre àrees de muntanya, des d'una perspectiva geogràfica i atenent molts dels problemes que acabem de citar en aquest apartat. Pel que fa als territoris de muntanya ibèrics –i sense oblidar els precedents cabdals que representen obres mestres com la de Solé Sabarís (1951) o els pirineïstes germànics com Krüger (1936-1939), els primers estudis daten dels anys 1970, amb algunes tesis doctorals que han constituït treballs de referència en la perspectiva regional “clàssica”. Ens referim especialment a la tesi doctoral d'Ortega Valcárcel (1974) sobre les muntanyes de Burgos, la de Daumas (1976) sobre el Pirineu oriental aragonès, i la de García Ruiz (1976) sobre el Pirineu occidental aragonès. De les tres, l'aportació de Daumas ha representat, per a la nostra recerca, un veritable model, no només per l'enfocament i la forma de resoldre els interrogants sobre un territori de muntanya, sinó també pel fet que part de la seva àrea d'estudi coincideixi amb la Terreta.

És en aquell moment quan l'estudi dels territoris muntanyencs adopta una dimensió generalitzada per tot l'Estat, encara que els treballs comencen a orientar-se cap a problemàtiques més concretes: per exemple, els estudis de Ferrer Flórez (1973) i Salvà Tomàs (1978) es concentraren en l'anàlisi d'aspectes evolutius a la Serra de Tramuntana. Els anys 1980 es caracteritzen per l'eclosió de l'estudi del Pirineu català, també des de perspectives que van des de la transversalitat del món agrari (Tulla, 1981) als enfocaments pioners que tracten d'observar aquest territori des d'un punt de vista de l'economia de l'oci (López Palomeque, 1983) i les possibilitats de diversificació econòmica (Fluvià Font, 1983). Altres aportacions segueixen aproximant-se a la realitat de la muntanya des d'un enfocament més o menys transversal i encarat a l'anàlisi de dinàmiques del paisatge: per exemple, la tesi doctoral de Gurría Gascón (1983), o el cas recent d'Oserín Elorza (2007).¹⁴

A causa de l'enfocament de la nostra recerca i atesa la inclusió d'un cas d'estudi situat als Alps, deixem constància, a més de les obres clàssiques com la de De Martonne (1955), de l'aportació del geògraf alemany Bernhard Bätzing, coneixedor de la realitat global alpina, però que a principis dels anys 1980 va estudiar, des d'una perspectiva parcialment equiparable a la regionalista, un territori perifèric i de muntanya en el context alpí. Es tracta de la Val Neirasa, als anomenats *Alps Cotiennes*, un indret en l'interior de la serralada, fronterer entre les regions de la Provença i el Piemont, i que va patir dinàmiques molt semblants a les de la muntanya ibèrica (Bätzing, 1990). Dins de la mateixa serralada, però en el seu sector més oriental, la geògrafa austríaca Elisabeth Lichtemberger ha dedicat part de la seva llarga trajectòria

¹⁴ Les referències concretes d'aquests treballs es troben al web del grup de Geografia rural de l'AGE <http://age.ieg.csic.es/geografia_rural/index.html> [consultat el 14/03/2011].

científica a estudiar l'evolució històrica de l'espai alpí austríac, concentrant-se en els processos de canvi socioeconòmic i territorial al llarg de la història (Lichtemberger, 1959; 1965).

2.2 LA DIMENSIÓ PAISATGÍSTICA DE LES TRANSFORMACIONS DEL TERRITORI

El segon apartat de l'anàlisi teòrica es concentra al voltant del concepte de paisatge, que juga un paper central al llarg de tota la recerca (malgrat que només aparegui explícitament en determinades seccions). A causa de les característiques del propi terme, sorgeix una necessitat patent de definir-lo per a situar epistemològicament aquesta investigació. A partir d'aquest exercici, proposem un seguit de visions i de treballs que han seguit una determinada línia d'entendre el paisatge, en tant que instrument per a l'estudi del territori.

2.2.1 El paisatge com a concepte. Visions des de la Geografia

El paisatge és un concepte tan polisèmic com intangible i difícil d'aprehendre, perquè designa alhora realitats tan transcendents com la de natura i la de cultura; però, a més, ho fa des d'un enfocament alhora objectiu i subjectiu. El paisatge representa, doncs, una noció complexa i, consegüentment, difícilment comprensible si hom aspira a integrar tots els aspectes esmentats (Berdoulay, 2000 dins Ojeda, 2003). Una de les conseqüències d'aquesta heterogeneïtat són els nombrosos enfocaments científics, socials, artístics i tècnics que l'han adoptat en tant que realitat d'estudi (Bolòs, 1992). Dins d'aquesta varietat, a continuació posem l'èmfasi en un seguit d'aproximacions i d'interpretacions del terme des de la tradició geogràfica.

L'etimologia del mot català "paisatge", com en altres llengües romàniques, remet a la veu llatina *pagus*, que feia referència a la idea de "terra" o "camp", i que amb la configuració de les llengües romàniques ha donat lloc a paraules com "país" en el cas del català (Coromines, 1979-1991 [vol. VI]: 165-169). El fet que "país" també contingui una accepció relativa a la realitat més tangible d'un fragment del territori deriva de la seva vinculació amb la idea de "terra" en el seu vessant més material (Daveau, 1998). Amb aquests precedents, no resulta difícil deduir el fonament geogràfic del mot "paisatge", que es pot associar al resultat d'un procés històric de transformació del "pagus" per part de la població pagesa (adjectiu derivat de "pagès" que, al seu torn, fa referència a l'habitant del *pagus*) (Tort, 2006a).

Entès segons aquesta aproximació, el paisatge fa al·lusió al territori transformat per l'ésser humà, i, per tant, implica necessàriament una construcció cultural. Aquest és,

precisament, el postulat de la Geografia cultural (Sauer, 1965 [1925]; 1931). Aquesta arrel “pagesa” del paisatge constata la seva proximitat epistemològica amb el concepte de rural:¹⁵ seguint aquesta aproximació, fins i tot hom els podria considerar mots homònims, perquè ambdós fan al·lusió directa al món agrari (Paül *et al.*, 2010).

Alexander von Humboldt, l'autor més important durant l'etapa prèvia a la fundació de la geografia com a saber homologat, ja treballava amb una noció *holística* molt semblant a aquesta. Fins i tot hom considera la Geografia regional vidaliana com el primer precedent contemporani de la vinculació entre el món rural, l'agrari i el paisatge. Aquest sentir se seguia manifestant en la tradició francesa quan, anys després, Pierre George (1982 [1963]) posà de manifest que amb la roturació de terres de conreu i la creació d'espai agrícola es provoca una transformació d'una dimensió tan important que l'espai agrícola esdevé paisatge rural. En canvi, altres corrents importants de la disciplina vincularen el paisatge preferentment al seu vessant més tangible: aquell que designa les formes físiques de la superfície terrestre. Aquest enfocament es consolida ja a la darrerria del segle XIX (King, 1953), amb noms com el de William Morris Davis, considerat el pare de la Geomorfologia.

No és fins acabada la Gran Guerra que autors alemanys com Passarge “introdueixen el terme de geografia cultural en l'estudi dels paisatges culturals” (Belil i Clos, 1983: 178). Ho fan a partir del concepte de *Landschaft* (“paisatge” en alemany) que, com en altres llengües germàniques, també fa referència a la terra (*Land*), i que esdevé la clau en la trajectòria de la relació d'aquest mot amb la disciplina geogràfica. L'escola germànica esdevé llavors un referent en l'estudi del paisatge (*Landschaftskunde*), molt lligat amb l'estudi de la regió (Holt Jensen, 1992).

Els debats al voltant de la significació del paisatge per a l'estudi del territori a la geografia germànica van derivar en posicions enfrontades al voltant de la suposada excepcionalitat de la geografia. Determinades actituds posaven en relleu el paisatge “en tant que concepte de geografia regional i comparativa” (Troll, 1950), fins al punt que alguns autors consideraven l'estudi del paisatge (*Landschaftskunde*) i l'estudi de les regions (*Länderkunde*) gairebé oposats, arribant a identificar el primer amb una geografia de tall nomotètic –i, per tant, sistemàtica i suposadament científica– i el segon amb una geografia de caràcter idiogràfic –que busca l'excepcionalitat i que, consegüentment, no pot ésser considerada com a sistemàtica (Bobek & Schmithüsen, 1949).

Una concepció que fes compatible el vessant “natural” i el “cultural” del paisatge no arribà fins més endavant, amb la irrupció de Carl O. Sauer i l'escola de Berkeley. Insistirem,

¹⁵ Vegeu epígraf 2.1.1.

però, que la mateixa geografia alemanya ja s'encarregà, als anys 1920, d'encunyar un parell de conceptes que encara avui s'empren i que van significar una passa important en aquest procés d'integració. Ens referim als mots *Kulturlandschaft* ("paisatge cultural") i *Naturlandschaft* ("paisatge natural"), emprats per primera vegada pel geògraf austríac Norbert Krebs (1923). Podem interpretar que el que Krebs o altres geògrafs alemanys com Schlüter designaren com *Kulturlandschaft* es correspon amb el que George anomenà "paisatge rural": un territori "ruritzat" (seguint la terminologia cerdaniana) que es diferencia de la resta de territori perquè està roturat. En aquest sentit, la perspectiva germànica ha subministrat un programa de treball complet, en què "el conjunt de les formes culturals de l'àrea mereix la mateixa atenció que el de les formes físiques" (Sauer, 1931: 352).

Actualment, algunes de les línies d'estudi del paisatge més importants en geografia s'aproximen a una noció força semblant a la que hem descrit, amb una concepció sistemàtica del paisatge que, estudiada rigorosament per la geografia, donaria lloc a la "ciència del paisatge" (Bertrand, 1968) o a enfocaments més integradors, a partir de la combinació de variables biòtiques i socioeconòmiques (González Bernáldez, 1981). Una branca destacada en aquest sentit és l'anomenada "Ecologia del paisatge", resultat de l'aplicació de la ciència ecològica a una realitat molt més complexa, tal i com reconeixia Carl Troll, considerat l'iniciador d'aquest enfocament amb una expressió novament alemanya.¹⁶ L'actual Ecologia del paisatge, iniciada durant els anys 1980 per part dels acadèmics anglosaxons, busca integrar diversos vessants del paisatge sistematitzant-lo a través de la seva divisió en "unitats de paisatge" o *Landscape unities*, i tractant de comprendre el funcionament dels mecanismes biòtics a través de la identificació del paisatge com un mosaic format per una matriu (*matrix*), un conjunt de tessel·les (*patches*) i de corredors (*corridors*) (Forman, 1995).

La naturalesa multifacètica de la noció de paisatge provoca, però, que els enfocaments acabats de descriure no siguin capaços d'integrar uns altres components importants del concepte. Si afegim una nova definició de paisatge, que respongui a la manera com "les formes del territori son percebudes per les poblacions" (Ojeda & Delgado, 2007), introduïm un enfocament que tracta de posar en relleu la importància del vessant interpretatiu (la mirada o, en general, els sentits) en la idea del paisatge. Segons aquesta interpretació, el paisatge deixa de ser exclusivament una realitat física percebuda directament, sinó que també fa al·lusió a altres maneres indirectes o elaborades de captar-lo: per exemple, mitjançant les arts gràfiques o literàries (Nogué, 1985).

¹⁶ Ens referim al concepte de *Landschaftsökologie*, introduït per Carl Troll el 1963 en un escrit titulat "Über die Landschafts Sukzession" i traduït al català com "ecologia del paisatge".

La pràctica impossibilitat d'estudiar aquests fenòmens mitjançant les tècniques més *sistematitzadores* ha propiciat que en les darreres dècades s'hagin multiplicat els corrents d'estudi del paisatge des de la geografia. Molts d'aquests corrents es declaren hereus de la Geografia cultural saueriana, però sovint s'han caracteritzat pels seus esforços per a oposar-s'hi. En qualsevol cas, les anomenades "noves geografies culturals" s'interessen pels "llocs i els paisatges, però la seva atenció va sobretot a la construcció de categories socials que defineixen el sexe, la classe, l'estranger" (Claval, 1999: 39): aquest és el cas de molts geògrafs del món anglosaxó. A banda de les propostes pertinents, però, hom troba sovint que obren debats entorn el llegat de Sauer i l'escola de Berkeley: alguns l'acusen de simplista i proposen una concepció dinàmica del fet cultural; altres consideren que les respectives interpretacions han estat massa reduccionistes (Kramsch, 1999).

En relació amb aquests nous corrents (i també amb els nombrosos canvis que han afectat el món rural i el seu estudi),¹⁷ l'anomenat "gir cultural" (*cultural turn*) s'associa a una proposta teòrica que vol posar èmfasi en les dimensions no materials de la vida social i que marca un canvi respecte de l'interès tradicional en el món material (Holloway & Kneafsey, 2004). Alguns autors representatius de les tendències de les darreres dècades posen èmfasi en una geografia cultural basada en el component comunicatiu i, per tant, en la influència dels mitjans de comunicació en la conformació d'identitats intersubjectives. Un altre referent en aquest sentit és el d'Agustin Berque, que intenta comprendre el sentit que els grups socials atorguen al seu entorn. Les seves anàlisis se centren en la dualitat individu/medi i en els paisatges en què es manifesta. Per a comprendre millor aquest camp ha proposat nous conceptes, como el de "mesologia" o "ciència del medi en tant que no és únicament objectiu, sinó també viscut pels subjectes" (Claval, 1999: 34-35).

Per a uns altres autors, aquest "gir cultural" ha afectat la geografia humana com a branca del coneixement geogràfic, provocant un eixamplament dels plantejaments de l'escola de Berkeley (que posen èmfasi en tot tipus de representacions en el discurs –Jackson, 1999). Un exemple d'això el constitueix el que defensa V. Berdoulay (2002) quan creu que la Geografia cultural hauria d'atorgar un protagonisme més gran al subjecte, entenent la cultura com un fet que emana de l'individu i que es plasma en nocions com la de lloc.

De totes aquestes aproximacions, la d'Alain Roger (1997) és la que és capaç de reprendre la base geogràfica del concepte de paisatge (a partir de la seva relació amb la noció de país), encara que posant èmfasi en aspectes perceptius. Per aquest arquitecte, l'art (en tant que manifestació estètica humana) es troba en l'origen epistemològic de paisatge (o de la

¹⁷ Vegeu epígraf 2.1.2.

transformació del *país* en *paisatge* a través de la mirada). Roger defensa que el naixement del paisatge (en tant que terme modern) a Occident es troba unit al procés de *laicització* que caracteritza la pintura renaixentista (tant a Flandes com a Itàlia), i que fa que apareguin representacions escèniques (interpretacions, “mirades”) que, amb el temps, es traslladaran també a la literatura escrita i, posteriorment, a la fotografia.

Segons aquesta aproximació, el paisatge també es pot entendre com el fruit d’un cert refinament cultural d’una societat, de manera que alguns autors que afirmen que hi ha societats “paisatgeres” i “no paisatgeres” (Berque, 1995). Des d’aquest punt de vista, només determinades cultures orientals com la xinesa (a través del taoisme i del confucionisme) ha pogut, històricament, comprendre la idea de paisatge com una realitat independent, o *medial*, que discorre entre l’objecte i el subjecte, sense que hom pugui dir que pertany plenament a cap de les dues dimensions. La cultura occidental, de base grecollatina i modelada per la il·lustració i la revolució científica, ha entès el paisatge més aviat com una objectivitat “mecànica i lineal” (Ojeda, 2005).

Hom pot entendre que la proposta teòrica de Roger, que interpreta el paisatge a través d’una doble “artialització” (*arctialisation*), se situa, en el fons, en el doble vessant que ja anuncià la Geografia cultural i que es desprèn de la pròpia etimologia del mot. Així, hom parla d’un paisatge resultat d’una transformació humana del territori o “artialització *in situ*”. Al mateix temps, el paisatge també exigeix d’una “artialització *in visu*” o interpretació subjectiva a través de la mirada, que es projecta sobre el territori (o, més concretament, sobre el *pagus* creat amb el treball de centenars de generacions de pagesos).

En darrera instància, el paisatge s’entén com “un conjunt d’elements objectius contemplats per diferents subjectivitats”; elements que “es converteixen en petjades naturals i culturals objectivament presents a cada territori i subjectivament a cada percepció” (Ojeda, 2004: 274). Si aquest concepte juga en aquesta recerca un paper central és per la seva característica com a eina “d’interpretació unitària del territori” (Tort, 2006: 708) que pot ajudar a superar, per exemple, les diferències entre allò urbà i allò rural exposades a l’epígraf 2.1.1. I si el paisatge, entès com una categoria epistemològica, pot esdevenir una eina de “comprensió integral del territori”, pensem que també es podria convertir en un mitjà “d’intervenció integral” (Tort, 2006: 708).

La relació del paisatge amb el món rural i, per extensió, amb els problemes que l’afecten, ha permès que puguem situar el concepte que ens ocupa en el marc de l’interès general “en tant que un element significatiu del marc de la vida quotidiana i del benestar de la població” (Mata Olmo, 2006: 17). La vinculació del paisatge amb les polítiques públiques serà

un aspecte a tractar més endavant;¹⁸ de moment, posem l'accent en els processos d'institucionalització que han afectat el paisatge i que, d'acord amb les propietats apuntades fins aquí, han implicat una forta simplificació del seu significat.

Aquest darrer aspecte ha estat objecte d'atenció des de la geografia. Alguns arguments desenvolupats apunten a la idea que el planejament dels aspectes lligats a l'oci al món rural s'ha basat en un factor estètic, que associa el camp a un paisatge ideal que pot ésser gaudit mitjançant la recerca de valors com la tranquil·litat (Phillips, 1998). La creixent influència del turisme en el món rural provoca que molts territoris adaptin la seva essència (fins i tot la seva forma física) a la "mirada del turista" (*tourist gaze*) (Woods, 2005: 173) per tal de poder explotar aquest recurs. El declivi de les economies tradicionals i el sorgiment de les activitats terciàries no és suficient per a explicar aquesta readaptació dels territoris rurals. També cal tenir en compte el paper social creixent de tendències com el màrqueting, concretament l'ús de marques i símbols aplicats a paisatges, ambients, tradicions i pràctiques, per poder explotar el seu valor de canvi (Clope, 1992).

Aquestes reflexions es poden vincular amb altres més generals, com la discussió al voltant de les tensions entre la natura i la cultura. Un exemple il·lustratiu el mostren les postures que defensen que "la preservació de la «natura en estat salvatge» (*wilderness*)¹⁹ pot ésser interpretada com el desig de mantenir la puresa d'un paisatge no civilitzat i no humà, amb l'objectiu de preservar el món «tal i com va ésser creat»" (DuPuis, 2006: 125). Aquesta autora basa la seva reflexió en què Occident manté una estructura identitària dual ("nosaltres vs. ells"), que es manifesta igualment en el paisatge cultural i que es podria associar a la comentada oposició entre ciutat i camp.

2.2.2 El paisatge i la cartografia com a instruments d'estudi evolutiu del territori

Una determinada concepció del paisatge, en tant que element que aporta informacions múltiples en l'estudi diacrònic del territori, esdevé un element important en aquesta recerca, car dediquem un capítol que treballa sota aquestes premisses. En aquest context, partim de la base que la cartografia juga un paper essencial en la representació del paisatge, encara que sovint ho faci a despit de l'amplitud semàntica que caracteritza aquesta noció. Les tècniques i els precedents que desenvolupen aquest enfocament es recolzen en un factor fonamental per a l'estudi del paisatge: el temps. Tot seguit, aportem una breu descripció de com s'ha

¹⁸ Vegeu, al respecte, el subepígraf 2.3.2b).

¹⁹ Vegeu les implicacions d'aquest concepte als casos d'estudi de la recerca a l'apartat 7.3.

desenvolupat aquesta tradició científica, esmentant un grup d'estudis que, de pas, esdevenen precedents per a aquesta recerca.

Històricament, la dimensió temporal dels estudis del paisatge en geografia s'incorporà com a objectiu explícit des del moment en què els geògrafs alemanys parlaren de "cronologia del paisatge" (Holt Jensen, 1992: 45) i sobre la conveniència que una manera d'aproximar-se a la definició del paisatge era a través d'un punt de vista temporal, donant com a resultat un enfocament genètic o històric. L'objectiu ha estat, des de sempre, observar com evoluciona el territori a través de les seves formes, per tal d'obtenir evidències dels canvis que es produeixen però, especialment, dels factors que els originen i de les conseqüències que produeixen.

En aquest sentit, la geografia ha aprofitat des dels seus inicis el seu instrument més genuí (el mapa) per dur a terme aquests estudis evolutius del paisatge. Aquest fet ha vingut marcat per l'evolució dels mitjans tècnics, que han permès el progrés de l'estudi del territori "des de l'aire". Això significà poder introduir de ple una nova dimensió, l'aèria, que fins aquell moment només es podia aprofitar mitjançant la informació prèviament processada amb les tècniques geomètriques que emprava la cartografia.

La teledetecció o percepció remota (traducció de l'expressió anglesa *remote sensing*) fa al·lusió, precisament, al conjunt de tècniques que permeten la captació de la superfície terrestre des d'un sistema sensor, situat a l'atmosfera; al seu enregistrament a través de sistemes de recepció; i al tractament posterior d'aquestes informacions mitjançant l'anomenada *fotointerpretació* (Chuvienco, 2000). La seva evolució es fa patent quan hom compara les primeres imatges preses des d'un globus aerostàtic el 1859 amb les possibilitats d'obtenció actuals mitjançant satèl·lits artificials.

L'anàlisi del paisatge a través de la fotografia aèria es va introduir a finals dels anys 1930; l'assaig de Troll (1939) sobre l'ús de material fotogràfic marca una referència cabdal en aquest sentit. A mitjan segle XX aquest mètode ja s'havia emprat en diversos treballs. Durant la mateixa dècada, el *Land Survey* britànic aprofitava la *fotointerpretació* per obtenir un coneixement més precís del seu territori, encara que fos des d'un punt de vista civil o militar, i en un inici aliè a les disciplines científiques.

Però si la fotografia aèria va representar una passa definitiva per a l'estudi sistemàtic del territori i del paisatge, l'autèntica revolució es produí durant els anys 1970, amb l'aparició d'un seguit d'innovacions, tant en el camp de la teledetecció com en el del processament de dades alfanumèriques; aquests avenços van permetre el naixement de la fotografia de satèl·lit i de la cartografia digital, respectivament. Al seu torn, la cartografia es va veure profundament millorada gràcies als anomenats sistemes d'informació geogràfica (GIS o SIG, en català).

Els SIG són la suma de “hardware, software i procediments, dissenyats per a realitzar la captura, emmagatzematge, manipulació, anàlisi, modelització i presentació de dades referenciades espacialment per a la resolució de problemes complexos de planejament i gestió” (NCGIA, 1989). El fet que fa diferent un SIG d’una col·lecció de dades és que vinculen aquesta base de dades amb un seguit d’atributs a través d’una referenciació espacial; a més, la manera de processar la informació s’associa a la organització en diferents capes, de manera que el sistema és capaç de relacionar la informació recollida en les diverses capes.

La relació dels SIG amb la disciplina geogràfica es fa patent quan hom observa que els conceptes bàsics que donen la raó de ser a un SIG van ser els conceptes al voltant dels quals es produí l’anomenada “revolució quantitativa” en geografia (Gutiérrez Puebla & Gould, 2000). Les principals fites de la seva curta història se situen al Canadà, a la universitat de Harvard i al Regne Unit, fins arribar a un dels principals actors en l’actualitat: l’*Environmental Systems Research Institute* (més conegut com a ESRI), empresa que comercialitza programes com *Arc Map*, emprat en aquesta recerca. Com a apunt lligat al futur, val a dir que les tecnologies associades als SIG es troben en una evolució continuada i accelerada, en consonància amb els avenços en els recursos tecnològics per a la gestió d’informació de tota mena. Un dels reptes que afronten els SIG en aquests moments és difondre l’accés a la seva utilització. L’anomenat programari lliure podria esdevenir un recurs important en aquest sentit.

A mida que aquests mitjans tècnics han anat millorant i estenent el seu ús, la tècnica tradicional que permetia registrar i emprar les dades obtingudes a través de la percepció remota (és a dir, la fotointerpretació) va anar guanyant pes en els estudis sobre paisatge. Naturalment, el ventall d’estudis que ha originat aquesta nova tessitura és molt ampli. A efectes d’aquesta recerca, ens interessa únicament l’estudi de l’evolució de la superfície terrestre en general, que registra els canvis observats i els estudia en la globalitat del territori.

En aquest camp concret, quan el component cartogràfic passa a formar part de l’activitat diària dels geògrafs i dels altres professionals, s’estableixen determinades categories que permeten unificar l’esforç de *monitorització* o seguiment d’aquesta evolució del territori. Ens referim a les cobertes de sòl i als usos del sòl (*land cover* i *land use*, respectivament) (Turner *et al*, 1995).

Aquests dos conceptes es troben íntimament relacionats, però no signifiquen el mateix. Des d’un punt de vista teòric, la coberta de sòl inclou tots aquells elements que cobreixen la superfície terrestre; és a dir, la capa de sòl i de biomassa; és a dir, la vegetació natural, els conreus i els elements artificials. Aquest concepte es podria anomenar ocupació del sòl (Martí, 2005) i, de fet, nosaltres mateixos fem les dues accepcions indistintament. Per la seva banda, l’ús del sòl fa referència a un concepte que implica una dimensió implícitament

antròpica (perquè, al cap i a la fi, es considera la utilització que l'ésser humà en fa d'una determinada secció de la superfície terrestre). D'aquestes definicions deduïm que un determinat ús del sòl ha de quedar inscrit en un determinat mosaic de cobertes.

La *monitorització* dels processos de canvi en l'ocupació del sòl mitjançant cartografia constitueix només un aspecte entre d'altres tasques necessàries: bàsicament, la realització de treball de camp que permeti concentrar l'acció en processos que es manifesten a escala de detall; o la identificació de les forces de canvi a una escala més general. D'altra banda, en aquest exercici es posa en evidència que aquestes categories impliquen, necessàriament, una classificació de la coberta terrestre, amb totes les dificultats que representa un exercici que aspira a convertir en variables discretes una unitat continua, on les fronteres són sovint gradients espacials, i no pas elements lineals. Així, les nombroses classificacions de cobertes i d'usos del sòl són el fruit dels igualment nombrosos intents i estudis que han adaptat les categories a les especificitats del territori que estudien, però també a l'escala de treball (element fonamental, perquè determina les condicions en què l'observador capta els elements del territori).

Més enllà dels intents dispersos, existeix un projecte de rang internacional que representa la fita més rellevant en aquest esforç de capturar sistemàticament les modificacions que experimenta el planeta i que es manifesten en la seva superfície: es tracta del projecte *Land Use-Land Cover Change (LUCC)*, una iniciativa del "programa internacional biosfera-geosfera" (que respon a les sigles *IGBP*) que es va iniciar l'any 1994 i que estudia com els factors humans i d'ordre biofísic afecten les cobertes de sòl (i, per tant, també els usos associats), i quins impactes socials i ambientals genera aquesta canvi.²⁰ D'aquest objectiu central hom dedueix que es troba en sintonia amb les altres qüestions que tractem en aquesta recerca.

Uns elements fonamentals per a l'anàlisi de les cobertes i dels usos del sòl i la seva evolució són aquells que proporcionen mapes a gran escala sobre aquestes variables. A nivell europeu, l'Agència Ambiental Europea (EEA) s'encarrega del projecte *CORINE Land cover*, que ofereix la cobertura dels estats europeus a escala 1:100.000 i actualitzada cada deu anys, amb la voluntat de construir una fotografia de les cobertes de sòl i disposar d'una base de dades global per als assumptes mediambientals. Un projecte similar engegat formalment l'any 2004 a Espanya s'anomena *SIOSE (Sistema de Información sobre Ocupación del Suelo de España)* i declara uns objectius semblants als del *CORINE Land cover*.

²⁰ <http://www.igbp.net/page.php?pid=250>.

En darrer lloc, fem un recull d'un seguit de propostes científiques concretes que inclouen l'ús de la cartografia i la fotografia aèria o de satèl·lit en estudis evolutius de cobertes i usos del sòl desenvolupats en el context català i espanyol. Els testimonis citats formen un conjunt heterogeni, que barreja aportacions específiques i d'altres en què l'ús de la cartografia ha representat només una part de l'estudi en qüestió. Mitjançant aquests exemples volem mostrar l'atenció que l'estudi de l'evolució de les cobertes i usos del sòl ha suscitat davant dels canvis ocorreguts en el territori durant les darreres dècades. Volem posar l'èmfasi en aquelles àrees que comparteixen trets amb la nostra àrea d'estudi (processos d'abandonament del territori a la muntanya mitjana).

En el context espanyol, durant la primera meitat dels anys 1980 van aparèixer els primers estudis que advertien sobre les conseqüències dels canvis en l'activitat agrària en el paisatge, com el de García Ruiz, Lasanta i Sobrón (1985). Aquestes primeres aproximacions van culminar amb l'article de García Ruiz (1988), que posava explícitament de manifest els efectes físics de l'abandonament agrari a la muntanya. Investigacions posteriors han mostrat els resultats del canvi de la dinàmica agrària, en territoris concrets i des d'una perspectiva quantitativa (Lasanta, 1988). Aquests antecedents treballaven amb una concepció eminentment "física" del paisatge (referida a les alteracions morfològiques i biòtiques que representa el cessament de les explotacions).

Els treballs que desenvolupen estudis sistemàtics de canvis de les cobertes i dels usos del sòl mitjançant material cartogràfic també introdueixen explícitament la idea de paisatge i la seva evolució com a objecte d'estudi, sovint des de perspectives com l'Ecologia del paisatge. Destaquen algunes recerques centrades en la dinàmica dels espais litorals: la de Martí (2005) a la Costa Brava i la de Moreno Cuesta (2001) a la costa cantàbrica. Serra (2002) i Romero Vargas (2005) han seguit tècniques similars per a l'estudi de la comarca de l'Alt Empordà. En aquest darrer context territorial, altres aportacions també han aprofitat determinats elements representatius del paisatge cultural per a observar els canvis esdevinguts en ambients humits (Llausàs, 2008).

En una línia similar se situen els estudis afins a l'anomenada "ciència del paisatge", definida per George Bertrand i l'escola de Toulouse. La tesi de García Rayego (2002) empra l'anàlisi integrada del paisatge o GTP (Geosistema/Territori/Paisatge) per a l'estudi del paisatge natural de la comarca de Los Montes-Campo de Calatrava, mentre que Serrano (2009) segueix una perspectiva similar per a oferir un estudi de paisatge de les Muntanyes d'Ordal, entre les comarques del Baix Llobregat i l'Alt Penedès. Altres treballs han concentrat la seva atenció en espais de muntanya caracteritzats per dinàmiques d'abandonament. Es tracta de la tesi de

Martínez Pérez (2000) sobre la Vall de Gallinera (Marina Alta, Alacant); la de Varga i Linde (2008), centrada a la comarca catalana de la Garrotxa; i el treball de Barrachina (2008), centrat a la Vall Fosca (Pallars Jussà).

2.2.3 El paisatge i la història del territori

En l'actualitat, l'anomenada "crisi ambiental" o "ecològica" que afronta la humanitat, reconeguda des de l'oficialitat a partir de la redacció del primer "informe Meadows" (Meadows *et al*, 1971), ha estat analitzada a través de formulacions teòriques com l'esmentat "canvi rural" o el "canvi global" (afegint els canvis en les cobertes i usos del sòl apuntat a l'epígraf anterior –Badia *et al*, 2008). Al mateix temps, trobem un vincle lògic amb els esforços de les polítiques públiques per a gestionar aquests escenaris, fet que serà exposat a l'apartat següent.

El punt d'arrencada d'aquesta situació ha estat interpretat sobre la base de la transició des d'una societat agrària basada en un *input* energètic provinent de l'energia solar i vinculat al territori, a una altra societat industrial basada en un conjunt de fonts d'energia alienes al territori on són explotades (energies fòssils, nuclear i hidroelèctrica) (Sieferle, 1982 i 1997; Naredo, 2006). D'aquesta manera, per exemple, l'agricultura ha passat de representar una activitat productora d'energia per al consum final a una activitat consumidora de recursos (Krausmann, 2002).

Malgrat que alguns canvis protagonistes en els processos d'abandonament del territori tenen manifestacions aparentment senzilles (per exemple, l'aparició del gas butà o del motor d'explosió en contextos rurals va representar la substitució d'activitats com la producció de carbó vegetal o el treball agrícola amb bestiar boví o de peu rodó, respectivament), els importants efectes espacials que han generat ens obliguen a prendre en consideració un conjunt important de variables amb la finalitat de poder comprendre les manifestacions reals d'aquests canvis sobre el territori.

Una de les eines emprades per a explicar aquestes transformacions és l'anomenat "metabolisme social" o socioeconòmic, expressió emprada amb una certa tradició des de la ciència econòmica (Sieferle, 1990; Krausmann, 2002), però reformulada durant els anys 1980 des d'una perspectiva crítica per l'ecòleg Joan Martínez-Alier (1987). Aquesta aproximació pretén incloure determinades variables als balanços de fluxos que fins ara havien romàs ignorades, però que formen part de la manera com les societats aprofiten el territori des del punt de vista energètic. Es tracta de les formes d'obtenció de l'energia necessària en una societat, i de com aquests procediments han anat canviant al llarg del temps, especialment

durant els darrers dos segles, amb la industrialització com a procés que ha marcat el funcionament de molts territoris. Aquesta metodologia ha derivat en un seguit d'estudis sobre els balanços energètics d'una societat, depenent de la disposició de les entrades i de les sortides del sistema, així com dels fluxos. Per raons d'afinitat territorial amb la nostra recerca, destaquem els estudis realitzats a la regió metropolitana de Barcelona (Marull *et al*, 2010) i a Àustria (Krausmann, 2002) com a mostra representativa d'aquesta manera de treballar.

Una via que permet combinar les potencialitats d'estudi del territori que ofereix el paisatge amb les tècniques que acabem de citar és potenciant el treball coordinat des de diferents perspectives científiques, que aporten punts de vista diversos sobre una mateixa realitat d'estudi. L'anomenada Història ambiental (o Història ecològica) esdevé una perspectiva idònia en aquest sentit. Nascuda als EUA i a Alemanya (on es comença a desenvolupar amb el sorgiment i la consolidació del moviment ecologista), a Espanya no apareix fins a la transició, vinculant-se amb un conjunt d'historiadors agraris compromesos políticament, però patint una manca d'implicació per part dels ecòlegs (González de Molina & Alier, 2001). No és fins als anys 1990 que aquesta perspectiva es consolidà al nostre país, amb l'aparició de la publicació de *Ecología, campesinado e Historia* (1993), considerada com la primera aportació que s'alinea amb un enfocament ambiental de la Història. En el mateix any, Martínez Alier proposà l'estudi dels fluxos d'energia i els sistemes energètics mitjançant l'economia ecològica com una metodologia necessària en aquest enfocament.

Segons l'historiador Josep Fontana, la preocupació dels historiadors per les relacions entre l'ésser humà i l'entorn natural es remunta a la historiografia del segle XVIII. En aquest sentit, les formes d'assumir aquesta relació han estat molt diverses: des del determinisme ambiental i les posicions més materialistes, fins a les interpretacions que atorguen el protagonisme exclusivament als processos socioeconòmics i simbòlics (Sieferle, 2001). De tots els enfocaments, el de l'anomenada història ecològica és el que representa l'esforç *holístic* més notable, perquè sintetitza tres grans supòsits: la dinàmica evolutiva dels ecosistemes, les diferents modalitats d'organització productiva de les societats humanes, i el conjunt d'idees i percepcions que marquen les relacions entre la natura i l'ésser humà (González de Molina, 1993). Fins a cert punt, podríem traçar alguns paral·lelismes entre l'evolució de totes les propostes explicatives sobre les relacions històriques ésser humà-natura amb les propostes que ja hem repassat sobre la concepció del paisatge.

L'aportació d'un coneixement tan vocacionalment transversal com el de la geografia pot facilitar la construcció d'una "història del territori" (Giménez Font, 2007), a través de la qual poder unificar esforços provinents de diverses disciplines (enginyeries, Història agrària, Història ecològica, Ecologia, Arqueologia del paisatge, Geografia econòmica o Economia

ecològica, entre d'altres) en l'anàlisi del territori en tant que la suma de les relacions entre la natura i la societat (observades com dues categories absolutament interdependents i en coevolució). L'objectiu central és "l'estudi de l'evolució històrica del territori a partir d'una perspectiva alhora agroecològica i socioeconòmica" (Tello i Garrabou, 2007: 20).²¹

Els treballs en aquesta línia empren de forma recurrent la cartografia, per tal de dur a terme l'anàlisi de l'evolució històrica dels usos del sòl. Un altre aspecte interessant d'aquest enfocament és la seva consideració del paisatge com un veritable "algoritme socioecològic" (Folch, 1999): és a dir, com el resultat de la imbricació de factors objectivables i percepcions subjectives. Això significa tenir presents tant les relacions (els fluxos) entre els diferents components del sistema, com les causes (*driving forces*) que en generen els canvis; i, en darrera instància, això també significa recuperar la perspectiva de la complexitat inherent al territori i al paisatge, on la separació rígida entre especialitzacions no té sentit (Giménez Font, 2007). En darrera instància, aquest treball intenta comprendre els moments de canvi o ruptura històrics, que porten a una societat a modificar el territori que ocupa i utilitza (i, per tant, un paisatge cultural, construït o *ruritzat*).

Aquests plantejaments enllacen amb la nostra recerca en tant en quant l'estudi de l'evolució de les cobertes i dels usos del sòl mitjançant la cartografia i la fotografia aèria és considerat avui dia com una tècnica molt adequada per a afrontar els reptes ambientals (i, per tant, territorials) actuals de la nostra societat. En particular, la noció de paisatge agrari torna a resultar de gran utilitat, perquè permet concentrar-nos en les activitats agràries, responsables dels canvis del paisatge de gran magnitud a Europa i, particularment, en entorns altament *ruritzats*.

2.3 LA GESTIÓ DELS TERRITORIS RURALS I DE MUNTANYA

El tercer apartat del present capítol té com a objectiu abordar el rerefons teòric del tercer pilar de la tesi doctoral: la intervenció en el territori mitjançant polítiques públiques. Aquesta idea queda desenvolupada en tres epígrafs, que descriuen diferents aspectes d'aquesta intervenció: des dels precedents i les primeres teories sobre la necessitat del planejament, al desenvolupament d'algunes polítiques amb un impacte important als territoris rurals i de muntanya, a més dels debats actuals sobre la gestió futura d'aquests espais.

2.3.1 Bases teòriques de la intervenció pública al territori

²¹ La traducció és nostra.

Els orígens remots de la necessitat d'intervenir, amb uns criteris preconcebuts, en el territori tenen molt a veure amb les visions canviants sobre la natura. De manera sintètica, podem identificar dos moments en què es generen els darrers discursos dominants sobre l'entorn: amb la revolució industrial, quan hom concebé la natura com quelcom que calia dominar per a garantir el progrés humà; més endavant, amb l'aparició dels problemes de naturalesa ambiental, sorgí el paradigma que entén la natura com quelcom que cal protegir (Hoggart *et a.*, 1995). Així, la principal idea subjacent al model d'intervenció premeditada és la que té a veure amb el *desenvolupament*, un concepte que ha estat present des dels inicis de l'establiment del model de relacions socioeconòmiques capitalistes (Naredo, 2006). En concret, s'ha interpretat una necessitat de gestió per tal d'evitar l'afavoriment dels desequilibris socials i territorials (Gómez Orea, 2002).

D'aquesta idea sorgeix el planejament, entès com l'expressió moderna d'aquest esforç per a conduir el desenvolupament d'un grup humà. És al segle XIX i als ambients urbans on els problemes derivats de l'empitjorament de les condicions de vida generats amb la difusió industrial exigeixen aquesta primera intervenció. En aquest sentit, la menció, un cop més, a l'ldelfons Cerdà (tant al seu pensament com a la seva obra) és imprescindible: Cerdà enfrontà el problema de l'estudi de les condicions de vida de la classe treballadora;²² realitzà una proposta de construcció d'una nova ciutat, basada en uns principis radicalment innovadors²³; i, finalment, teoritzà sobre el planejament a les ciutats²⁴. Per aquestes raons, aquest autor ha d'ésser considerat com un precedent de primer ordre en el naixement i la difusió del planejament urbanístic, però també territorial (Soria, 1999).

El salt d'escala en la concepció del planejament que va propiciar el mateix creixement urbà no es va poder materialitzar, però, fins als inicis del segle XX. Els primers assajos amb un impacte important en el territori, més enllà de la realitat estrictament urbana, aparegueren a Escòcia amb el biòleg Patrick Geddes, però s'aplicaren als EUA (amb les idees del periodista i sociòleg Lewis Mumphord) i a la regió londinenca (sota el lideratge de l'urbanista Patrick Abercrombie), juntament amb els plans de regulació de l'activitat minera i dels seus impactes sobre l'abastament d'aigua a la conca del Ruhr (Shindegger, 1999), una de les regions més densament poblades del món. Curiosament, aquests intents (almenys els que tenen a veure amb territoris anglosaxons) tenien en la tradició geogràfica francesa la seva font d'inspiració última: concretament, en la geografia regional vidaliana i en l'anarquisme de Reclus i Kropotkin (Hall, 1996). La idea de *regió* resulta, doncs, fonamental en aquest procés, fins al punt que

²² Mitjançant la seva *Monografía estadística de la clase obrera de Barcelona*, publicada el 1856.

²³ Mitjançant la seva proposta d'eixample per a la ciutat de Barcelona, presentada el 1859 i aprovada el 1860.

²⁴ Mitjançant la seva *Teoría General de la Urbanización*, publicada el 1867.

forma part, genuïnament, de les primeres institucions que tenen com a objectiu l'aplicació dels principis del planejament.²⁵

Malgrat els seus resultats irregulars, aquest desig d'estendre el planejament més enllà de la ciutat es manifestà en múltiples direccions: és prou conegut el precedent d'Ebenezer Howard als anys 1920; i les seves idees utòpiques, expressades mitjançant l'anomenada "ciutat jardí" (*Garden Cities of Tomorrow*), o l'anomenat *Country Life Movement* (que volgué aportar els avantatges de la industrialització al camp americà, especialment al món de l'agricultura – Lapping, 2006) esdevenen una conseqüència més d'un fenomen que ja no trobaria aturador.

Alguns autors (Clope, 1983; Hall, 1996) consideren que el planejament al medi rural contemporani arrenca a principis de la dècada dels anys 1930 al Regne Unit, amb l'aprovació definitiva de la *Town and Country Planning Act* el 1947, després de molts anys de debats (Hall, 1996). El desenvolupament que les autoritats volgueren implantar al territori rural tingué, en origen, un component nítidament economicista i regionalista. El principi teòric que movia l'estat era l'interès a garantir unes condicions mínimes per al desenvolupament de tots els seus territoris, per tal d'evitar una excessiva inestabilitat social i econòmica com a conseqüència dels grans moviments migratoris (Woods, 2005). La trajectòria d'aquesta intervenció ha tingut maneres i variants molt diferents de manifestar-se. L'aproximació clàssica consistí en el desenvolupament mitjançant una intervenció "des de dalt" (el que posteriorment ha estat identificat com el model *top-down*), que va caracteritzar, des d'un inici, la idea del desenvolupament rural.²⁶

Aquest model "intervencionista" es basà en "transformar àrees rurals mitjançant el foment de la indústria i de l'urbanització, i canviant l'enfocament del planejament i de les polítiques d'una escala d'anàlisi de caràcter local a una altra a nivell regional" (Lapping, 2006: 107),²⁷ i fou aplicat en estats d'orientació política ben diversa, arribant a la seva màxima expressió en els estats totalitaris. Els plans quinquennals soviètics probablement són, en aquest sentit, l'exemple més significatiu, però altres models de govern tecnocràtic (com la segona etapa del règim franquista a Espanya) també arribaren a un grau d'intervenció extremament elevat i, sovint, amb conseqüències més aviat nefastes (Tarragó, 2004). En aquests contextos, un dels objectius d'aquesta planificació era reorganitzar l'agricultura de manera que permetés transferir l'excedent de mà d'obra del camp cap a les ciutats (Pallot, 1988).

²⁵ La mostra d'això és l'aparició, el 1917, de l'Associació per al Desenvolupament Regional d'Amèrica.

²⁶ L'exemple més il·lustratiu és el del programa del *New Deal* als EUA i, concretament, amb la intervenció a Tennessee a través de la *Tennessee Valley Authority* (Hall, 1996).

²⁷ La traducció és nostra.

Pel que hem exposat fins ara, queda clar que la planificació, entesa com a estratègia premeditada d'un grup que ostenta el poder en un territori determinat, té les seves arrels en la funció pública. Les diverses modalitats d'actuació d'un govern en el territori sobre el qual actua ens remeten a la noció de "política pública", entesa com un "conjunt d'accions encomanades als empleats públics per a la seva execució: des de lleis, plans i programes fins a expressions més generals d'intenció política, que només es converteixen en programes elaborats d'acció des del moment de la seva implantació. Són des de tasques permanents de la burocràcia pública fins a projectes de duració limitada" (Viñas, 1995: 6),²⁸ però que comparteixen un tret comú: la seva incidència sobre la vida dels ciutadans (Peters, 1986).

Es considera que l'ordenació del territori és una conseqüència més de l'acció humana conscient en la transformació de l'entorn on desenvolupa la seva activitat (Gómez Orea, 2002). Específicament, en el context espanyol ha estat definida com "l'expressió espacial de la política econòmica, social, cultural i ecològica de tota la societat, els objectius fonamentals de la qual són el desenvolupament socioeconòmic i equilibrat de les regions, la millora de la qualitat de vida, la gestió responsable dels recursos naturals, la protecció del medi ambient i, en darrer lloc, l'ús racional del territori" (Cemat, 1983). En aquest estat, el Tribunal Constitucional, en la Sentència 77/84, estableix que la finalitat d'aquesta pràctica és "la delimitació dels diversos usos als quals el sòl o espai físic territorial pot quedar destinat" (Gómez Orea, 2002: 29). Altres definicions en el context germànic posen l'èmfasi en "aquella activitat de caràcter públic que estableix el fonament per a incidir en el desenvolupament dels processos de caire territorial, i que actua en consonància amb normes de caire polític (objectius definits legalment i reglaments relatius a procediments i ordenances)" (Schindegger, 1999: 30).²⁹

La idea de "planejar" des de l'aparell públic (el planejament públic) ha estat sovint argumentada de diverses maneres, d'acord amb cadascuna de les tendències polítiques dominants: els sectors conservadors l'ha interpretat en clau de "mal necessari" (O'Riordan, 1985) per aturar o revertir les dinàmiques negatives del desenvolupament (entès com el procés d'acumulació capitalista); els progressistes moderats, com una eina "reactiva" per a corregir aquells aspectes més nocius del lliure mercat (Lassey, 1977); els socialistes, com quelcom "proactiu" que ha d'actuar amb iniciativa pròpia en determinats aspectes; i els comunistes o ecologistes, com un procés "essencial", que permetrà assolir una utopia (a la qual el capitalisme no permet arribar), o bé evitarà un col·lapse del planeta. La combinació d'aquestes funcions, més una darrera fonamental (la de coordinació –Davoudi *et al*, 2007), caracteritza l'ordenació territorial actual.

²⁸ La traducció és nostra.

²⁹ La traducció és nostra.

Els conceptes moderns de planificació, d'ordenació i de gestió del territori han tingut una expressió diferent (amb matisos que poden arribar a ser determinants en el model territorial) segons el context geogràfic en què s'han desenvolupat i, posteriorment, aplicat. En aquest sentit, destaca una primera gran diferenciació entre la visió anglosaxona del “*planning*” (posant èmfasi en l'instrument ordenador: el pla) i la de l'Europa continental, lligada a l'ordenament o el planejament (és a dir, que posa èmfasi en l'acció d'ordenar) (Paül, 2006). Dins d'aquesta segona visió, molts autors també han destacat dues grans tendències, que es corresponen amb dues concepcions força diferents del fet planificador: ens referim a la tradició francesa de l'*aménagement du territoire* o la planificació regional i econòmica, i a l'alemanya del *Raumordnung*³⁰ o *Raumentwicklung*, que atorga al planejament una funció coordinadora entre diferents polítiques (Hildenbrand Scheid, 1996).

Per sobre d'aquestes diferències, s'observa que tota política de caràcter públic genera un impacte determinat en el territori. Per tant, qualsevol aproximació a la idea de “política territorial” hauria de constatar l'existència de vincles estrets amb la idea de planificar i amb la d'ordenar el territori, mitjançant l'esmentada coordinació de les diverses polítiques que hi incideixen (Hildenbrand Scheid, 1999). Tot i això, no totes les polítiques públiques estan pensades sota aquesta premissa; ans al contrari. Tal i com presentem al següent epígraf, la intervenció al territori ha estat generalment dominada per aquelles accions que es concentren en unes esferes determinades de l'acció pública (que se solen anomenar polítiques de caràcter sectorial). En canvi, molt poques han estat (i són) polítiques de tall transversal: és a dir, aquelles que tenen una visió que aspira a conjuntar diferents camps d'intervenció.

Sota aquesta perspectiva, els debats sobre el caràcter i el paper que l'ordenació del territori ha de jugar en el conjunt de les polítiques públiques (si ha d'aspirar a esdevenir una “superpolítica”, o bé ha de limitar-se a una política específica) s'han prolongat fins a l'actualitat, i formen part de la discussió sobre el futur de la intervenció espacial (Zoido Naranjo, 2001). El que resulta força indiscutible és la seva vocació interdisciplinària, que exigeix aproximacions des de múltiples punts de vista per a arribar a dur a terme els seus objectius.

³⁰ Així, el contingut semàntic d'aquest mot pot variar de forma important dins dels tres estats germànics (Alemanya, Suïssa i Àustria). En aquest darrer país, a més, els textos jurídics empen indistintament la paraula *Raumordnung* i *Raumplanung*, de manera que la diferència entre elles no resta del tot aclarida, encara que existeix la tendència a fer servir la primera, almenys si observem les diverses lleis d'ordenació del territori dels estats federats (Shindegger, 1999) [vegeu apartats 5.1 i 5.2].

2.3.2 Alguns precedents de polítiques orientades al “problema rural”

D'acord amb els precedents exposats a l'apartat 2.1, els territoris rurals han estat considerats com un objectiu prioritari d'intervenció per part de les institucions públiques, amb l'objectiu d'evitar o minimitzar moltes tendències que es manifestaven amb un signe contrari als espais urbans: despoblament, dispersió o abandonament, que acaben configurant l'anomenat “efecte embornal” (Gómez Orea, 2002). Tot i això, hem de remarcar que la intervenció pública als territoris rurals no es va generalitzar fins després de la segona guerra mundial, a causa de l'escassa transcendència que l'Estat havia tingut durant les dècades anteriors al conflicte (Bonanno, 2006). Fou, per tant, el sistema econòmic capitalista (en la seva versió més “fordista”) que, amb una actuació orientada a conduir la societat i l'economia a l'estabilitat, intervingué decididament en el món rural: fomentà la producció en massa en l'agricultura,³¹ i explorà vies alternatives allà on el sector agrari no podia incorporar-se al cicle de producció en massa. Com a conseqüència d'això, podem afirmar que l'estat transformà els actors rurals en *clients* d'un estat intervencionista.

Amb la primera gran crisi de l'estat fordista i la irrupció dels models ultraliberals, les polítiques vers el món rural patiren un desgast important en favor de les tendències que defensaven uns mercats poc intervinguts. Segons aquestes tesis, els tractats de lliure comerç havien de permetre els productors (independentment del sector que es tractés) assolir els beneficis de la millora dels estàndards de productivitat i de qualitat de la seva producció” (Bonanno, 2006: 321-322). A partir d'aquí, el protagonisme de les corporacions transnacionals va enfortir-se definitivament i va determinar el futur de molts territoris de vocació agrària. Alguns autors insisteixen a dir que el mateix Estat va patir un procés de transnacionalització, perdent d'aquesta manera la potestat d'intervenir en els processos de decisió, comandats pel capital financer internacional (McMichael, 2004). La política vers el món rural quedà marcada per una descomposició de l'estat social i pels circuits de producció i consum global. Altres autors recorden que, malgrat aquestes transformacions, l'Estat encara conserva la seva legitimitat social i el seu control tradicional sobre aspectes claus d'ordre jurídic i laboral (que resumeixen en l'expressió “re-regulació” o *re-regulation* –Mardsen, 1998).

Actualment assistim a una nova etapa en què es torna a defensar la necessitat del planejament al món rural en un context marcat per un control important, gairebé hegemònic, de les institucions financeres internacionals. Tot i aquest renaixement del planejament, la importància creixent de l'ordenació del territori i la inclusió recent del paisatge com a objectiu de les polítiques de gestió, l'acció de govern en les matèries que concerneixen el medi rural ha

³¹ L'exemple de la PAC, que tractem més endavant, és el més il·lustratiu a escala europea.

estat caracteritzada per un protagonisme macrocefàlic de l'agricultura (en sintonia amb l'exposat a l'epígraf 2.1.2), així com per la inexistència d'una política rural veritable i coherent (Woods, 2005). Dit d'una altra manera: la trajectòria de la intervenció pública en molts espais rurals ha estat protagonitzada per unes polítiques de tall sectorial.

a) Polítiques de vocació sectorial

Dels paràgrafs anteriors es desprèn que, durant moltes dècades, la suposada política rural ha estat, en realitat, una política decididament agrarista i, per tant, sectorial. La PAC constitueix el reflex d'aquesta manera d'actuar al continent europeu i ha dominat els discursos sobre el món rural a partir de la confusió entre l'activitat agrícola i ramadera i el territori rural. Més enllà dels debats entre partidaris i detractors, fins i tot més enllà de la indiscutible transcendència de la gran metamorfosi que ha experimentat al llarg de les onze dècades d'existència, ens interessa fer constar que aquesta ha estat l'única política de tall territorial amb un caràcter supraestatal.

L'aparició de les polítiques agràries en el context de la postguerra mundial tingué dos objectius diferenciats: un anomenat "d'utilitat" (*utility goals*, relatiu a la contribució del sector agrari al conjunt de l'economia), i un altre "d'equitat" (*equity goals*, que té a veure amb aquelles mesures que busquen el manteniment del col·lectiu pagès –Ilbery, 1998). L'argument desenvolupat per a explicar l'existència de polítiques agràries fortes i intervencionistes en un context capitalista subratlla el fet que un mercat oligopolístic, juntament amb l'estructura de la propietat agrària, força els agricultors a dependre de la regulació governamental (Hoggart *et al*, 1995).

El gir copernicà de les polítiques agràries els anys 1970 es traduí en un esforç per frenar els excedents alimentaris i en el sorgiment de mesures per eliminar terres de conreu. La retirada de terres del cycle productiu (*set aside*) ha estat una de les mesures capdavanteres en el nou paradigma que inspirà la PAC. Paral·lelament es van estendre les noves maneres de concebre l'espai rural apuntades a l'epígraf 2.1.2, que amb el temps constituïren grups de pressió que començaren a veure el camp més enllà de la seva faceta tradicional. És a dir, no solament com a subministrador d'aliments, sinó també de productes (*commodities*) relacionats amb l'oci i el gaudi de la natura (Lapping, 2006), introduint conceptes del món empresarial com la responsabilitat social corporativa.³² EUA fou, de nou, pioner en aquests processos. Tot i que en aquest país l'Estat no tenia una tradició intervencionista massa

³² Vegeu, en aquest sentit, les experiències relacionades amb aquest fenomen al cas d'estudi als apartats 6.1 i 7.3.

arrelada, a partir de la dècada de 1970 aparegueren un seguit de mesures legals, que també impactaren en determinats estats de l'Europa occidental, i que serviren per a generar un moviment d'oposició vinculat a discursos ambientalistes (discurs que als EUA va convergir amb plantejaments de privatització de territoris de titularitat federal). La raó d'aquesta intervenció ha estat explicada a través de l'esforç per a garantir uns usos "extraagraris" (orientats cap a la protecció de recursos naturals) a l'espai rural (Lapping, 2006).

En el cas de la PAC, les bases d'aquesta "transició" cap a aspectes més *postproductivistes* van ser formulades amb l'esmentat informe "El futur del món rural", i van quedar ratificades amb l'aprovació de la ja citada Agenda 2000: un document que torna a definir l'agricultura com una activitat que "ha de demostrar que és capaç de mantenir el món rural viu i passar-se a la qualitat" (Aldomà, 1998: 86-87), aplicant esquemes que també van seguir els països amb més pes a la UE.³³ La fórmula proposada en aquest cas s'ha acabat identificant amb la diversificació econòmica de les explotacions agràries, però sovint ha quedat simplificada amb la irrupció de les activitats dels serveis de l'oci, manifestada en la combinació de les activitats turístiques associades a l'explotació agrària en uns determinats països,³⁴ i en la substitució de les activitats agràries per les turístiques, en uns altres. El tercer element de referència en aquesta mutació de la concepció de la política agrària europea és la implantació de la noció de la sostenibilitat; un concepte que, traduït a la pràctica real, ha atorgat les bases justificatives de les anomenades "mesures agroambientals". Aquesta estratègia va arrencar més lentament que les altres dues actuacions, però constitueix –almenys teòricament– la idea central d'una transició al postproductivisme basat en l'agricultura sostenible (Ilbery & Bowle, 1998).

En clau prospectiva, i segons el diagnòstic de Woods (2005: 139), els tres grans reptes de futur per a les polítiques agràries són: trobar nous mercats per als productes (incloent productes per a l'exportació), protegint els mercats domèstics de productes locals o nacionals; reduir la despesa pública en agricultura, garantint la viabilitat de les petites explotacions de caràcter marginal (que depenen dels subsidis); i trobar un equilibri entre els interessos de l'agricultura i les preocupacions ambientals i dels consumidors.

Un segon front d'intervenció pública al món rural ha vingut marcat per un altre element associat a la visió hegemònica del camp: el bosc. Les polítiques forestals actuals van néixer marcades per l'aplicació dels models i les ideologies d'origen urbà sobre el bosc, un element que ha estat "gestionat" per les societats des d'èpoques pràcticament remotes.

³³ Per exemple, a França s'aprovà, el 1999, la *loi n° 99-574 du 9 de juillet d'orientation agricole*, que introdueix molts principis semblants als que defensa l'Agenda 2000.

³⁴ El els contextos britànic i germànic van sorgir amb força els anomenats *farm tourism* o *Urlaub am Bauernhof* (respectivament), unes fórmules que integren la funció productora d'aliments d'una granja amb la faceta productora de serveis.

Els antecedents moderns en aquesta temàtica ens porten de nou als països anglosaxons (i, concretament, a la Gran Bretanya als anys 1910³⁵ i a Nova Zelanda als anys 1920 –Mather, 1998), especialment si parlem de polítiques orientades a la reforestació.³⁶ Ja en el segle XX, les polítiques de reforestació es van estendre per molts països amb un rol central en el sistema econòmic mundial: en aquells territoris on s’havia assolit una sobreproducció agrària, les mateixes administracions impulsaren programes de conversió de terres de conreu en masses forestals.³⁷ Resulta força significatiu que aquesta activitat hagi dominat la gestió forestal, estant present en la major part dels països europeus occidentals i altres de l’òrbita anglosaxona (Mather, 1998), però sovint no per motius relacionats amb l’abandonament del territori, sinó per determinades polítiques de canvi d’ocupació del sòl (majoritàriament terres de conreu marginals i poc productives en boscos per a l’obtenció de llenya).

L’any 1951, La FAO va aprovar uns principis per a la política forestal³⁸ que havien de servir com a referència a nivell mundial. Aquest document ja apuntava cap a la necessitat de plantejar una política que parteixi de la multifuncionalitat intrínseca del bosc i que, per tant, contribuís a superar visions excessivament sectorials. El devenir de les següents dècades, però, més aviat ha mostrat que en la major part dels casos s’ha imposat una visió economicista del bosc, en tant que sistema productor de recursos “físics” (llenya i, especialment, fusta per a un ús industrial) o “naturals” (més recentment, espais protegits). Actualment, algunes institucions internacionals han posat l’èmfasi en la importància d’una gestió transversal, incorporant els principis de la sostenibilitat. Destaquem el treball de la Convenció Alpina, que té en la política forestal un dels seus àmbits d’actuació, tal i com estableix el protocol relatiu a la gestió dels recursos forestals³⁹ (entre d’altres sobre diversos temes territorials) signat per vuit estats amb territori dins d’aquesta serralada.

La política forestal es pot entendre com un nexa d’unió de la política agrària amb la d’espais protegits, pel significat que va adoptant el bosc, que passa de ser vist com un espai que ofereix matèries primeres (productor), dins del paradigma productivista, a un espai també productor, però de serveis, entre els quals hem de situar un servei al ciutadà d’uns espais “naturals” (en un context postproductivista). Els esquemes productivistes van més enllà d’uns

³⁵ Ens referim a la *Forestry Commission*.

³⁶ Com és prou conegut, altres països s’han caracteritzat per desenvolupar una política forestal a gran escala, organitzada, sistemàtica al llarg de períodes històrics prolongats. Els casos més destacats serien Alemanya i Japó (Diamond, 2006).

³⁷ Com en els casos de Finlàndia i d’Irlanda, exemplificats per Mather (1998), o també el d’Espanya [vegeu epígraf 3.3.2].

³⁸ Document a www.fao.org [consultat el 17/09/10].

³⁹ Font: http://www.alpconv.org/NR/rdonlyres/8A57D05E-072D-4590-AAED-4BE8C97152B/0/protokoll_bergwaldGB.pdf [consultat el 14/03/2011]. .

aprofitaments primitius on el bosc representava un espai en connivència absoluta amb altres superfícies conreades, i introdueixen un paradigma racionalista, en què el bosc passa a ser vist com un mecanisme de producció de fusta. En canvi, la funció actual com a espai de consum (especialment en contextos en què la fusta no té un rendiment econòmic) enllaça amb l'emergència de nous esquemes.

La política d'espais protegits constitueix, de fet, un dels camps del planejament on tradicionalment ha existit una intervenció pública (com també privada) en molts territoris rurals (i, especialment, de muntanya). Les arrels d'aquesta política es troben en el conservacionisme i es desenvolupen a través del moviment proteccionista. En darrera instància, aquest nou esquema d'interpretar l'entorn arrenca intel·lectualment amb el trencament que protagonitza el moviment romàntic respecte del model il·lustrat. És a dir, un nou gir en la concepció de la natura que abandona la idea racionalista del domini de la natura per part de l'ésser humà; domini instrumentalitzat pel desenvolupament científic. La formulació moderna d'aquesta preocupació, sorgida amb el canvi de mentalitat vers la natura (del menyspreu a la nostàlgia –Hoggart *et al*, 1995) que va possibilitar la ruptura de la societat urbana amb la societat rural, ha quedat canalitzada mitjançant el procés de conscienciació global sobre el problema ambiental, citat amb anterioritat.

És de nou als EUA on es conformen aquestes idees al voltant de l'anomenat “moviment conservacionista americà” (Ramos Gorostiza, 2002), que defensa la protecció de la natura mitjançant un nou instrument: el traçat d'un perímetre que delimita un pedaç de territori, que queda automàticament subjecte a unes normes específiques d'ús per part de la societat, el compliment de les quals ha de quedar garantit per l'Administració: així és com neixen els espais protegits o “parcs nacionals” com Yellowstone (1872) o Yosemite (1864). El sorgiment de la primera agència ambiental a Europa es produí al Regne Unit al 1940 (*Nature Conservancy*). Amb la finalització de la segona guerra mundial, el moviment conservacionista va ampliar la seva base social, i també sorgiren diverses línies, la més important de les quals ha estat l'ecologisme amb totes les seves variants actuals.

La Unió Internacional per a la Conservació de la Natura (UICN) fou fundada el 1948, i actualment és la institució de referència del moviment conservacionista. La seva evolució interna marca el pas d'una ideologia proteccionista a una altra conservacionista de la natura. Aquesta entitat s'encarrega d'ordenar la multitud d'espais protegits que han estat declarats a tots els estats del món, establint una nomenclatura que aspira a homogeneïtzar el seu tractament, segons els diferents graus de protecció.

De la mateixa manera, els criteris de protecció ambiental es combinaren amb activitats humanes que poc tenien a veure amb ecosistemes poc alterats, com l'agricultura. Ja amb el

New Deal sorgiren les primeres iniciatives, que defensaven que la conservació dels sòls agraris fos un objecte d'intervenció pública (Potter, 1998). Així es consolidà el corrent que plantejava les activitats agràries com un factor fonamental per conservar la diversitat del territori rural. El problema central de l'assoliment d'aquests objectius va ser, naturalment, la industrialització de l'agricultura, que esdevingué posteriorment la causa darrera del disseny i la implementació de les mesures agroambientals comunitàries i als EUA. I, de retruc, també representà el trencament definitiu d'una concepció unitària del territori rural.

El triomf dels discursos conservacionistes, reforçats amb la irrupció del moviment ambientalista, es va estendre també als àmbits rurals (Gilg, 1998)⁴⁰. La difícil assumpció dels objectius originaris de la visió urbana de l'entorn (el "medi ambient") per part de les societats rurals ha estat condicionada per la crisi agrària actual, i ha desembocat en una expressió que ha servit per a sintetitzar el resultat d'aquest desacord: "els pagesos són, inconscientment, els jardiniers dels paisatges d'una nació".⁴¹ Aquesta expressió ja figura en l'informe de l'*Scott Committee* del 1942 (Potter, 1998: 87), i posa en relleu una visió molt esbiaixada del col·lectiu pagès i de la vida a pagès en general, que passa a convertir-se, amb la mirada *urbanita*, en quelcom estàtic, que cal mantenir per tal de garantir uns determinats objectius lligats amb un determinat discurs.

Al mateix temps que aquest paradigma anava guanyant adeptes, sorgiren altres plantejaments derivats d'aquesta nova situació: per exemple, si el compromís de millorar les condicions de vida al camp (declarat per molts governs, tal i com hem apuntat) es veuria amenaçat amb aquesta nova estratègia. O, traslladat a l'argot actual, si es podia pensar plenament en "desenvolupament sostenible" en contextos no urbans dels països occidentals (Buttel, 1992). En relació amb aquesta aparent contradicció, hi ha autors (Ojeda Rivera, 1988) que han defensat la via de la compatibilitat entre la conservació de la natura i el desenvolupament humà mitjançant elements com el paisatge, que pot acomplir amb un paper mediador en aquest conflicte aparent. Però amb el temps, el discurs ambientalista "dur" s'ha anat imposant sobre els plantejaments inicials, que incorporaven el camp com a objecte de protecció. L'argument sovint emprat ha estat que el que calia protegir eren els ecosistemes veritablement naturals ("l'àpex de la piràmide") i no altres, perquè tenien un valor de

⁴⁰ Per aquest autor, "la necessitat de preservar el camp per a la seva funció productora d'aliments (idea provinent de l'escassetat durant la segona guerra mundial i la postguerra immediata) ha estat substituïda per la necessitat de conservar el planeta de les emissions de gasos d'efecte hivernacle i de l'horror de la dispersió urbana, tal i com s'ha experimentat als EUA" (Gilg, 1998: 200) [*la traducció és nostra*].

⁴¹ La traducció és nostra.

conservació inferior i els mateixos pagesos s'encarregaven de mantenir-los (Webster & Felton, 1993).

Sens dubte, la difusió dels problemes derivats de la crisi ambiental ha permès penetrar encara més en la consciència pública de les societats occidentals al voltant de la necessitat d'una bona gestió de l'entorn. En l'actualitat, la política d'espais protegits ha capitalitzat aquesta preocupació ambiental, que alguns autors consideren un "model tou" perquè renuncia a replantejar-se l'arrel dels problemes (Naredo, 1996). Sigui com vulgui, aquesta filosofia s'ha convertit en una matèria competencial més del poder públic, tal i com demostra la proliferació de departaments i agències estatals o regionals dedicades als problemes caire ambiental, a més d'una multitud d'agents privats. Aquesta línia d'intervenció cada vegada pren un protagonisme més gran dins les polítiques territorials, i també s'està vinculant amb força a la política d'ordenació del territori. Una de les conseqüències lògiques d'aquest procés ha estat un increment generalitzat de la sensibilitat vers el que representa el paisatge.

Tornant al context europeu, dues directives comunitàries, la d'aus i la d'hàbitats⁴² han estat clau per a entendre l'evolució recent de les polítiques de protecció d'espais naturals a Europa i els nous conceptes com els de la interconnexió i els connectors biològics, fonamentals per a superar l'efecte illa dels espais protegits i l'establiment d'una veritable xarxa. Els debats continuen al voltant d'aquesta qüestió, amb preguntes com si és convenient atorgar una etiqueta d'espai protegit a un indret concret i "renunciar" a gestionar la resta amb aquests criteris, o el debat entre la protecció i la conservació (Troitiño Vinuesa, 1995; Tort, 2000b).

b) Polítiques de vocació transversal

Del subepígraf anterior hom pot concloure que la tendència generalitzada durant les dues darreres dècades en la política adreçada al món rural ha vingut marcada per la construcció d'un discurs que aposta per la conjunció d'objectius i d'estratègies de les diferents polítiques presentades, en un procés que podríem qualificar com d'intent de dotar de transversalitat aquests discursos (i, amb ells, les pràctiques pertinents). L'experiència europea resulta molt il·lustrativa en aquest sentit, amb la transformació que afectà la PAC amb la declaració, a inicis dels anys 1990, de la intenció de crear una "veritable política rural" al si de la UE (Calatrava Andrés & Melero Guilló, 1999). Amb la seva reestructuració interna, la PAC ha buscat sincronitzar la seva òrbita d'acció amb els anomenats "Fons Estructurals" (Rodríguez

⁴² Ens referim a les directives 79/409/CEE (relativa a la conservació dels ocells silvestres) i 92/43/CEE (relativa a la conservació dels hàbitats naturals i de la fauna i flora silvestres).

González, 2003), que esdevenen, des del punt de vista financer, la punta de llança d'una política regional amb un enfocament transversal important.

Així, l'actual política de desenvolupament regional europea quedà configurada al voltant d'objectius que han perseguit el reequilibri territorial d'unes àrees declarades “desfavorides” (*Less favoured areas*⁴³) mitjançant fons específics (els ja citats FSE i FEOGA –amb les seves dues branques, la de “garantia” i la d’“orientació”, i que posteriorment s’ha conegut com FEADER–, més el FEDER (o *ERDF*, en anglès) i l’IPOF (relatiu a la pesca); tot a partir de mesures concretes (“objectius”), com l’anomenat “objectiu 5B” (orientat específicament a les àrees rurals). Tots aquests instruments han desaparegut com a tals amb les reformes del darrer període de programació (2007-13), i s’han instrumentat a través de tres fons estructurals (FSE, FEDER i fons de cohesió),⁴⁴ així com d’iniciatives com la LEADER, que han estat l’eina més reeixida des de la seva implantació el 1991 (Esparcia Pérez *et al*, 2000).

Un objectiu explícit d’aquestes polítiques són determinats territoris que, per les seves característiques geogràfiques (sovint lligades a les zones de muntanya) són considerats perifèrics o marginals. Aquests espais han rebut tradicionalment una atenció específica: Howard Odum ja plantejà, els anys 1930, els problemes de les regions desfavorides i perifèriques, amb l'exemple dels estats del Sud dels EEUU (Lapping, 2006); tot un precedent d'estudi d'unes economies basades en unes poques activitats agràries i mancades de diversificació. Fins i tot en el context europeu, les primeres mesures d'aquesta naturalesa sorgiren en països amb disparitats regionals evidents, com Itàlia.

El precedent més important en aquest sentit són les anomenades “polítiques de muntanya”. La muntanya, en tant que espai diferenciat de la resta del territori, ha estat concebuda com un territori amb uns condicionants importants que, amb la consolidació de l'economia de mercat moderna, deriva cap a una situació clarament desavantatjosa respecte al territori de la plana (Rodríguez Gutiérrez, 1993). És en aquest punt on sorgeix la sensibilitat als governs per a actuar en aquests territoris, en una línia semblant a la primera política agrària: alleujar els desequilibris generats per les noves condicions econòmiques.⁴⁵ El reconeixement institucional de la realitat de la muntanya els darrers anys⁴⁶ ha donat, sense dubte, un impuls

⁴³ Denominació procedent de la directiva 75/268/EWG.

⁴⁴ Informació extreta del portal de la UE (http://europa.eu/legislation_summaries/regional_policy/provisions_and_instruments/g24231_es.htm) [consultat el 30/09/2010].

⁴⁵ Bona mostra d'això és l'Informe de la Secció de Desenvolupament Regional de les Comunitats Europees (CES-84/435), on s'afirma que, en general, tots els espais de muntanya a Europa es caracteritzen per la seva condició d'àrees desfavorides i on es manifesten desequilibris importants; de manera que, en la major part dels casos, se les pot considerar com àrees subdesenvolupades (Rodríguez Gutiérrez, 1993).

⁴⁶ En aquest sentit, la fita més significativa ha estat la declaració, per part de l'ONU, de l'any 2002 com l'Any Internacional de les Muntanyes.

important a la consolidació d'aquestes polítiques en un context marcat (com hem insistit més amunt) per les reformes constants.

Pràcticament tots els estats europeus amb territoris de muntanya han desenvolupat (i/o encara duen a la pràctica), de forma més o menys explícita, una política determinada per a tractar de contrarestar els desavantatges que representa per als seus habitants aquest medi muntanyós, a l'hora d'accedir als llocs de treball i, en general, a l'hora de gaudir dels serveis públics. Tanmateix, aquestes polítiques poden arribar a ser molt diferents entre els països. A continuació posem èmfasi en dues polítiques que incideixen en la present investigació: la practicada a Espanya i a Àustria.

En el cas espanyol, hom pot considerar que la política orientada al problema dels nombrosos espais de muntanya existents arrenca del procés de transició. La Constitució de 1978 ja va reconèixer aquest problema específic,⁴⁷ i la situació política d'aquell moment afavorí la ràpida aprovació de la Llei d'Agricultura de Muntanya, el 1982,⁴⁸ que s'havia de convertir en l'instrument d'actuació per a redreçar moltes de les dinàmiques negatives de la muntanya espanyola. Aquest instrument legal va possibilitar la declaració d'unes "zones d'agricultura de muntanya" (ZAM). La posterior integració a la UE (i, per tant, a les polítiques que acabem de descriure), sumat al ràpid i contundent desenvolupament de l'Estat de les Autonomies, han acabat per diluir el sentit d'una llei que, d'altra banda, contenia els errors propis d'un document nascut prematurament i que per una qüestió de voluntat política no es va arribar a desplegar mai del tot (Collantes, 2007).

Després de les transformacions esmentades, els discursos que desvinculen la muntanya de la idea del predomini agrari han anat guanyant protagonisme,⁴⁹ i han orientat el seu enfocament cap a estratègies, sovint, d'inspiració comunitària: el foment de la *multifuncionalitat* en els territoris rurals, com també de la diversificació econòmica; o bé la introducció dels paràmetres de sostenibilitat i dels principis de subsidiarietat (com a mostra de la descentralització administrativa) i de solidaritat (per a fer front als desequilibris territorials). A la pràctica, aquest discurs té a veure amb el foment a la muntanya d'una transició cap a unes economies de serveis (tal i com es defensava per a tot el territori rural); de manera més específica, sobre els serveis d'oci i recreació (*leisure-oriented activities*, seguint la terminologia anglosaxona –Hoggart *et al*, 1995).

Malgrat aquests canvis, els resultats no han estat excessivament positius, com a mínim en una primera fase, durant els anys 1980, 1990 (Rodríguez Gutiérrez, 1993) i els inicis del

⁴⁷ Concretament, a l'article 130.2.

⁴⁸ Llei 25/1982, d'agricultura de muntanya.

⁴⁹ Un exemple el trobem a l'article d'Ortega Valcárcel (2004).

segle XXI (Laguna Marín-Yaseli, 2007). Naturalment, l'evolució de cada regió muntanyenca ha estat marcada per les polítiques que cadascuna de les comunitats autònomes han aplicat. Per als casos que incideixen en la nostra recerca, la Generalitat va apostar des d'un inici per dotar d'atenció i d'eines específiques a la realitat muntanyenca,⁵⁰ mentre que el govern d'Aragó no ha desenvolupat uns instruments propis amb aquesta finalitat. En aquest segon context, alguns autors troben a faltar una política específica de muntanya (Laguna Marín-Yaseli, 2007), mentre que determinats agents del territori proposen una llei específica⁵¹ i reclamen instruments que reconeguin la importància d'espais com el Pirineu en el conjunt de l'Aragó.⁵² Independentment de la situació específica en cada territori autònom, la constatació que la major part dels territoris muntanyencs espanyols no ha aconseguit superar els problemes que presentava fa vint o trenta anys ha impulsat el ressorgiment recent de la necessitat de repensar la intervenció pública des de l'Estat, amb els treballs de redacció d'una Carta Espanyola de les Muntanyes,⁵³ i amb l'aparició de nous instruments legals que tracten de retornar un cert protagonisme a l'Estat en aquesta matèria.⁵⁴

En el cas austríac, les polítiques de muntanya també adopten la qüestió agrària com a punt de partida. Els primers debats sobre la situació i l'esdevenidor de l'agricultura de muntanya van formar part de les preocupacions dels geògrafs, però també de les autoritats públiques del país des d'inicis del segle XX, de manera que aquest tema no va trigar a esdevenir una política pròpia, amb una forta personalitat en l'estat austríac contemporani. No resulta, doncs, casual, que la primera delimitació territorial oficial de les àrees de muntanya al país es remunti a l'any 1953 (Lichtemberger, 1965: 40), abans que Àustria recuperés la sobirania plena després de la segona guerra mundial.

⁵⁰ Ens referim a la Llei d'Alta Muntanya, que establí els criteris per a l'aparició del Programa General de Muntanya i dels Plans Comarcals de Muntanya, així com del Grup Interdepartamental de Muntanya, amb l'objectiu de coordinar les diverses polítiques procedents de cadascun dels Departaments.

⁵¹ Les reivindicacions de lleis de muntanya a l'Aragó arrenca a finals dels anys 1990, amb la proposta d'una "Llei del Pirineu", formulada per ADELPA. El projecte de llei es va retirar del parlament el 2002, per manca de suport polític (Font: <http://www.adelpa.com/adelpa.php?niv=0&cla=_1O20YLOBC&cla2=_1S30KY29K&cla3=&tip=2> [consultat el 27/09/10]). Més recentment, la Plataforma en Defensa de las Montañas de Aragón ha exigint una "Llei de protecció de l'alta muntanya de l'Aragó", al voltant de la qual existeix una LLP per a portar el debat al Parlament d'Aragó. (Font: <http://www.plataformamontanas.es/index.php?option=com_content&view=article&id=909:quienes-somos&catid=34:quienes-somos&Itemid=57> [consultat el 27/09/2010]). El debat institucional actual es troba organitzat a través de l'anomenada "Mesa de las Montañas" [vegeu capítol 7].

⁵² Aquesta qüestió es continua desenvolupant al capítol 7.

⁵³ El darrer esbrossament del document data de 2005, i es troba disponible a <http://www.mma.es/secciones/biodiversidad/desarrollo_rural_paisaje/paisaje_rural/pdf/carta_espaniola_montanas_julio05.pdf> (consultat el 26/09/10).

⁵⁴ Ens referim, fonamentalment, a la Llei 45/2007, de desenvolupament sostenible del medi rural [vegeu apartat 6.1].

Més endavant, el 1972 es va introduir el primer programa orientat a l'agricultura de muntanya⁵⁵ i, amb ell, un paquet de mesures i subvencions per aquest tipus d'explotacions (Groier & Hovorka, 2007: 41). És en aquest moment (a inicis de la dècada de 1970) quan els diferents estats federats van iniciar la seva pròpia estratègia orientada a la gestió d'aquest problema. Tanmateix, els instruments més importants en aquesta línia han sorgit per iniciativa de l'Estat Central: concretament, els subsidis de reequilibri per a les àrees marginals.⁵⁶ Aquesta figura respon a una necessitat "històrica" a Àustria, a causa de l'elevat nombre d'explotacions que es gestionen a temps parcial i en regions marginals amb desavantatges competitiu, especialment a la muntanya. Amb la integració europea, el potent sistema de pagaments compensatoris va patir una reforma important (Groier & Hovorka, 2007), però ha conservat el seu paper com a política pròpia de l'estat central. Això no ha entrat en contradicció amb la reorientació de la política de muntanya, marcada per la integració de les activitats de serveis i de nous plantejaments lligats al desenvolupament regional i el planejament estratègic.

Encara afegim a aquesta anàlisi una altra política de perfil transversal: la que té a veure amb la gestió, la protecció i l'ordenació del paisatge. Aquest element ha experimentat una veritable eclosió en les polítiques públiques, lligada a la seva visió com un factor de desenvolupament del territori. El procés de reconeixement d'aquest vessant té a veure amb nombrosos precedents, que arrenquen amb les declaracions sobre el patrimoni (material i immaterial) de la UNESCO i del Consell d'Europa⁵⁷ i continuen amb documents de referència relatius a l'estat del medi ambient (com l'Informe Dobříš); i que, en el nostre continent, culminen amb el Conveni Europeu del Paisatge (signat l'any 2000 a Florència), que representa un punt d'inflexió, també per al reconeixement dels paisatges en els territoris de muntanya (Delgado & García Ruiz, 2009). En aquests nous paràmetres, el paisatge (en tant que realitat alhora física o objectiva i connotada o subjectiva) juga un paper creixentment rellevant, ja que es relaciona amb estàndards de qualitat de vida (des del punt de vista ambiental i també sociocultural).

És precisament en aquesta tessitura, lligada amb la idea del patrimoni (ja sigui natural o cultural), que el paisatge va començar a penetrar en alguns àmbits institucionals i

⁵⁵ Anomenat *Bergbauernsonderprogramm*.

⁵⁶ Coneguts amb les inicials "AZ" (*Ausgleichzulage für benachteiligte Gebiete*).

⁵⁷ Ens referim a la Convenció relativa a la protecció relativa a la protecció relativa al patrimoni mundial cultural i natural, promulgada per la UNESCO el 1972 i que vint anys més tard fou modificada per tal d'incloure els paisatges com a patrimoni; també al Conveni per a la protecció del patrimoni cultural i immaterial (2003); finalment, incloem el conveni del Consell d'Europa per a la protecció del patrimoni arquitectònic (1985), així com l'Estratègia de la diversitat biològica i del paisatge paneuropea (1995) (Serrano Giné, 2007).

governamentals a l'Estat espanyol. Dins dels instruments de gestió i ordenació d'aquest patrimoni (dins del qual, insistim, existia quelcom anomenat *paisatge*, però que encara no havia guanyat autonomia per a esdevenir un objectiu en si mateix) es van proposar diverses denominacions. En aquest sentit, la comunitat d'Aragó va legislar sobre aquesta qüestió amb una iniciativa força pionera (els "parcs culturals") a final dels anys 1990.⁵⁸ A Catalunya, una línia de treball acadèmic (de nou amb la complicitat d'algunes institucions públiques) fou capaç de generar resultats importants enfocats al reconeixement i la protecció de paisatges industrials (seguint la tradició britànica) i, fins i tot, de proposar la denominació de "parcs patrimonials" per a entorns amb una significació paisatgística que es considerava important (Sabaté Bel, 2005). Posteriorment, aquest esforç no s'ha traduït en eines jurídiques d'ordenació.⁵⁹

Com hem repassat a l'epígraf 2.2.1, durant els darrers anys, el paisatge (entès en una concepció més àmplia, com una realitat que abraça potencialment tot el territori)⁶⁰ s'ha situat en un primer pla pel que fa la seva transcendència pública. Els efectes d'aquest procés, de causes molt diverses (Cañellas *et al*, 2005), es van fer notar primer en el món acadèmic (sovint de la mà de l'impuls de les institucions governamentals)⁶¹ i, posteriorment, en l'esfera de les polítiques públiques, tal i com havia ocorregut en la major part dels països de la Unió Europea (Serrano Giné, 2007; Nogué *et al*, 2009). En el context espanyol, destaca el caràcter pioner del govern de Catalunya, que ha aprovat una llei pròpia per a atendre l'objectiu de la gestió del paisatge el 2005⁶² i, amb ella, ha desenvolupat instruments d'ordenació del paisatge seguint, una vegada més, l'experiència francesa.⁶³ Tot i això, cal subratllar que, segons el que es desprèn d'algunes reflexions recents que analitzen el tractament del paisatge en les eines jurídiques i de planejament territorial en l'Estat de les Autonomies (Paül & Queralt, 2009), malgrat aquesta eclosió institucional i governamental, no podem comptar amb el fet consagrat que la política de gestió del paisatge sigui, a la pràctica, una política veritablement d'ordre transversal.

⁵⁸ Ens referim a la Llei 12/1997, de 3 de desembre, de parcs culturals de l'Aragó, així com al Decret 223/1998, que regula funcionament dels parcs culturals (Hernández Navarro & Giné Abad, 2006) [vegeu apartat 6.4].

⁵⁹ Vegeu apartat 7.3.

⁶⁰ Segons l'establert a la mateixa CEP.

⁶¹ En el context espanyol, l'edició de l'*Atlas de los paisajes de España* (Mata & Sanz, 2003), per encàrrec del Ministeri de Medi Ambient, esdevé l'exemple més important d'aquesta tendència.

⁶² Ens referim a la Llei 8/2005, de 8 de juny, de protecció, gestió i ordenació del paisatge.

⁶³ Fem al·lusió al desenvolupament dels *atles de paisatge* a través de la Llei 4/1993, de 8 de gener, de paisatges.

2.3.3 Nous reptes i noves estratègies en el govern del territori

La conclusió central que es desprèn del present apartat és que el problema de la gestió del territori no pot ésser pensat, ni sobre el paper ni a la pràctica, a través d'activitats lineals i executables mitjançant esquemes simplificats. Si ja no ha estat possible en el passat,⁶⁴ menys encara ho pot ser en el context actual, marcat pels reptes “formidables que plantegen la globalització i la nova era de la informació” (Plaza Gutiérrez *et al*, 2003: 227). Convé, en aquest context, plantejar la vigència de determinats conceptes del passat. Conceptes que han de modificar el seu significat per adaptar-se a un territori que, lluny de difuminar-se amb la superació de les distàncies físiques, emergeix en la seva dimensió identitària. Ens referim a les nocions de desenvolupament, però també a la d'ordenació del territori i, igualment, a les noves fórmules teòriques com la “governança”, que han de conduir a la consecució dels objectius actuals del planejament als territoris rurals: assegurar el desenvolupament racional dels recursos segons un criteri sostenible, proporcionar un desenvolupament equitatiu entre grups socials i activitats, i reconciliar la producció i el consum (Gilg, 1998).

El replantejament de l'enfocament “clàssic” del desenvolupament (de manera sintètica, aquell que s'alineava amb les tesis del creixement econòmic –Naredo, 2006) ha donat lloc a nombroses propostes, lligades entre si però que han aportat denominacions diferents, que posen en relleu determinades característiques que aquest “nou” desenvolupament hauria de complir. Una de les nocions comunes d'aquest replantejament és la d'una aproximació al territori “des de baix” (o *bottom-up*), caracteritzada per “estar liderada per les mateixes comunitats locals” que “determinen els problemes que cal afrontar, identifiquen les solucions, i dissenyen i apliquen els projectes de regeneració” Woods (2005: 149). Dit d'una altra manera: aquestes idees defensen retornar la iniciativa de desenvolupament, que havia estat monopolitzada per l'Estat des de finals del segle XIX, al ciutadà; esquemes es troben a la base de l'anomenat principi de subsidiarietat, segons el qual hom “garanteix que una decisió sigui presa en el nivell més proper possible al ciutadà, a la seva escala de referència” (Plaza *et al*, 2003: 231).

Seguint aquests postulats, les diferents propostes han omplert pàgines de literatura amb noms com “desenvolupament endogen” (traducció de l'anglès *endogenous development* –Ray, 2006) o integral (Etxezarreta, 1988), o desenvolupament local, segons els quals el lideratge del procés de planejament i de decisió hauria de recaure en les comunitats locals i les seves

⁶⁴ Per exemple, en el cas català, la indefinició que caracteritza l'ordenació del territori s'ha manifestat de manera reiterada al llarg del temps. En aquest cas, com assenyalà Nel-lo (1991), aquesta pràctica s'ha inspirat en diverses teories que hi han incidit simultàniament, de manera que difícilment es pot afirmar que una s'hagi imposat sobre la resta.

institucions, emprant recursos propis (incloent el territori, entès ara com un recurs de desenvolupament de primer ordre –Silva Pérez, 2002) i fent compatible la noció de sostenibilitat amb la de competitivitat (Pérez Guerrero, 2004). La proposta més difosa des del punt de vista social i polític ha estat, sense dubte, la ja comentada de “desenvolupament sostenible”, fruit d’un procés de “filtratge polític” important (Naredo, 1996; Ojeda, 1999) que forçà la marginació intencionada de propostes inicials amb connotacions veritablement alternatives al model econòmic imperant (com “ecodesenvolupament”), que quedaren automàticament relegades a l’oblit.⁶⁵

L’ordenació del territori és vista com la clau per a fer compatible els objectius d’un desenvolupament sostenible amb el creixement econòmic (Davoudi *et al*, 2007); objectius que altres autors (Naredo, 2006; Latouche, 2009) veuen absolutament incompatibles. Algunes opinions (Davoudi *et al*, 2007) defensen que la noció de cohesió territorial, impulsada per les institucions comunitàries des de la signatura de l’Acta Única Europea i l’establiment dels Fons de Cohesió amb el Tractat de Maastricht (Plaza *et al*, 2003) i consolidada amb l’aprovació, el 1999, de l’ETE, aspira a replantejar l’ordenació del territori a partir de la introducció de principis basats en la idea de justícia social aplicada al territori: és a dir, l’afirmació que tothom té dret a gaudir dels mateixos drets independentment del seu lloc de residència i/o de treball. La cohesió territorial aniria més enllà de la cohesió econòmica i social, i recuperaria idees al voltant d’un desenvolupament equilibrat (Comissió Europea, 2004). Altres autors recorden que el planejament actual passa per la incorporació de mecanismes de participació i no només normatius, a més de confirmar el seu caràcter integrador, que sigui capaç d’associar el planejament “físic” amb la planificació del desenvolupament econòmic (Farinós, 2001).

A partir de la constatació d’aquests canvis, han estat nombroses les propostes de nomenclatures del nou panorama que ha de marcar la pràctica de l’ordenació del territori: per exemple, el model de la “triple C” (concentració, cooperació i coordinació –Plaza *et al*, 2003) o el “mètode obert de coordinació” (Farinós & Romero González, 2007). Totes coincideixen en els objectius a perseguir, que ja marcà l’ETE: cohesió econòmica i social, competitivitat equilibrada i conservació de les bases naturals i patrimonials del territori; metes que, lògicament, s’inspiren en les noves idees de desenvolupament del territori comentades més amunt.

En el context espanyol, les profundes transformacions territorials i el reconeixement dels efectes negatius de processos com l’expansió urbana portaren a la redacció d’un manifest sobre una “nova cultura del territori” (Tarroja & Camagni, 2006), un decàleg en què es

⁶⁵ Insistim a assenyalar que una de les referències obligades al voltant del debat del substantiu “desenvolupament” és la de Naredo (2006).

reivindicà que els problemes del govern del territori fossin elevats a una categoria política de primer ordre, i que planteja, d'altra banda, que l'ordenació del territori sigui reconeguda com l'eina per a la gestió d'un recurs finit. Són problemes que ja s'havien evidenciat en altres contextos (com els EUA),⁶⁶ però que, en el cas espanyol, presenten unes insuficiències característiques que diversos autors (Romero González, 2005; Benabent, 2005) han posat de manifest: unes polítiques públiques que no s'adequen a aquests nous principis (Farinós & Romero, 2007), l'absència d'un marc jurídic i polític adequat, i l'escassa cultura de la coordinació (encara més feble en el cas de la cooperació).

En aquesta situació, molts autors (Farinós, 2001; Governa, 2002; Kramersch & Hooper, 2004; Davoudi *et al*, 2007) han coincidit a apuntar que el desenvolupament territorial ha de quedar imbuït en un procés molt més ampli, de govern del territori, en què un conjunt de nous agents poden intervenir i han de fer-ho. D'aquí sorgeix (o es recupera) el terme "governança" per a designar "l'art o manera de governar que es proposa com a objectiu l'assoliment d'un desenvolupament econòmic, social i institucional durador, promovent un equilibri sa entre l'Estat, la societat civil i el mercat".⁶⁷ Un terme que, etimològicament parlant, prové de la baixa edat mitjana, quan s'equiparava a l'actual noció de "govern",⁶⁸ que va ésser recuperat a la dècada del 1980, però que no s'aplica en àmbits rurals fins a mitjan dels anys 1990 (Woods, 2005).

Concretament, la "governança" ha estat interpretada com un conjunt de "nous estils que actuen a través dels aparells de sobirania estatal, però també mitjançant una xarxa d'institucions, agències, associacions i iniciatives en què les fronteres entre allò públic, allò privat i el component voluntari són difuses."⁶⁹ (Woods, 2005: 207). Aquest mateix autor considera que aquesta idea (que va molt més enllà d'un simple canvi del paper dels actors) passa pel treball en associacions i per la participació ciutadana compromesa i activa. Hom

⁶⁶ En aquest sentit, Gilg (1998: 207) descriu de manera contundent la mentalitat nordamericana, que considera el territori com un recurs amb tendència a ser il·limitat, i la compara amb l' "austeritat" britànica: "Des del punt de vista britànic, el planejament als EUA sembla desastrós; tanmateix, des del punt de vista nordamericà, si un espai ja es troba "desendreçat", l'únic que cal fer és ocupar el següent més enllà, tan lluny com permeti el pressupost. Algun dia, però, fins i tot els EUA es quedaran sense lloc per practicar aquest "desplaçar-se més enllà", i llavors ells mateixos se n'adonaran dels avantatges del sistema britànic. Tan de bo que això passi abans que ells hagin desordenat el planeta sencer amb el seu malbaratament de recursos, tal i com marca la «infracultura» del «fes servir i llença» de McDonald's" [*la traducció és nostra*].

⁶⁷ Definició del diccionari de la Real Academia de la Lengua Española. Al DIEC2 no apareix el terme "governança" (consultat el 27/09/10).

⁶⁸ Segons un document redactat pel servei de traducció de la UE [*disponible a <http://ec.europa.eu/governance/docs/doc5_fr.pdf> (consultat el 27/09/10)*].

⁶⁹ La traducció és nostra.

dedueix que la recuperació del terme ha representat una separació semàntica clara respecte del seu antic homònim; separació que, fins i tot, ha arribat a una oposició (Governa, 2002).

El llibre blanc sobre la “governança” europea (aprovat el 2001) esdevé una referència per a la política comunitària, que ha d’abandonar el model “tradicional” de govern lineal, basat en una relació jeràrquica entre nivells de l’administració, i l’ha de substituir per una altra concepció, basada “en la interacció en xarxa i en una veritable participació de tots els nivells”⁷⁰ (Farinós, 2001: 65). Altres autors consideren que aquesta idea ha de venir acompanyada pel sorgiment d’una nova generació de polítiques públiques (Romero, 2005). Pel que fa a la pràctica específica de l’ordenació del territori, hi ha qui afirma que el mateix desenvolupament esdevé un senyal de l’avançament en aquests nous preceptes, perquè implica la trobada obligada dels diferents agents del territori (Subirats, 2002; Feria *et al*, 2005). Altres autors assenyalen que el planejament ha de prestar atenció “tant a allò que té a veure amb les característiques i l’evolució del model institucional (la *polity*), com també a allò que fa referència a les rutines o mecanismes de funcionament d’aquestes estructures a l’hora de definir i aplicar les polítiques (*policy*) per part dels diferents nivells i actors amb algun tipus de competència (*politics*)” (Davoudi *et al*, 2007).⁷¹

Aquesta nova “governança” fa, per tant, necessari abandonar el funcionament jeràrquic dels diferents nivells de l’Administració i adoptar una organització en xarxa, de manera que els diferents actors administratius comparteixen (i no monopolitzen) les decisions sobre les respectives àrees competencials (Llamazares & Marks, 1999). En aquest sentit, Woods (2005) parla de dos grans models de dur a terme les polítiques públiques: la *policy community* i la *issue network*. La primera és una política basada en un *lobby* (o uns pocs grups amb interessos comuns), que esdevé l’únic actor que participa i intervé en els processos de disseny de les polítiques; en canvi, el segon, més complex, més ampli i participatiu, també té més heterogeneïtat i més diferències internes (també en clau de poder) al seu si. D’aquí que sovint la “governança” s’hagi caracteritzat de “multinivell” (o *multilevel governance* –Farinós, 2001) i que hagi involucrat aquests nous enfocaments en la possibilitat de millorar les relacions transfrontereres (Kramsch & Hooper, 2004) i, fins i tot, com a forma d’executar noves regionalitzacions (Häkli, 2004).

Evidentment, el desenvolupament pràctic d’aquests principis encara es troba en un fase molt incipient, i fins i tot algunes tendències deixen dubtes sobre si el seu desenvolupament és el més correcte (processos d’exclusió, manca de legitimitat democràtica d’alguns actors, desigualtat en l’accés a les mateixes oportunitats). Un exemple és la idea del policentrisme,

⁷⁰ La traducció és nostra.

⁷¹ La traducció és nostra.

present en tots els documents institucionals com a principi desitjable per a marcar el comportament futur del territori europeu, però que representa, alhora, la manifestació de determinats processos que no poden ésser imposats per part d'organismes governamentals (Davoudi *et al*, 2007). Tornant als nostres contextos territorials, posem l'exemple d'una investigació recent (Domingo Pastó, 2009), basada en l'estudi dels instruments de planejament de l'àmbit de planejament català de l'Alt Pirineu i Aran com a factors que s'imbriquen en les relacions bidireccionals entre les expectatives, les incerteses i els conflictes que envolten un procés planificador. L'autor proposa l'expressió del "planejament coevolutiu" (*planning as a co-evolution*) per a explicar els resultats de la recerca.

La irrupció de la "governança" ha servit per a revisar mètodes sobre el disseny i l'aplicació de les polítiques públiques i l'ordenació del territori arreu del món. Alguns exemples són l'anomenat *New Public Management*, que replanteja qui ha de garantir els serveis al ciutadà (col·locant aquest tema en el centre del debat de les polítiques públiques i deixant la porta oberta a la penetració dels agents privats en aquesta àrea); o el *Gegenstromprinzip*,⁷² un concepte procedent de la física i aplicat al planejament en el context germànic per a fer al·lusió a la necessitat d'incidència mútua entre el nivell local i el supralocal de l'ordenació del territori (i, per tant, relacionat amb les idees que hem introduït al voltant de la flexibilitat d'aquestes pràctiques).

En un altre ordre de coses, i davant la multitud de noves premisses que condueixen a aquesta flexibilitat en la presa de decisions, hom no pot passar per alt que, en darrera instància, ens trobem davant d'un repte que depassa els termes específics de la política pública o el planejament territorial, i que posa en qüestió els models de societat actuals. La qüestió de la participació ciutadana, per exemple, ha conduït al plantejament dels mecanismes de govern democràtic, amb debats que tenen a veure amb la introducció de mecanismes associats a democràcies més participatives.

Fins i tot podríem fer al·lusió a propostes com la teoria del decreixement⁷³ (Latouche, 2009), que critica les bases del model socioeconòmic imperant basat en una fe sòlida en la idea del creixement (més o menys oculta o matisada amb les transformacions lèxiques del mot "desenvolupament" –Naredo, 2006), i que actualment constitueixen un moviment social d'arrels molt diversificades, encara que amb un discurs que possiblement ha de seguir adquirint solidesa.⁷⁴ Aquestes iniciatives es troben encara en una fase embrionària, lluny

⁷² Literalment, "el principi del contracorrent".

⁷³ Traduït de l'anglès *degrowth*, del francès *décroissance* o de l'italià *decrescita* (Schneider et al, 2010: 1).

⁷⁴ És significatiu, però, que s'hagin celebrat dues conferències internacionals al voltant del tema, la segona de les quals tingué lloc el març de 2010 a Barcelona (Font: <<http://www.degrowth.eu/v1/>>

d'esdevenir una alternativa sòlida i de proposar una pràctica diferent que pugui incidir en els temes que hem tractat al llarg d'aquest capítol. Tanmateix, en un futur proper haurien de jugar un paper decisiu en tot allò al·lusiú al planejament del territori o a les polítiques públiques en general.

[consultat el 27/09/10]). També és destacable l'existència a Catalunya d'una xarxa per al decreixement (Schneider *et al*, 2010).